Zamfira MIHAIL Maria OSIAC

LINGVISTICĂ GENERALĂ ŞI APLICATĂ

ediția a II-a

Descrierea CIP a Bibliotecii Naţionale a României
MIHAIL, ZAMFIRA
Lingvistică generală şi aplicată / Zamfira Mihail, Maria Osiac, Ed. a 2-a, Bucureşti: Editura Fundaţiei *România de Mâine*, 2006
Bibliogr.
180p.; 20,5 cm.
ISBN 973-725-522-4

I. Osiac, Maria

81(075.8)

© Editura Fundaţiei *România de Mâine*, 2006

UNIVERSITATEA *SPIRU HARET*

Zamfira MIHAIL Maria OSIAC

LINGVISTICĂ GENERALĂ ŞI APLICATĂ

ediția a II-a

EDITURA FUNDAȚIEI *ROMÂNIA DE MÂINE*
Bucureşti, 2006

CUPRINS

Introducere ……..……... 9

Lingvistica generală, ştiinţă a limbii şi a vorbirii (Z.M.) ……..... 11
Conceptul de lingvistică generală ……..…. 11
Principalele probleme teoretice ale lingvisticii ...…….….. 12

Perspectiva istorică asupra teoriilor lingvistice (Z.M.) …… 15
Bibliografie …… 24
Chestionar …….. 25

Perspective metodologice de studiere a limbii (Z.M.) ..……. 26
Metoda istorică (evolutivă) şi diacronică ……..……. 26
Bibliografie …… 30
Chestionar şi sugestii de aplicaţii ……... 30
Metoda comparativă-sincronică (analiza contrastivă) **(C.D.)** …… 31
Bibliografie …… 37
Chestionar şi sugestie de aplicaţie …… 38
Metoda segmentării. Comutarea şi substituţia ……... 38
Bibliografie …… 41
Chestionar …….. 41
Metoda tipologică ……...……..….. 41
Bibliografie …… 43
Chestionar …….. 43

Funcţiile limbii (M.O.) ……...……... 44
Funcţia emotivă ……. 45
Funcţia conativă ……. 47
Funcţia referenţială ……..…… 48
Funcţia fatică ……. 48
Funcţia metalingvistică ...…….. 49
Funcţia poetică ……... 49
Alte funcţii ale limbii ……..... 51
Manifestarea funcţiilor limbii …… 53

Dihotomiile saussuriene (M.O.) ……. 55
Limbă – vorbire ……..……... 55
Sincronie – diacronie ……. 58
Sintagmatic – paradigmatic (raporturi sintagmatice – raporturi asociative) 59
Semnificat – semnificant …...…… 61
Formă – conținut …… 61
Lingvistică internă – lingvistică externă …… 64
Bibliografie ……. 65
Chestionar …….. 66

Semnul lingvistic (M.O.) ..…… 67
Scurt istoric al semioticii ……. 67
Accepțiile semnului lingvistic – accepția unilaterală (monoplană), bilaterală (biplană), relațională ..…… 69
Caracteristicile semnului lingvistic:
Caracterul arbitrar al semnului lingvistic ……. 70
Caracterul liniar al semnului lingvistic ……. 71
Trăsătura informațională a semnului lingvistic …… 72
Imutabilitatea şi mutabilitatea semnului lingvistic ...…… 72
Funcțiile semnului lingvistic ...……..……. 74
Funcția de cunoaştere a realității ...……... 74
Funcția de diferențiere în cadrul sistemului …… 75
Funcția de transmitere a informației ...……..… 75
Motivarea anumitor semne lingvistice ...…… 76
Motivare absolută (externă) ……..… 76
Motivare relativă (internă) ……..…….. 77
Pierderea motivării …… 78
„Remotivarea” ……. 79
Bibliografie ……. 80
Chestionar …….. 81

Schimbările în limbă în perspectivă diacronică.
Contactul între limbi (Z.M.) ..……. 82
Contactul dintre limbi ……. 82
Tipurile de contacte ...……... 83
Bilingvismul ...……..…….. 83
Interferențele …… 84
Factorii de care depind dimensiunile, direcția şi natura interferențelor interlingvistice ……. 85
Factorul timp ...……... 86

Substrat 86
Superstrat 90
Adstrat 91
Interferență şi convergență 96
Diasistem 99
Bibliografie 99
Chestionar 100

Lingvistica spațială. Ramificațiile sau unitățile teritoriale ale limbii (Z.M.) 101
Limbă / dialect / subdialect (grai) 102
Chestionar 111
Geografia lingvistică. Metodă şi domeniu 112
Principiile de interpretare a hărții lingvistice 112
Lingvistica areală 114
Ariile lingvistice 115
Bibliografie 117
Chestionar 117

Limba în cadrul social. Diferențierea şi unificarea limbilor (Z.M.) .. 118
Factorii de evoluție a limbii 118
Aspecte din istoria unor limbi romanice 121
Lingvistica limbii literare şi lingvistica graiurilor 124
Bibliografie 126
Chestionar 126

Fonetica (Z.M.) 127
Vorbirea şi scrisul 127
Fonetica generală şi fonetica unei limbi naturale 129
Sunetul vorbirii 131

Fonologia (Z.M.) 133
Fonem (invariantă) şi alofone (variante) 133

Morfologia – Studiul flexiunii (M.O.) 138
Morfemul. Accepțiile termenului 138
Criteriile de clasificare a morfemelor 139
Cazuri particulare de morfeme dependente. Morfemul zero 143
Morfemul zero 143
Interfixul 144
Elemente extramorfologice cu rol de morfeme gramaticale 144
Morfem (invariantă) şi alomorfe (variante) 146
Bibliografie 147
Chestionar 148

Sintaxa – Studiul funcțiilor cuvintelor şi propozițiilor (Z.M.) 149
Sintaxa tradițională şi cea modernă 149
Modelul analitic în sintaxa modernă (analiza în constituenți imediați) 151
Modelul sintetic (gramatici generative, cu privire specială asupra celei transformaționale) 151
Bibliografie 154
Chestionar şi sugestii de aplicații 154

Lexematica – Studiul cuvântului (Z.M.) 155
Lexem (invariantă) şi alolexeme (variante) 155
Tipuri de structuri lexematice 155
Structuri paradigmatice şi sintagmatice 155
Câmpul lexical şi clasa lexicală 155
Lexeme determinante şi lexeme determinate 156
Tipologia câmpurilor lexicale 159
Clasificarea câmpurilor lexicale 160
Bibliografie 161
Chestionar şi sugestie de aplicații 162

Semantica – Studiul semnului (M.O.) 163
Noțiuni introductive. Conceptul de „sens" 163
Sens denotativ; sens conotativ; sens referențial 164
Noțiuni de semantică istorică (diacronică) 165
Cauzele schimbărilor de sens: 165
Cauze extralingvistice 165
Cauze lingvistice 166
Căile de realizare a schimbărilor de sens 167
Direcții de deplasare a sensului 167
Noțiuni de semantică sincronică 168
Analiza semică 168
Teoria „câmpurilor semantice" 170
Clasificarea cuvintelor din punctul de vedere al raportului sens-formă: omonime, paronime, sinonime, antonime, hiponime 171
Bibliografie 177
Chestionar 178

Abrevieri 179

INTRODUCERE

Cursul de Lingvistică generală şi aplicată*, predat studenţilor de la Facultatea de Limba şi Literatura Română şi de la Facultatea de Limbi şi Literaturi Străine ale Universităţii* Spiru Haret *de prof. dr. Zamfira Mihail şi lector univ. dr. Maria Osiac, reuneşte prelegerile susţinute în anul universitar 2003-2004 şi pe cele care sunt expuse în anul universitar în curs, 2004-2005. Autoarele au extins analiza lor şi la aspectele de aplicabilitate a principiilor de lingvistică generală în procesul didactic de predare / învăţare a limbilor străine şi de aprofundare a terminologiei metalingvistice. Acest curs de cunoştinţe generale cuprinde elementele teoretice de bază pentru înţelegerea structurii limbii şi a compartimentelor ei. Exemplificarea în limbi străine serveşte, de asemenea, ca suport pentru aplicarea tezelor saussuriene şi ale celorlalţi lingvişti, ale căror teorii constituie principiile de bază ale ştiinţei limbii.*

O dată cu detalierea metodologiei folosite în cercetările în dublă perspectivă, a considerării limbii ca sistem şi a analizei funcţionării ei ca mijloc oral de comunicare, prin intermediul lingvisticii vorbirii, tezele teoretice care vehiculează conceptele de sorginte saussuriană au antrenat folosirea analizei contrastive în prezentarea realităţii lingvistice. Această metodă contrastivă constă în „compararea organizării a două limbi cu scopul identificării, pe niveluri lingvistice (fonologie, morfologie, sintaxă, lexic) a zonelor de contrast şi a celor cu organizare identică, în vederea unui obiectiv aplicativ imediat: optimizarea procedeelor şi a materialelor pedagogice de învăţare a limbilor străine. Ipoteza teoretică a analizei contrastive este că zonele de contrast maxim din organizarea a două limbi sunt potenţial generatoare de erori în achiziţia limbii străine (aşa-numitul transfer negativ*), în timp ce zonele cu organizare identică sau asemănătoare facilitează învăţarea (aşa-numitul* transfer pozitiv*)" (DŞL[*], p.52).*

[*] DŞL = *Dicţionar al ştiinţelor limbii* (autori: Angela Bidu-Vrânceanu, Cristina Călăraşu, Liliana Ionescu-Ruxăndoiu, Mihaela Mancaş, Gabriela Pană Dindelegan), Bucureşti, Editura Nemira, 2001.

Au fost invocate şi aspecte ale istoriei limbilor, cu deosebire a celor romanice, pentru că o astfel de abordare este benefică pentru înțelegerea aplicată a principilor teoretice şi pentru dezvoltarea universului intelectual.

În elaborarea cursului, fiecare autor şi-a păstrat deplina autonomie a expunerii. Dezvoltarea problematicii teoretice şi a ramurilor lingvisticii (fonetica şi fonologia, morfologia, sintaxa, lexematica, semantica) a avut în vedere ceea ce în „timp real'' este audiat, luându-se în considerație şi timpul necesar pentru studiu şi învățare de către studenți, pentru înțelegerea şi meditația asupra înțelesurilor multiple ale teoriilor lingvistice. În acelaşi scop, a fost recomandată ca lectură suplimentară şi o bibliografie minimală.

LINGVISTICA GENERALĂ, ŞTIINŢĂ A LIMBII ŞI A VORBIRII

CONCEPTUL DE LINGVISTICĂ GENERALĂ

Lingvistica generală este ştiinţa care studiază limba din punctul de vedere teoretic. Ea este parte componentă a lingvisticii ca atare, adică ştiinţa despre limbă în general, care îşi pune toate problemele în legătură cu cunoaşterea obiectului cercetării, dar, în acelaşi timp, principiile teoretice pe care le-a emis reprezintă argumente de bază pentru disciplinele speciale ale lingvisticii. Adică, bazându-se pe toate aceste discipline particulare, consideraţiile teoretice îşi găsesc formularea cea mai adecvată, conformă cu adevărul şi abordarea teoretică reprezintă coagulantul pentru cercetările aplicate în disciplinele respective. Prin urmare, lingvistica generală este însăşi lingvistica sau, altfel spus, ştiinţa despre limbă.

Prestigiul lucrării lui Ferdinand de Saussure denumită *Cours de linguistique générale* (tipărită postum în 1916, la Paris-Lausanne, de către elevii săi Ch. Bally, A. Sechehaye, şi cu A. Riedlinger) considerăm că a fost determinant pentru ca adjectivul „generală" să capete „drept de cetate", adică să fie folosit de întreaga lume ştiinţifică drept marcator al domeniului teoretic despre limbă. Folosirea denumirii de *lingvistică generală* este aleatorie, dar a intrat în uz, presupunem, încă din deceniul al doilea al sec. al XX-lea, în primul rând prin lucrarea lui Antoine Meillet (fost elev al lui Saussure) care a tipărit în 1921, *Linguistique historique et linguistique générale,* 2 vol., Paris, continuând cu lucrarea de mare autoritate a lui Hugo Schuchardt, *Ein Vademecum der allgemeinen Sprachwissenschaft,* Halle, 1928 (ediţia a 2-a), a fost adoptată de Roman Jakobson pentru volumul său *Essais de linguistique générale,* Paris, f.a., ca şi de A. Martinet, *Eléments de linguistique générale*, Paris, 1967. Alţi lingvişti au continuat să-şi denumească lucrările de lingvistică teoretică numai *La linguistique* (Jean Perrot), *Language* (E. Sapir, New York, 1921, Otto Jespersen, Londra, 1922), *Le langage* (J. Vendryes, Paris, 1923), John Lyons preferând să-şi intituleze lucrarea *Introducere în lingvistica teoretică*. Eugen Coşeriu

pentru primul său curs a folosit titlul „Introducere în lingvistică”, întreaga problematică fiind însă cea de lingvistică generală.

Termenul de *lingvistică*, la rândul său, a fost în concurență cu mai vechea denumire *filologie*, care era folosită pentru cercetările relative la limbă. Deoarece acestea se făceau pe baza textelor scrise, ca singure mărturii despre aspecte revolute, a fost inevitabil ca aprecierile despre text să predomine. Atunci însă când cercetătorii s-au referit doar la limba din texte, folosirea termenului *filologie* a devenit superfluă.

Lingvistica este, în principiu, distinctă de *filologie*, pentru că studiul limbii este scopul primordial pentru lingvist, şi nu studiul textului. Independent de conținutul unui text, lingvistul caută să afle indicii despre limba folosită în text. Însă nu a existat niciodată o frontieră netă între cele două discipline, pentru că şi filologul a fost şi este în acelaşi timp şi lingvist.

Termenul *linguiste* a fost folosit prima dată în limba franceză abia în 1816 de Raynouard, iar termenul *linguistique* abia în 1833.

Asupra terminologiei folosite ne atrage atenția faptul că în limba engleză *philology* are sensul de „lingvistică”; *comparative philology* înseamnă „lingvistică comparată”. În epoca modernă termenul englez *linguistics* a fost folosit în S.U.A. pentru a denumi tendințele noi ale cercetării lingvistice. În engleza comună din Europa, *linguist* înseamnă „persoană cunoscătoare a mai multor limbi”. În limba franceză se face distincția între *philologie* şi *linguistique*.

În limba italiană, pe lângă *linguistica* se foloseşte şi denumirea *glottologia* (din gr. *glôtta* „limbă”), în limba rusă, de asemenea sunt în uz doi termeni, лингвистика şi языкознание, iar în limba germană numai calcul *Sprachwissenschaft.* Este o situație paradoxală că tocmai denumirea pentru ştiința limbii a avut asemenea fluctuații.

PRINCIPALELE PROBLEME TEORETICE

Considerăm că cele mai vechi analize ale limbajului uman se reflectă în modurile de scriere pe care le-a adoptat, succesiv, umanitatea, analiza morfemelor, a silabelor, a grupurilor consonantice şi abia apoi a sunetelor regăsindu-se în variatele moduri de consemnare materială, prin semne arbitrare, a fluxului sonor (cf. analiza detaliată în cap. *Fonetică*).

După apariția scrisului, a fost normal ca referirile la limbă să se facă pe baza acestor dovezi concrete, de limbă consemnată. Deoarece preocupările filosofilor se îndreptau spre definirea limbajului şi

încercările de a-i stabili esența, descrierea sau analizarea unor limbi naturale nu a interesat în antichitatea timpurie sau târzie. Înregistrarea textelor, compararea lor şi mai ales multiplicarea textelor prin copiere s-a constituit într-un tezaur implicit şi a formelor lingvistice din diferite locuri şi perioade. *Filologia* a fost o formă de manifestare şi a cercetărilor lingvistice.

Uneori textele au perpetuat şi forme de limbă vorbită: de exemplu, vestita listă de cuvinte din *Appendix Probi,* din sec. al III-lea d.Hr. consemnează forme paralele în limba latină, unele considerate corecte, şi recomandate probabil elevilor, iar altele, care circulau în limbajul oral, dezavuate. De exemplu, în această listă sunt enumerări de felul: *auricula* non *oricla, vetulus* non *veclus* în care tocmai formele respinse au fost continuate de către limbile neolatine.

Cu patru secole î.Hr. gramatica lui Pānini era rezultatul unor cercetări sistematice asupra limbii sanscrite, identificând cele două părți de vorbire: *numele* şi *verbul* şi descriind limba sanscrită într-o manieră riguroasă.

În acest demers de cunoaştere a produsului uman necesar comunicării, fără de care omul nu poate fi considerat ca atare, generații succesive, de-a lungul mileniilor au adăugat produsul propriilor observații. Problemele teoretice principale au vizat mecanismele de producere a limbii, componența ei, regulile ei de funcționare.

Obiectul acestei preocupări de cunoaştere pentru a deveni ştiință şi-a delimitat obiectul de studiu care este limba, caracterizată prin trăsăturile sale specifice, şi anume de a fi mijlocul articulat de comunicare între oameni.

Abia însă Ferdinand de Saussure a contribuit decisiv la progresul cercetării lingvistice prin faptul că el a trecut de la acea sumă de afirmații despre limbă, formulate de precursori, la o poziție radical diferită. El a expus într-un sistem coerent concepte proprii lingvisticii, plecând de la premisa că „limba este un *sistem* riguros şi teoria trebuie să fie un sistem la fel de riguros ca şi limba".

Ideile teoretice principale saussuriene sunt:

• ideea de valoare relațională, opozitivă, a entităților lingvistice;

• ideea conexă de sistem;

• ideea necesității consecvente de a distinge o lingvistică a stărilor de o lingvistică a realizărilor şi a evoluțiilor (*Curs de lingvistică generală*, p. 267).

Definițiile ştiințifice ale limbii sunt numeroase. Reținem formularea lui A. Martinet care considera limba „instrument de comunicare

prin care experienţa umană se analizează, diferit în fiecare colectivitate [în sens larg, n.n.], în unităţi dotate cu conţinut semantic şi cu o expresie fonică, monemele; această expresie fonică se articulează, la rândul ei, din unităţi distincte şi succesive, fonemele, în număr determinat în fiecare limbă, a căror natură şi raporturi mutuale diferă de asemenea de la o limbă la alta" (*Elém. de ling. gén*., p.20) sau pe cea din DŞL, p.293: „Limba, în sens riguros ştiinţific, desemnează un ansamblu de sisteme legate unele de altele; unităţile fiecăruia dintre aceste sisteme (sunete, foneme, morfeme, lexeme, cuvânt) sunt identificate în funcţie de relaţiile de echivalenţă sau de opoziţie dintre aceste unităţi". Definiţia formulată de E. Coşeriu sesizează faptul că „lingvistica este ştiinţa care studiază din toate punctele de vedere posibile limbajul uman articulat, în general şi în formele sale specifice de realizare, adică în actele lingvistice şi în sistemele de izoglose, care, tradiţional sau convenţional, se numesc limbi".

PERSPECTIVA ISTORICĂ ASUPRA TEORIILOR LINGVISTICE

Considerațiile despre istoria lingvisticii într-un curs de lingvistică generală sunt necesare pentru situarea în timp a principiilor teoretice pe care le-au avut în vedere savanții atunci când s-au referit la obiectul lor de studiu, limba. Trecerea în revistă a etapelor cercetărilor în acest domeniu relevă că a fost nevoie de un lung exercițiu de abstractizare şi de precizare a conceptelor pentru ca să se ajungă la acea imperativă exigență „a unei teorii a descrierii lingvistice", care nu fusese încă formulată explicit înainte de Saussure. Acesta a caracterizat lingvistica din epoca în care s-a format, a doua jumătate a sec. al XIX-lea, ca „insuficientă în ceea ce priveşte *principiile şi metodele* (subl.n.)", de aceea întreaga sa viață a căutat „legile directoare care ar fi putut să orienteze gândirea prin acel haos" (Mauro, p.266).

Cel care avea să marcheze înnoirea totală a lingvisticii, modernizarea ei, Ferdinand de Saussure (1857-1913), şi-a dovedit spiritul independent față de teoriile curente ale vremii lui încă de la primele lucrări, redactate în 1872 sau 1874, făcându-se cunoscut în lumea savantă din 1878, când a apărut la Leipzig prima sa operă de referință *Mémoire sur le système primitif des voyelles dans les langues indo-européennes*. După o analiză critică a principiilor lingvistice, el abordează problematica lingvisticii generale şi preocupările pentru teoria generală a limbii sunt preponderente încă înainte de 1880.

Pentru istoria lingvisticii este importantă precizarea cronologiei apariției unor teorii ştiințifice, dar este neîndoielnic că în anumite perioade unele idei „plutesc în aer" şi formularea lor poate fi prezentă în lucrările mai multor cercetători. Saussure a fost o personalitate cu o gândire profund originală în tezele sale teoretice despre limbă şi manifestările ei, pe care le-a elaborat de-a lungul întregii sale activități didactice, ca profesor la Universitățile din Paris şi Geneva. Lucrarea sa fundamentală, *Cursul de lingvistică generală,* predat în anii 1907-1910, a fost tipărit postum, de către discipolii săi Ch. Bally şi A. Sechehaye, abia în 1916, pe baza unor notițe scoase la cursuri de către studenți. De atunci ideile sale productive nu numai că

formează baza teoretică a ştiinţei limbii, dar continuă să constituie ele însele obiectul unor exegeze aprofundate.

În 1908-1909 au fost formulate problemele esenţiale ale raportului dintre teoria semnelor şi teoria limbii şi definiţiile conceptelor de *sistem, unitate, identitate, valoare lingvistică.* Din acest corpus de definiţii Saussure deduce existenţa a două perspective metodologice pentru studiul faptelor lingvistice: descrierea sincronică şi descrierea diacronică. În opera sa au fost folosiţi pentru prima dată ori au primit consfinţirea definitivă într-o anume accepţie, bine determinată, perpetuată apoi ca atare, termenii: *sincronie, diacronie, idiosincronic, pancronie, pancronic etc; limbă, limbaj, vorbire; semn, semnificant, semnificat; unitate lingvistică; sintagmă, sintagmatic; execuţie, conştiinţă lingvistică; fonem, fonologie; substanţă şi formă lingvistică; economie lingvistică, valoare lingvistică; cod, circuit al vorbirii, model; stare de limbă, static, semiologie, semiologic, sem; opoziţie, opozitiv, relativ, diferenţia; lanţ,* poate *structură*, cu siguranţă *sistem* (Mauro, p.9-10). G. Mounin observă însă că Saussure a folosit cu sens „invers" termenii fonetică şi fonologie.

El a fost preocupat, de la început, de analiza terminologiei folosite de înaintaşi şi contemporani şi de precizarea accepţiei termenilor folosiţi de el însuşi. Pentru aspectele teoretice ale unei discipline ştiinţifice, necesitatea de a folosi o terminologie ştiinţifică apropriată („potrivită pentru un scop anumit", cf. fr. *approprier*), corespunzătoare unor concepte bine definite, constituie o premisă obligatorie a deontologiei ştiinţifice. (*Deontologia* este acea parte a eticii care studiază normele şi obligaţiile activităţii profesionale). Termenii folosiţi de Saussure, majoritatea pentru prima dată în ştiinţa limbii, au devenit *cuvinte-cheie* (adică de referinţă) ale lingvisticii moderne.

Atragem atenţia, cu deosebire, aşa cum o face şi Tullio de Mauro în *Introducerea* sa*,* asupra faptului că „proclamarea de către Saussure a caracterului «sistemic» al limbii a impus şi lingvisticii o atitudine «sistematică»: chiar dacă trebuie să descriem o unitate minimală, căci a o descrie înseamnă a-i determina *valoarea,* este nevoie să o vedem în toate asociaţiile sale opozitive posibile (pe care le numim astăzi paradigmatice) şi în toate posibilităţile sale de combinare sintagmatică. Altfel spus, chiar dacă obiectivul studiului nu este în mod direct sistemul, ci numai o parte din el, chiar minimă, pentru ca studiul să fie complet trebuie să considerăm acea parte în raport cu totalitatea care îi dă valoare sau în raport cu întregul sistem lingvistic". Este o recomandare utilă pentru oricine se apleacă asupra problemelor de lingvistică, de a

analiza fiecare informaţie în corelaţie cu altele, pentru a nu scăpa din vedere ansamblul lor, pentru a înţelege finalitatea demersului oricărei lucrări de lingvistică generală, deci şi a celei de faţă. Şi, mai ales, pentru a căuta să ne însuşim ideile deschizătoare de orizonturi largi, în sens intelectual, pe care tezele de lingvistică generală ale lui Saussure le conţin din belşug.

Saussure a sesizat dublul caracter al obiectului de studiu, diferenţiind, ca fiind în opoziţie, cele două aspecte ale sale: *limbă / vorbire.* Prin *limbă* („langue") el a avut în vedere „sistemul", adică ansamblul regulilor care determină folosirea sunetelor, a formelor şi a mijloacelor de expresie sintactice şi lexicale. *Limba* este sistemul supraindividual, o abstracţie, a cărei existenţă este condiţia însăşi a comunicării între oameni. Prin conceptul şi termenul *vorbire* („parole") a fost diferenţiată forma concretă a limbii, aşa cum este ea actualizată la un moment dat de un locutor (sau vorbitor) determinat. Vorbirea este individuală, limba este un fenomen social. *Limba* poate fi cunoscută studiind *vorbirea* (orală sau în texte), care furnizează informaţiile referitoare la sistemul limbii. Pentru că, element definitoriu, limba este un *sistem,* „un ensemble où tout se tient": fiecare element lingvistic este determinat de relaţiile şi de funcţia sa. Exemplul ilustrativ pentru înţelegerea accepţiilor sub care este considerată *limba ca sistem* a fost analogia pe care Saussure a sugerat-o cu jocul de şah. Astfel, diferitele piese ale acestui joc (pion, cal, turn, nebun, regină, rege) se definesc numai prin funcţiile care le sunt conferite de regulile jocului. Forma exterioară a piesei ca atare, dimensiunile, materialul din care este confecţionată sau culoarea nu au nici o importanţă pentru jocul în sine. De asemenea, orice piesă poate fi înlocuită printr-un alt obiect, dacă el este utilizat în acelaşi scop. Este necesară doar diferenţierea pieselor printr-un element caracteristic, pentru ca să nu se producă confuzie. Transpus pe plan lingvistic, exemplul sugerează că orice element lingvistic se defineşte prin relaţiile sale cu celelalte elemente sau prin funcţia sa în sistem şi nu prin proprietăţile sale fizice, deci, în ansamblu limba este un sistem. Totodată, prin acest exemplu a fost enunţată şi teza că limba este *formă* şi nu *substanţă.*

Un loc central în *Cursul* lui Saussure a fost ocupat de discutarea şi definirea *semnului lingvistic* care reprezintă „unirea" dintre concept şi imaginea acustică şi ale cărui componente interne sunt *semnificant* şi *semnificat (signifiant* şi *signifié)*. Valoarea acestei teze constă, după cum apreciază B. Malmberg, în faptul că Saussure a sesizat că nu există concepte sau reprezentări fără denumire corespunzătoare şi a

introdus astfel sistemul noțional în sistemul lingvistic şi, implicit, semantica în rândul disciplinelor lingvistice. O altă consecință a analizei *semnului lingvistic* în perspectiva raportului dintre *signifiant* şi *signifié* este demonstrația că legătura dintre ele este arbitrară şi, prin extrapolare, semnul lingvistic este considerat drept *arbitrar.*

Cercetarea limbii a fost plasată într-o dublă perspectivă de abordare, *sincronică / diacronică* în funcție de considerarea fenomenelor pe axa de simultaneitate (analiza sincronică, descriptivă) sau de succesivitate (analiza diacronică, istorică). În primul caz, lingvistul analizează relațiile existente între elementele limbii la un moment dat, iar în al doilea caz se fac referiri la etape cronologic anterioare.

Limba în sine este considerată de Saussure *lineară*, ea nu permite producerea sau receptarea simultană a două elemente, ci ele se ordonează totdeauna într-un şir, mai mult sau mai puțin extins, numit *sintagmă. Sintagma* alături de *paradigmă* („expresie sau rezultat al raporturilor asociative, paradigmatice pe care orice element lingvistic îl suscită în vorbitor sau ascultător") sunt factorii fundamentali ai mecanismului limbajului uman.

Valoarea fiecărui element dintr-o sintagmă depinde de contrastul creat față de elementul care îl precede şi de cel care îi succede, funcția sa în limbă este determinată de *opoziție.* Afirmația „dans la langue il n'y a que des différences" este fundamentală pentru lingvistica modernă.

Ideile lui Saussure au avut cel mai mare impact în lingvistică, dar şi în cultura mondială, chiar dacă au trebuit să treacă câteva decenii până să se impună definitiv. Este semnificativ că la şcoala sa s-au format unii dintre cei mai mari savanți, care au ilustrat noua orientare, modernă, a lingvisticii din secolul nostru. Iar discipolii săi, ce constituie Şcoala geneveză de lingvistică, au fost cei care au contribuit într-o măsură decisivă la răspândirea operei sale, prin inițiativa de a tipări notițele de la cursuri pentru reconstituirea gândirii sale novatoare, prin investigațiile pentru recuperarea tuturor manuscriselor şi mărturiilor disparate.

S-a afirmat, pe bună dreptate, că pe baza ideilor sale au fost fundamentate noi direcții de cercetare: sociolingvistica, de către A. Meillet şi A. Sommerfelt, stilistica geneveză, de Ch. Bally, lingvistica psihologică de către A. Sechehaye, funcționalismul (care urmăreşte cum funcționează o limbă într-o etapă dată a istoriei ei), de către H. Frei şi A. Martinet, instituționalismul (limba-instituție socială), de către G. Devoto şi G. Nencioni, fonologia şi structuralismul praghez (cu N.S. Trubeţkoi, S. Karcevski şi R. Jakobson), lingvistica matematică, de către B. Mandelbrot şi G. Herdan, semantica, de către St. Ullmann, L. Prieto, Jost Trier, J. Lyons, psiholingvistica, de către

F. Bresson şi Ch. Osgood, direcţia istoricistă, de către A. Pagliaro şi Eugeniu Coşeriu, precum şi cercetările structuraliste pe care le-au ilustrat L. Bloomfield, L. Hjelmslev (şi şcoala sa glosematică) sau N. Chomsky (Mauro, p.9). Oricât s-ar diversifica teoria lingvistică actuală, ea „tot de la Saussure se trage" şi tocmai faptul că toate dezvoltările se concatenează la principiile elaborate (sau formulate) de el fac proba viabilităţii şi generalităţii acestei teorii.

Considerăm că ceea ce face să fie de neegalat contribuţia sa este unitatea concepţiei şi perspectiva de ansamblu, totală, asupra limbii. În genere, se poate spune că acum lingviştii din toată lumea au adoptat viziunea teoretică saussuriană asupra limbii. Mai mult, şi citătm în acest sens părerea unuia dintre cei mai avizaţi specialişti, „gândirea lui Saussure s-a aflat şi se află în centrul multor cercetări şi din domeniul ştiinţelor istorice şi antropologice", la care adăugăm că mai pot fi luate în consideraţie şi alte domenii. De altfel, încă în sec. al XIX-lea lingvistica devansase celelalte ştiinţe umaniste şi rigoarea cercetărilor sale a servit de exemplu, pentru etnologie şi pentru folclor, de a accede la statutul de ştiinţe.

În secolul nostru mai există încă o direcţie a dezvoltării lingvistice, care, deşi aflându-se în universul saussurian, se plasează totuşi pe un palier distinct. Eugeniu Coşeriu a formulat principiile teoretice ale vorbirii[*], aspect neabordat de F. de Saussure. Fireşte, numai economia lucrării de faţă ne împiedică să ne referim şi la alte personalităţi, la principiile lor teoretice despre limbă şi la metodologia folosită. O aserţiune, obligatorie a fi cunoscută de orice intelectual,

---

[*] Eugenio Coseriu, *Sistema, norma y habla*, Montevideo, 1952; *La geografía lingüística*, Montevideo, 1956; *Teoría del lenguaje y lingűística general*, Madrid, 1962. *La socio- y etnolingűística: sus fundamentos y sus tareas,* în „Anuario de Letras", XIX, Mexico, 1981, p. 5-29 ş.a.

Operei lui Eugeniu Coşeriu i-au fost consacrate numeroase studii şi analize. Citătm câteva dintre volumele omagiale:

• *Logos semantikos. Studia Linguistica in Honorem Eugenio Coseriu*, Berlin – New York şi Madrid, 1981, 5 vol., LXX + 2376 p.

•*Hommage au Professeur Eugenio Coseriu,* în „Dacoromania" («*Jahrbuch für östliche Latinität*», nr.5 pentru anii 1979-1980), Freiburg – München, 1982, 248 p.

• *Energeia und Ergon. Sprachliche Variation – Sprachgeschichte – Sprachtypologie. Studia in honorem Eugenio Coseriu,* Tübingen, 1988, 3 vol., LXVIII + 1532 p.

• *Omul şi limbajul său. Studia linguistica in honorem Eugenio Coseriu,* în „Analele ştiinţifice ale Universităţii «Al. I. Cuza» din Iaşi", tomul XXXVII – XXXVIII, pentru anii 1991-1992, Iaşi, 1993, 360 p.

postulează că în orice ştiinţă progresul cunoaşterii este asigurat de totalitatea cercetărilor într-un domeniu, dar numai unele personalităţi, denumite de obicei cu termenul „geniu", greu de definit, sunt cele care coagulează summum-ul cunoştinţelor umane şi produsul creaţiei lor devansează chiar cu secole epoca în care trăiesc. Aceasta este motivarea noastră pentru a ne referi, cu precădere, la Saussure.

Încă în ultimul sfert al secolului al XIX-lea, începând din 1870, lingvistica traversează o perioadă de căutare şi stabilire a specificului său ca ştiinţă autonomă, cu principii teoretice şi domeniu de cercetare, metodologie şi terminologie specifice şi se delimitează de intruziunile altor ştiinţe. În mod special a fost respinsă invocarea similitudinilor cu ştiinţele naturii şi consecinţele care decurgeau din aceasta.

Faptul că întreaga mişcare lingvistică s-a acordat la evoluţia generală a ştiinţelor a permis ca în secolul XX disciplina noastră să-şi rafineze şi să nuanţeze conceptele, să diversifice metodologia şi să apeleze la formule interdisciplinare. După etapa de delimitări, a urmat cea în care ea înglobează şi informaţiile din alte domenii ale ştiinţei în propria sferă de preocupări (din psihologie, sociologie, etnografie ş.a.). Unele principii care au dominat cercetarea ştiinţifică din ştiinţele exacte se reîntâlnesc în lingvistică; astfel „prioritatea întregului asupra părţii" are în vedere că *întregul* nu este o sumă de elemente, deci nu este determinat de către părţi, ci dimpotrivă, întregul se descompune în părţi. Astfel, obiectul este un întreg, o totalitate, un ansamblu coerent, a cărui formă este mai mult decât suma părţilor. Principiul priorităţii întregului şi-a găsit aplicare în lingvistica structurală, care are în vedere în primul rând ansamblul; astfel se demonstrează teza că limba este altceva decât un repertoriu de cuvinte şi sensul unei propoziţii este mai mult decât suma sensurilor componentelor sale (T.L.G., p.66). Dintre principiile matematice au fost folosite, cu multiple conotaţii, teoria mulţimilor, logica matematică, de asemenea metoda frecvenţei, cunoscută de filologi din sec. al XIX-lea pentru a urmări particularităţi ale textului, a fost dezvoltată în metoda statistică. Teoria informaţiei propulsează datele lingvisticii în universul „comunicaţional" al viitorului, prin suportul pe care acestea le constituie pentru teoria comunicării, în genere.

Cercetătorii limbii s-au situat, în general, în secolul al XX-lea, în gruparea structuraliştilor (adepţi ai principiilor lui Saussure) sau în cea a nonstructuraliştilor. Ei au dezvoltat metodologii şi principii diferite şi mai ales au pus în circulaţie o terminologie specifică fiecărei orientări (ap. Spence, p.10).

În majoritatea cazurilor opinia asupra naturii şi scopului lingvisticii – care se manifestă în metode, terminologie etc. – a marcat diferenţa dintre şcolile lingvistice. De fapt, deosebirea nu este atât de tranşantă între descriptiviştii structuralişti şi istoriştii nonstructuralişti; cercetările în domeniul geografiei dialectale au relevat importanţa interacţiunii între diversele elemente ale unui sistem lingvistic. Însă mai puţin acceptabile pentru structuralişti sunt analizele sincronice ale non-structuralişţilor, după cum nici analizele sincronice ale structuralişţilor nu sunt acceptate de nonstructuralişti.

La un nivel mai profund, cele două mari orientări în lingvistica secolului al XX-lea, se caracterizează prin:

1. concepţii diferite cu privire la ceea ce este „ştiinţific" şi ce ar trebui să fie „ştiinţific" în studiul limbii;

2. concepţii diferite cu privire la „realitatea lingvistică".

Pentru majoritatea structuralişţilor poziţia este clară: lingvistica structurală este o ştiinţă, iar nonstructuralişţii sunt aştiinţifici. De aceea, lucrările ultimilor ar fi inutile (caracterizate drept produse ale „şcolii-anticariat" de lingvistică). Şcoli structuraliste diferite sunt de acord asupra acestui punct de vedere.

Ideea lor comună este că limbile sunt sisteme şi trebuie studiate ca sisteme, în termenii diferitelor elemente cuprinse în fiecare sistem şi pe cât posibil fără referire la semnificaţie *(meaning),* care este insuficient „structurată" şi prea puţin accesibilă criteriilor obiective. Datele primare ale limbii sunt supuse unor analize ce implică diverse grade de abstracţie, cu intenţia de a penetra diversele nivele ale sistemului, concepute ca părţi ale unei anumite „realităţi" interioare, aflate în spatele învelişului limbii.

De fapt, structura limbii poate fi apreciată fără a contesta că şi ceea ce nu este discutat în termeni de structură este valabil din punct de vedere ştiinţific, după cum tehnicile structuraliste pot fi aplicare fără exclusivismul de a fi considerate singurele valabile.

Dar o ştiinţă a limbii care ignoră conţinutul limbii – semnificaţia – nu mai este de conceput decât ca o etapă experimentală. Şi structuralişţii acceptă astăzi, din ce în ce mai mult, o perspectivă înglobantă asupra limbii, restricţiile referitoare la semnificaţii nu sunt totale şi metodele ştiinţelor experimentale sunt aplicate prin adecvare specifică la o ştiinţă umanistă.

Principiile acestui curs de lingvistică generală considerăm că vor fi mai bine înţelese, în implicaţiile lor umane, prin cunoaşterea principiilor care l-au călăuzit, în activitatea sa ştiinţifică, pe marele

lingvist de origine română Eugeniu Coşeriu (1921–7 sept.2002), pe care el le-a expus în martie 1992, cu prilejul desemnării sale ca „Membru de onoare" al Academiei Române.

Reproducem fragmente din alocuţiunea rostită de domnia sa, pe baza notiţelor noastre:

Principiile care m-au călăuzit, care reprezintă unitatea activităţii mele, sunt esenţiale şi configurează o unitate de gândire şi ţeluri pentru disciplina noastră (lingvistica):

1. obiectivitate (realism),
2. umanism,
3. principiul continuităţii (al tradiţiei),
4. principiul generozităţii (şi al antidogmatismului),
5. principiul responsabilităţii sociale (al utilităţii publice).

1. Obiectivitatea (realismul) este principiul general al tuturor cercetătorilor, nu numai al celor din domeniul culturii, orice om de ştiinţă astăzi îşi pune probleme de etică ştiinţifică, care presupune obiectivitate. Obiectivitatea impune ca obiectul cercetării să fie studiat în realitatea sa, cercetătorul eliminându-se pe sine însuşi şi ceea ce este contigent, care ar putea modifica viziunea. Platon în „Dialogul despre sofism" a stabilit principiul „a spune lucrurile aşa cum sunt", adică nu parţial, sau cum au fost, sau cum vor fi sau cum ar putea fi. E cel mai greu de a lăsa lucrul să apară în lumina sa, căci de obicei parţializăm.

Principiul e obligatoriu să fie respectat, dar ştim că orice obiect se află într-o serie infinită de conexiuni şi cercetătorul trebuie să-şi pună problema până unde poate să ţină seama de ele. Adevărata originalitate ştiinţifică este respectarea obiectului. Istoria culturii nu merge pe căi mărginaşe, ci pe aceea a tradiţiei şi continuităţii. Principiul implică corolarul universalităţii: obiectul trebuie prezentat aşa cum oricine ar putea să-l vadă.

2. Principiul umanismului e specific fiinţelor umane – realitatea de care vorbim şi cea de care dăm seama e una pe care o cunoaştem ca oameni – „limbajul" nu ţine de lumea necesităţii, ci de cea a libertăţii: ea este un scop (I.Kant).

Când studiem limbajul plecăm de la noi înşine, avem baza pentru cunoaşterea în toate formele sale, nu este o ipoteză, ci e ştiinţa originară pe care o are omul în ceea ce-l caracterizează ca om: limba, arta, religia, cultura sunt forme ale spiritului, „activitate creatoare ca atare, creativitatea însăşi", iar cultura este obiectivitate în formă istorică. Această ştiinţă originară este premergătoare tuturor ştiinţelor

omului despre sine însuşi. Altfel spus, în lingvistică este vorba de a transforma ceea ce se cunoaşte intuitiv *(Bekannt)* în ceea ce se cunoaşte raţional şi reflexiv *(Erkannt)*. *Cognitio confusa (*ap. *Leibnitz)* se transformă în *cognitio adequata*, fondată pe corolarul (aproape paradoxal), pentru că lingvistul nu ştie altceva decât vorbitorul, dar ştie altfel, că: „vorbitorul are totdeauna dreptate".

Primul corolar: limbajul nu e creat de şi pentru lingvişti, ci de vorbitori, pentru vorbitori.

Al doilea corolar: unitatea între teorie şi studiul empiric; între ele nu este nici un conflict, ele constituie o unitate. Plecăm de la *Bekannt* (teoria realului, a faptelor = „teoria e recunoaşterea universalului în fapte concrete").

Orice interpretare conţine în mod necesar o teorie şi nu există nici o teorie impusă realităţii (dacă teoria nu se aplică, cu atât mai rău pentru teorie, căci „nu mai e teorie, ci prostie" – Ortega y Gasset).

Punctul de plecare e faptul că baza este omul ca om. El a putut şti întotdeauna că e subiect de cultură.

3. Principiul continuităţii sau tradiţiei în lingvistică [E. Coşeriu consideră că nu trebuie făcută diferenţă între teoria limbajului şi ideile universale, între lingvistica preştiinţifică şi cea ştiinţifică].

Primul corolar: ideile lui Aristotel despre limbaj sunt tot atât de valabile ca şi cea mai recentă idee lingvistică lansată. [În interpretarea obiectului, Eugeniu Coşeriu a plecat, întotdeauna, de la tradiţia Aristotel, Sf. Augustin, Sf. Toma d'Aquino].

Al doilea corolar: în studiile despre istoria lingvisticii să ne referim la intuiţiile exacte ale înaintaşilor, la concepţia lor, care a devenit tradiţională. [Eugeniu Coşeriu a întreprins recuperări ale operelor unor savanţi din trecut: de exemplu a lui H. Tiktin care a expus principiile sintaxei structurale, în 1895 , dar gramatica sa fiind în limba română, nu a fost citată în bibliografiile lingvistice internaţionale].

4. Punctul de vedere sincronic este cuprins în principiul anti-dogmatismului şi al generozităţii ştiinţifice. Toţi lingvişţii au ştiut ce sunt faptele lingvistice prin calitatea lor de vorbitori = toţi lingvişţii de bună credinţă merită respect, fie că sunt sau nu sunt de acord cu noi.

Primul corolar: aplicarea la studiul limbilor a acestui principiu [a fost considerat un fel de eclectism al lui Eugeniu Coşeriu, reprezentantul unui structuralism moderat]. El însă declară:

„Fiecare punct de vedere îşi are limitele necesare, trebuie să ştim ce punem între paranteze". Cuvântul grecesc *methodos* înseamnă „drum", deci toate metodele sunt drumuri, fiecare duce undeva, trebuie

să ştim doar ce putem face cu o anumită metodă şi cum interpretăm metalingvistic rezultatele la care ajungem. Trebuie să avem generozitate şi trebuie să înțelegem dinlăuntrul ei fiecare teorie. Pornim cu încredere, analizăm orice teorie nouă şi explicăm, dacă e cazul, devierea. Ceea ce se critică nu sunt consecințele, ci principiul însuşi [este cazul criticii pe care E. Coşeriu a făcut-o teoriei lui Bloomfield].

5. Dacă lingvistica vorbeşte despre ceea ce ştiu oamenii şi se bazează pe această intuiție a vorbitorului, trebuie să ținem seama de tot ceea ce interesează pe vorbitor.

Primul corolar se referă la „expresie": un limbaj formalizat al lingvisticii se va adresa specialiştilor, în rest trebuie să folosim un limbaj accesibil oricărui cititor [terminologia folosită de Eugeniu Coşeriu pleacă de la noțiunile curente].

Al doilea corolar: lingvistica aplicativă ține seama de interesele vorbitorilor; lingvistul se va preocupa şi de teoria corectitudinii lingvistice, de teoria predării limbilor, de teoria traducerilor ş.a.».

BIBLIOGRAFIE

Eugenio Coşeriu, *Introducere în lingvistică,* traducere de Elena Ardeleanu şi Eugenia Bojoga, cuvânt înainte de Mircea Borcilă, ediția a II-a, Ed. Echinox, Cluj-Napoca,1999.

Eugen Coşeriu, *Prelegeri şi conferințe,* Ed. Academiei, Iaşi, 1994.

Constantin Dominte, Zamfira Mihail, Maria Osiac, *Lingvistică generală,* Ed. Fundației *România de Mâine*, Bucureşti, 2003.

Constantin Frâncu, *Curente şi tendințe în lingvistica secolului nostru,* Casa Editorială „Demiurg", Iaşi, 1999.

DŞL = *Dicționar al ştiințelor limbii* (autori: Angela Bidu-Vrânceanu, Cristina Călăraşu, Liliana Ionescu-Ruxăndoiu, Mihaela Mancaş, Gabriela Pană Dindelegan), Bucureşti, Ed. Nemira, 2001.

Emil Ionescu, *Manual de lingvistică generală*, Ed. All, Bucureşti, 2001.

Bertil Malmberg, *Les nouvelles tendances de la linguistique,* Paris, PUF, 1968.

A. Martinet, *Eléments de linguistique générale*, Paris, Ed. A. Colin, 1967.

Geeorges Mounin, *Istoria lingvisticii,* traducere şi prefață de Constantin Dominte, Ed. Paideia, Bucureşti, 1999.

Ferdinand de Saussure, *Curs de lingvistică generală* (ediție critică de Tulio de Mauro), Ed. Polirom, Iaşi, 1998.

N.C.W. Spence, *Spre o nouă sinteză în lingvistică*: *opera lui Eugenio Coşeriu,* în „Echinox", Cluj, XXVIII, 1996, nr.10-11-12, p.10-13.

Tratat de lingvistică generală (=T.L.G.), sub redacția Al. Graur, Sorin Stati, Lucia Wald, Ed. Academiei, Bucureşti, 1971.

CHESTIONAR

1. Care sunt ideile centrale ale gândirii saussuriene ?
2. Care este importanța folosirii unei terminologii științifice adecvate ?
3. Care este natura și scopul lingvisticii ?
4. Expuneți unul sau mai multe principii care l-au călăuzit pe Eugen Coșeriu în activitatea sa lingvistică.
5. Care sunt perspectivele metodologice ale studiului asupra faptelor lingvistice ?
6. Citați una dintre definițiile limbii.
7. Citați una dintre definițiile lingvisticii.
8. În ce constă obiectivitatea de abordare a cercetării lingvistice?
9. De ce este important principiul responsabilității sociale (al utilității publice) al lingvisticii aplicate ?

PERSPECTIVE METODOLOGICE DE STUDIERE A LIMBII

METODA ISTORICĂ (EVOLUTIVĂ) ŞI DIACRONICĂ

În deceniul VIII al secolului al XIX-lea, o dată cu modificarea perspectivei asupra limbii ca obiect de studiu, s-au înmulţit şi metodele de studiu. De la abordarea comparativă a limbilor s-a trecut la stabilirea istoriei fiecărei limbi în parte (mai întâi pentru cele indoeuropene) în care existau informaţii scrise de o lungă perioadă de timp. Acestea erau limbi europene (limbi germanice şi romanice) pentru care corpusul de informaţii comparate putea fi analizat şi în sens cronologic. *Gramatica romanică* a lui Friederich Diez (1836) a contribuit din plin ca noţiunea de „evoluţie istorică" a limbilor să constituie baza teoretică a noii direcţii de cercetare. Atestarea documentară (în scris) a unor limbi într-o perioadă de aproximativ 2000 de ani înregistra diferenţele intervenite şi invita la explicarea lor. Dar a fost necesară o schimbare de viziune asupra limbii înseşi (ca obiect de studiu) pentru ca metoda istorică, folosită de către neogramatici după 1870, să valorifice, cu bune rezultate, constatările lingvisticii comparate. Ei au situat în perspectivă istorică toate rezultatele comparaţiei, şi, prin aceasta, au înlănţuit faptele în ordinea lor naturală (Saussure, p.32).

Georges Mounin a arătat că aportul esenţial al neogramaticilor constă în afirmarea: 1) caracterului absolut al legilor fonetice; la care adaugă alte două contribuţii (mai puţin puse în valoare de sintezele apărute): 2) teza că lingvistica este o ştiinţă istorică şi 3) reacţia violentă contra opiniilor limitate sau false ale înaintaşilor (Mounin, p.144-145).

Lingviştii, prin explorarea mărturiilor despre diverse limbi, cercetând stadiile de limbă intermediare, între un moment iniţial, luat în consideraţie ca cel mai vechi, şi un moment din prezent, au ajuns, ca în orice domeniu al ştiinţei, la descoperirea unor legi care îşi exercită puterea, primele formulate ca atare fiind „legile fonetice".

Un deceniu de discuţii fertile, la care au participat savanţi din diferite ţări, au nuanţat conceptul de *lege,* care subsumează corespondenţe în spaţiu şi timp, concept care nu este infailibil. Dificultatea a intervenit în

momentul aplicării unei legi la studiul concret al unei limbi, când s-a constatat că, limbile fiind în contact unele cu altele, istoria lor este condiționată sub acest aspect. H. Schuchardt a atras atenția asupra *variabilelor* care acționează asupra legilor fonetice (şi nu numai), iar Otto Jespersen asupra rolului *semnificației (signification),* în consecințele pe care sensul şi folosirea cuvintelor în context le au asupra diferențierilor în tratamentul lor fonetic.

Spre sfârşitul secolului al XIX-lea se considera că „singurul studiu ştiințific al limbajului este metoda istorică" şi că „orice studiu lingvistic ştiințific care nu este istoric în scopurile sale nici în metodele sale, se poate explica fie printr-o deficiență a cercetătorului, fie prin insuficiența surselor de care el dispune" (Mounin, p.145). Această perspectivă restricționa însă studiul limbii, presupunând eludarea aspectelor descriptive şi sincronice. Puncte de vedere diferite, în aceeaşi epocă, au întreținut interesul pentru abordarea sincronică a cercetării, H. Schuchardt cu deosebire promovând cercetare aspectului vorbit al limbii (studiul limbajului).

Prin urmare, metoda istorică bazată pe „legile fonetice" a suferit ea însăşi nuanțări şi, dacă în formularea inițială nu a mai fost acceptată, ea s-a perpetuat în convingerea lingviştilor că în limbă schimbările se supun unei anumite *regularități,* că în nici un domeniu al ei nu acționează hazardul. Complexitatea factorilor care intervin şi existența (sau apariția) unor tendințe contrare determină excepțiile, iregularitățile, devierile. Deşi combătut, principiul legilor fonetice rămâne baza (deci posibilitatea însăşi de existență) a lingvisticii istorice (Oancea, p.56).

Criticii metodei istorice a neogramaticilor au atacat doar exagerările lor, nu principiile ca atare; nuanțările aduse acestei metode au apelat la argumente care pun în lumină faptul că fenomenele limbii sunt complicate şi depind şi de factori extralingvistici. În secolul al XX-lea s-a ajuns la concluzia că această complexitate caracteristică schimbărilor ce au loc în toate domeniile limbii ar recomanda renunțarea la formularea elementelor definitorii sub formă de legi propriu-zise, menținându-se observarea lor ca *regularități generalizate*.

Preponderența interesului pentru studiul limbilor în perspectivă cronologică a determinat diferențierea preocupărilor într-un domeniu de sine stătător: lingvistica istorică. Fără să mai fie subordonată concepției mecaniciste, ea privilegiază în continuare studiul în perspectivă istorică a limbajului, însă ea se bazează pe metode funcționale şi structurale şi constituie, nu numai terminologic, o altă entitate, cea a diacroniei.

Diacronia este perspectiva structuralistă asupra istoriei limbii.

F. de Saussure a fundamentat posibilitatea de a studia limba cu metode ştiinţifice sub ambele aspecte (descriptiv şi istoric). El însă le-a prezentat ca fiind distincte şi le-a ilustrat sub forma unui sistem de axe (Saussure, p.98):

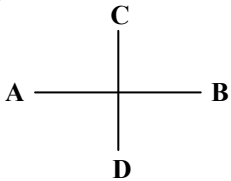

Axa A – B simbolizează simultaneitatea, iar C – D succesiunea. Lingvistica istorică sau evolutivă studiază diferitele stadii ale limbii, distanţate în timp şi spaţiu, comparându-le apoi unele cu altele. Astfel, pe axa diacronică se pot succede analize sincronice ale unei limbi (x), de exemplu:

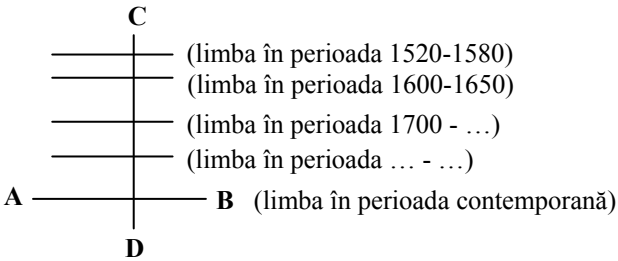

Rezultanta prospectării în timp a unei limbi (x) prin analize sincronice conduce la o cunoaştere a ei diacronică.

Pe baza unui şir de exemple de tipul: lat. *maturu* se opune v.fr. *meür,* lat. *cantata* se opune v.fr. *chantée*, Saussure a ajuns la concluzia că în perioada (intervalul) dintre latina clasică şi vechea franceză, adică între secolele I – al XII-lea, sunetul *-t-* intervocalic a dispărut. Pe baza atestărilor scrise din limbile latină şi franceză sau a „cronologiei relative" se ajunge la determinarea (mai mult sau mai puţin exactă) a datei când s-a produs acest fenomen. Se poate adăuga studiul răspândirii în spaţiu al acestui fenomen fonetic. Astfel, *-t-* intervocalic latin s-a menţinut în provensală în formă de *-d-;* s-a precizat perioada (cronologică) între dispariţia completă a lui *t* şi sonorizarea lui *t* în *d*. În acest fel evenimentul temporal este proiectat şi pe plan geografic.

Saussure a postulat că analiza în secţiune transversală A-B (sincronică) poate face total abstracţie de factorul timp (şi lingvistica

structuralistă modernă utilizează cu preponderenţă această perspectivă în analizele şi teoriile sale). Unul dintre exemplele sale în acest sens este planul sincronic al limbii, asemănător cu poziţia figurilor pe o tablă de şah, care în orice moment poate fi analizată ca situaţie în sine (fără să fie nevoie să se reconstituie situaţiile anterioare). De exemplu, în limba franceză există o conexiune intimă între identitatea morfologică a nominativului şi a acuzativului şi caracterul inflexibil al ordinii cuvintelor în propoziţie (subiect – verb – obiect). O propoziţie ca *la mère embrasse sa fille* este stereotipă în ceea ce priveşte ordinea cuvintelor, pentru că această ordine reprezintă singurul mijloc de a diferenţia subiectul activ de subiectul pasiv. Există, deci, un raport cauzal în afara procesului temporal, proces cauzal care se exercită în interiorul limbii ca sistem.

Saussure a divizat astfel ştiinţa limbii în două părţi: una dinamică, istorică denumită de el şi evolutivă sau diacronică şi alta statică, descriptivă sau sincronică. Ca argument al absenţei unor raporturi între axa verticală şi cea orizontală, Saussure a dat ca exemplu formarea pluralului prin metafonie în germană şi în engleză. În engleză, cuv. *fot* „picior" avea pl. *foti* într-o perioadă veche a limbii. A intervenit apoi metafonia. Acest fenomen pur fonetic nu are nimic de-a face cu formarea pluralului. El transformă o formă verbală, de ex. germ. *tragit* > *trägt* la fel ca şi pl. subst. *gasti* > *gäste*. La fel s-au petrecut lucrurile în engleză pentru *ō* din *fōti,* „muiat" în *ē* şi care a dat în engleza modernă *feet*. Deci, evoluţia fonetică, prin acest proces punctual (particular), a modificat întregul sistem al formării pluralului. Procesul în sine nu este morfologic, dar el efectuează o modificare morfologică. Saussure a indicat următoarea schemă:

f ōt	*f ōti*	momentul A
f ōt	*f ēt*	momentul B

Astfel, după opinia lui Saussure, lingvistica sincronică constată faptul că în momentul A formarea pluralului se făcea după modelul (paradigma) *f ōt – f ōti,* iar în momentul B după modelul (paradigma) *f ōt – f ēt* (prin metafonie). Însă considerând lucrurile în perspectivă diacronică se constată că vocala ō a fost „muiată" înainte de *i* pentru a deveni *ē* (şi mai târziu *ee*) (ap.Wartburg, p.11).

Saussure a atras atenţia asupra faptului că: „fiecare limbă formează, practic, o unitate de studiu, şi, prin forţa lucrurilor, ajungem să o studiem, pe rând, în mod static şi în mod istoric". „Indiferent dacă, în studiul unei limbi, observaţia se îndreaptă spre o latură sau spre cealaltă, trebuie cu orice preţ să situăm fiecare fapt în sfera sa şi să nu confundăm metodele" (Saussure, p.113).

Saussure şi-a bazat aprehensiunea asupra oricărui raport posibil între axele verticală şi orizontală ale schemei sale, postulând că: „/lingvistului îi/ este interzis de a studia *simultan* (subl. n.) raporturile în timp şi raporturile în sistem". Această concepţie intransigentă a fost nuanţată de către continuatorii săi, care au explicat-o pe măsură ce s-a apelat tot mai mult la metoda diacronică.

A. Meillet a subliniat că studiul istoric, diacronic, reprezintă, de fapt, compararea mai multor stări sincronice. Ar fi ideal să se poată urmări curba evoluţiei limbii în toate detaliile ei. Concluzia sa a fost că „în fond, nu există... în ceea ce priveşte studiul pozitiv al limbilor particulare, decât o singură disciplină gramaticală, în acelaşi timp descriptivă şi istorică şi care doar pune în evidenţă latura descriptivă sau cea istorică, în funcţie de sensul special al cercetării întreprinse" (Meillet, p.48).

De fapt punctul de vedere al observatorului (lingvistului) este cel care instituie perspectiva sincronică sau diacronică asupra unuia şi acelaşi obiect al cercetării, care este limba.

BIBLIOGRAFIE

A. Meillet, *Linguistique historique et linguistique générale,* ed. a 2-a, Paris, 1952.

W. von Wartburg, *Problèmes et méthodes de la linguistique,* P.U.F., Paris, 1963.

Tratat de lingvistică generală (T.L.G.), sub redacţia Al. Graur, Sorin Stati, Lucia Wald, Ed. Academiei, Bucureşti, 1972.

Ferdinand de Saussure, *Curs de lingvistică generală,* Ed.Polirom, Iaşi, 1998.

G. Mounin, *Istoria lingvisticii,* traducere şi postfaţă de Constantin Dominte, Ed. Paideia, Bucureşti, 1999.

Ileana Oancea, *Lingvistică romanică şi lingvistică generală. Interferenţe,* Ed. Amarcord, Timişoara, 1999, p.41-65.

CHESTIONAR ŞI SUGESTII DE APLICAŢII

1. Care este principiul metodei istorice şi evolutive de cercetare a unei limbi?

2. Care este lucrarea în care a fost fundamentată această metodă?

3. Menţionaţi unul dintre factorii lingvistici care condiţionează istoria limbilor.

4. Caracterizaţi noţiunea de „lege" lingvistică versus „regularităţi" lingvistice (generalizate).

5. Enunţaţi definiţia noţiunii de *diacronie*.

6. Analizaţi sistemul de axe (descriptiv şi istoric) preconizat de F. de Saussure.

7. Diferenţiaţi abordarea sincronică şi cea diacronică a paradigmei de formare a pluralului în limba engleză dată ca exemplu.

METODA COMPARATIVĂ-SINCRONICĂ[*]
(analiza contrastivă)

Fenomenul lingvistic poate fi studiat din trei perspective: 1) sincronică sau descriptivă; 2) diacronică (istorică sau evolutivă) şi 3) comparativă.

Din perspectivă sincronică pură se poate studia câte o singură limbă, alegându-se o anumită etapă din evoluţia ei (de exemplu: limba franceză din secolul al XVII-lea sau limba română din secolul al XIX-lea), pentru a fi cercetată din mai multe puncte de vedere (fonetic şi fonologic, morfologic, lexical, sintactic, stilistic). Din perspectivă diacronică se poate studia, de asemenea, câte o singură limbă, dar, de data aceasta, ţinându-se seama de succesiunea mai multor etape din evoluţia ei, eventual de succesiunea tuturor etapelor cunoscute (din texte) ale evoluţiei limbii avute în vedere; se realizează, în felul acesta, studiul numit istorie a limbii respective.

Spre deosebire de perspectivele sincronică şi diacronică, care pot „regiza" în mod independent studiul unei limbi sau al alteia, în împrejurări speciale cele două perspective putând fi conjugate, aplicate împreună, alternativ sau simultan, perspectiva comparativă nu este independentă de celelalte două: este vorba, în realitate, fie de o perspectivă comparativă diacronică (ceea ce se cunoaşte sub denumirea de studiu comparativ-istoric al fenomenului lingvistic), fie de o perspectivă comparativă sincronică. În afară de aceasta, dacă din perspectivele sincronică şi diacronică se poate studia câte o anumită limbă, din perspectiva comparativă, dimpotrivă, studiul postulează atenţia acordată la două sau mai multor limbi, simultan, comparaţia implicând întotdeauna cel puţin doi termeni: termenul de comparat şi cel cu care se compară precedentul.

Studiul comparativ diacronic, realizat prin metoda comparativă-istorică, se aplică mai multor limbi, care trebuie să îndeplinească condiţia de a fi înrudite (adică de a fi provenit din aceeaşi protolimbă), în scopul de a le reconstitui trecutul istoric, eventual pe cel preistoric, comun (în acest context, adjectivul istoric se referă la etapele pentru care există atestări – în texte sau inscripţii –, iar adjectivul preistoric se referă la etapele din istoria limbilor înrudite pentru care nu posedăm

[*] Mulţumim şi pe această cale domnului prof. univ. dr. Constantin Dominte, care a fost de acord să reproducem acest capitol, redactat de d-sa, pentru a face cunoscute studenţilor cercetările sale (cf. Constantin Dominte, *Negaţia în limba română*, Bucureşti, Editura Fundaţiei *România de Mâine*, 2003), ap. Constantin Dominte, Zamfira Mihail, Maria Osiac, *Lingvistică generală*, Bucureşti, Ed. Fundaţiei *România de Mâine*, 2003, p. 48-55.

nici un fel de atestare grafică; pe scurt – istoria limbilor începe o dată cu atestarea lor în scris, înainte de acest moment putându-se vorbi de preistoria lor, dar pentru comoditate se preferă denumirea globală istorie pentru întreaga evoluție în timp a unei limbi sau a alteia: intră aici atât etapele propriu-zis istorice, cât şi cele preistorice, care urmează a fi reconstruite prin comparație).

Studiul comparativ-sincronic, în schimb, nu se aplică, de obicei, mai multor limbi simultan, ci doar asupra a numai câte două limbi, pentru care nu este obligatorie condiția de a fi înrudite; singura condiție de îndeplinit în acest caz este ca din cele două limbi comparate să se aleagă stări de evoluție contemporane (de exemplu: limbile română şi franceză în secolul al XIX-lea sau limba română şi limba maghiară în secolul al XX-lea). Ce se poate urmări printr-un astfel de studiu? De bună seamă, punerea în evidență a elementelor de structură comune şi, mai ales, a acelora distincte (numite *contraste*) din structurile limbilor comparate. Metoda comparativă-sincronică, aplicată în felul acesta, cu scopul precizat aici, se mai numeşte şi *analiză contrastivă*. Prin ce se motivează o astfel de cercetare, în ce constă utilitatea ei? Este vorba de o dublă motivație: una de ordin cognitiv, teoretic, cealaltă de ordin practic. Din punct de vedere teoretic se urmăreşte mai buna înțelegere a particularităților, a specificului de structură şi de sisteme ale celor două limbi, cu rezultate foarte utile tipologiei lingvistice (studiului tipurilor structurale de limbi). Din punct de vedere practic, înțelegerea mai bună a sistemelor şi structurilor limbilor comparate sincronic (sau analizate contrastiv) duce, se înțelege, la mai buna stăpânire şi practicare a celor două limbi comparate, cu consecințe pozitive atât pentru didactică (predarea limbilor), cât şi pentru traductologia aplicativă (traducerea exactă, cât mai fidelă a textelor dintr-o limbă în cealaltă). Din punct de vedere didactic, de pildă, orice manual de predare a unei limbi străine este, implicit, o lucrare de ordin contrastiv: în lecțiile lui sunt comparate (fonetic şi fonologic, morfologic, lexical etc.) limba care se predă şi limba în care se predă (de obicei, limba maternă a elevilor sau studenților), pentru a se atrage atenția cu deosebire asupra punctelor, aspectelor, elementelor în privința cărora cele două limbi se deosebesc mult, eventual foarte mult, şi aceasta tocmai în vederea înțelegerii mai bune, a cunoaşterii şi stăpânirii acelor elemente diferențiatoare, în scopul practicării, al folosirii cât mai adecvate, cât mai corecte a limbii străine avute în vedere.

Două exemple, foarte elementare, vor lămuri mai bine în ce constă şi cum se aplică analiza contrastivă.

1) Să vedem mai întâi, pe baza a două enunțuri îndeajuns de simple, prin ce se aseamănă şi prin ce se deosebesc (contrastează)

unele structuri ale limbilor română şi franceză. Pornim de la enunţurile rom. (1) *Merge la şcoală pe jos;* (2) *Merge la şcoală cu maşina,* cărora le corespund fr. (1) *Il va à l'école à pied;* (2) *Il va à l'école en voiture.* Contrastul cel mai frapant, chiar de la o primă privire, apare în compararea complementelor circumstanţiale de mod din cele două limbi: rom. (1) *pe jos* cu fr. (1) *à pied;* expresiile lor, echivalente semantic, se deosebesc din punct de vedere gramatical: româna recurge la adverbul *jos,* pe când franceza, la substantivul *pied,* la numărul singular şi, în plus, româna recurge la o propoziţie care, prin sensurile ei principale, corespunde, în alte contexte, prepoziţiei fr. *par* sau *sur*, iar franceza recurge la o propoziţie care, prin aceleaşi sensuri principale ale sale, corespunde, în alte contexte, prepoziţiei rom. *la.* Cele două enunţuri par mai apropiate structural în prima lor parte; faptul este adevărat din punct de vedere lexical: avem aici câte un verb, referitor la deplasare, şi câte un substantiv, desemnând clădirea unei instituţii de învăţământ ca ţintă a deplasării. Dar din punct de vedere gramatical, la o cercetare aprofundată aşadar, constatăm deosebiri importante între structurile română şi franceză implicând verbul-predicat şi complementul lui circumstanţial de loc. În privinţa predicatului constatăm că în româneşte este suficientă forma verbală, care, prin desinenţă, implică şi subiectul (un subiect de persoana a III-a singular, numit subiect subînţeles); în franceză, în contextul echivalent, forma verbală, pură şi simplă, nu este suficientă pentru exprimarea subiectului: ei i se adaugă şi pronumele personal de persoana a III-a singular (masculin, aici, dar care ar fi putut să fie şi de gen feminin: *elle*) în forma atonă sau neaccentuată de caz nominativ (numită în gramatica franceză *pronom sujet*). Dacă ne raportăm la complementele circumstanţiale de loc, şi aici constatăm echivalenţa lexicală, dar şi un contrast de ordin gramatical, chiar dacă prepoziţiile (rom. *la,* fr. *à*) sunt echivalente, prin sensurile lor principale, actualizate în context. Contrastul constă în faptul că substantivul românesc este nearticulat, pe când substantivul francez este articulat definit. Dacă am introduce un atribut exprimat prin adjectiv posesiv (rom. *sa,* fr. *sa*), contrastul dintre cele două construcţii s-ar amplifica: rom. *la şcoala sa,* faţă de fr. *à son école.* Amplificarea contrastului româno-francez, într-o astfel de împrejurare, constă din următoarele:

– în română, adjectivul posesiv se plasează după substantiv; în franceză – înaintea substantivului;

– în română, acelaşi adjectiv îşi menţine, prin acord, forma de gen feminin; în franceză, adjectivul echivalent capătă o formă aparentă de gen masculin, terminantă în sonantă (în realitate, el este tot de gen feminin, dar expresia lui fonică nu este *sa,* ci *son,* pentru a se evita hiatul dintre *-a* final, din *sa,* şi *é-* iniţial, din *école,* altfel spus

–pentru eufonia construcției; construcția fr. **sa école* nu este admisă în franceza standard, ceea ce s-a specificat în notația de față prin asteriscul plasat înaintea ei);

– în română, substantivul este acum articulat definit, cu deosebirea față de exemplul francez de la care am pornit, că articolul românesc definit este postpus și aglutinat, adică alipit, la substantiv; în franceză, dimpotrivă, după introducerea adjectivului posesiv, articolul definit francez, antepus la substantiv în contextele care-i cer prezența, dispare, este eliminat.

Caracterizând exemplul comentat aici din perspectiva structuralismului danez (a glosematicii), care dezvoltă sugestii din concepția lui Wilhelm von Humboldt și a lui Ferdinand de Saussure, spunem că enunțurile numerotate cu (1) și cele cu (2) prezintă, două câte două, referirea la una și aceeași substanță a conținutului (reflectată în sensurile lor globale), dar această referire are o formă diferită, este structurată în mod diferit în exprimările specifice limbilor comparate.

Dacă, în loc de franceză, am lua ca termen de comparație limba rusă, pornind de la echivalențele aceloraşi enunțuri românești, respectiv rus. (1) *он идёт в школу* [on i'djot f◡'školu], (2) *он едет в школу* [on 'jedet f◡'školu], am constata contraste și mai mari, între limbile română și rusă, de data aceasta. Mai întâi, chiar din punct de vedere lexical. În timp ce între verbele românesc și francez, în contextele date inițial, se putea vorbi de o „echivalență de 1 la 1":

Rom.	Fr.
(1), (2) **merge**	(1), (2) **va**

în schimb, între verbele-predicate din enunțurile românești și cele rusești înregistrăm, acum, o „echivalență de 1 la 2":

Rom.	Rus
(1), (2) **merge**	(1) **ugëm** [i'djot]
	(2) **égem** ['jedet]

ceea ce se explică prin faptul că limba rusă recurge la cuvinte (verbe) diferite pentru a exprima (1) „deplasarea pe jos" și (2) „deplasarea cu un vehicul". La o privire aprofundată, implicând opozițiile dintre unitățile de sistem ale limbilor română și rusă, constatăm că, deși la fel ca în limbile română și franceză valoarea gramaticală de caz acuzativ

a substantivului însemnând „şcoală" se realizează şi în rusă, totuşi în română şi franceză expresia acuzativului este omonimă cu aceea a nominativului (ex.rom. *Merge la şcoală,* acuzativ; *Acolo este o şcoală* nominativ), în schimb, în limba rusă cele două valori cazuale se exprimă prin forme gramaticale diferite (ex.rus. *он идёт/idjot v школу* acuzativ; *Там – школа,* nominativ). Mai mult decât atât, enunţurile ruseşti echivalente celor dintâi enunţuri româneşti şi franceze sunt „mai scurte": expresiile verbelor-predicat sunt suficiente, în contextele date, pentru exprimarea modului de deplasare sau a instrumentului deplasării. Numai dacă se insistă asupra modalităţii de deplasare în exemplul rusesc (1) se poate adăuga adverbul *пешком* [peš'kom] corespunzător locuţiunilor adverbiale rom. *pe jos* respectiv fr. *à pied* sau, dacă se intenţionează precizarea instrumentului deplasării, în opoziţie cu alte posibile vehicule, în exemplul rusesc (2) se poate adăuga *машиной* [ma'şînoj] „cu maşina" versus *трамваем* [tram'vajem] „cu tramvaiul" versus *по́ездо* ['pojezdom] „cu trenul" etc. În plus, în timp ce în română şi franceză, complementele circumstanţiale instrumentale erau exprimate analitic (prin prepoziţii + forme de caz acuzativ, omonime cu cele de nominativ), complementul circumstanţial instrumental rusesc se exprimă sintetic (prin simpla formă de caz instrumental, un caz specific gramaticii numelui rusesc);

2) Al doilea exemplu priveşte contrastul dintre negaţia românească şi cea engleză. Pentru a-i înţelege esenţa, este de precizat că, în general, în orice limbă sunt posibile trei specii de negaţie: (1) negaţia profrază, adică enunţul minimal negativ nonanalizabil, ca rom. *Nu* în chip de răspuns la întrebarea *Balena este peşte?,* respectiv ca engl. *No,* replică la întrebarea echivalentă *Is the whale a fish?;* (2) negaţia verbală, adică instrumentul gramatical prin care se construieşte forma negativă a verbului-predicat, ceea ce dă însuşi enunţului analizabil un aspect negativ, ca rom. *nu* în *Balena* ***nu*** *este peşte,* respectiv ca engl. *not* în *The whale is* ***not*** *a fish;* (3) negaţia lexematică, adică cuvântul negativ autonom semantic (ca substitut al unui substantiv) şi sintactic (capabil de a îndeplini o funcţiune sintactică în enunţ), ca rom. *nimeni* (pron.), *nicăieri* (adv.) ş.a., respectiv ca engl. *nobody* (pron.), *nowhere* (adv.) etc. Lucrurile stau aşa în general, după cum am precizat la început, pentru că în unele limbi (ca neogreaca sau araba) lipseşte negaţia lexematică specializată, locul ei fiind luat, în enunţuri negative analizabile (adică implicând negaţia verbală), de pronume şi adverbe nehotărâte echivalente, în anumite enunţuri, cu rom. *cineva* sau *oricine, undeva* sau *oriunde* etc.

Fără a fi necesare, pentru moment, alte detalii, numai din lista sumară de mai sus se poate deduce un anumit contrast între limbile română şi engleză, anume că, în română, negaţia profrază şi negaţia verbală sunt omonime (cf.rom. **Nu, nu** *vede*), de aceea, pentru a diferenţia grafic cele două feluri de negaţie se poate recurge la maniera lexicografică de a le marca cu indici cifrici (rom. **Nu$_1$, nu$_2$ vede**), pe când, în limba engleză, aceleaşi două feluri de negaţie nu sunt omonime (cf.engl. **No,** *he* **does not** *see*). Alt contrast poate fi pus în evidenţă atât de exemplele de mai înainte, cât şi de acestea din urmă: negaţia verbală românească **(nu$_2$)** este simplă şi antepusă formelor verbale de mod predicativ (ca şi de infinitiv), dar negaţia verbală engleză este uneori simplă şi postpusă (cf. engl. *The whale is* **not** *a fish*), alteori complexă şi antepusă (cf. engl *He* **does not** *see*) formelor verbale predicative (engl. *is,* respectiv *see*). Pe de altă parte, limba română admite cumulul negaţiilor verbală şi lexematică în structura unuia şi aceluiaşi enunţ negativ analizabil (cf. rom. **Nu** *vede* **nimic,** sau **Nu** *vede* **pe nimeni,** eventual **Nu** *vede* **nimic, niciodată** *şi* **nicăieri**), în contrast cu limba engleză, care nu admite un astfel de cumul (cf. engl. *He* **does not** *see anything,* respectiv *He sees* **nothing**). Lingviştii afirmă în astfel de împrejurări că limba română este redundantă, adică „face risipă” de material lingvistic, repetând exprimarea negaţiei, pe când limba engleză este economică, adică exprimă negaţia o singură dată, fie gramatical (... **does not** *see* ...), fie lexical (... *sees* **nothing**).

Aceasta nu înseamnă nicidecum vreun gen de superioritate a limbii engleze faţă de limba română, căci sunt posibile structuri în care, dimpotrivă, limba engleză manifestă redundanţă în contrast cu româna, care se dovedeşte a fi mai economică în structurile corespunzătoare, echivalente. De exemplu, în limba română este suficientă forma gramaticală a verbului-predicat, să zicem *ved***e**, pentru a ne da seama că este vorba de un subiect de persoana a III-a (desinenţa **–e** ne „spune” acest lucru); în schimb, în engleză, chiar dacă verbul are formă de persoana a III-a, *see***s** (cu desinenţa **–s**), acest lucru nu este îndestulător, fiind necesară şi antepunerea unui pronume, ca **he** sau **she** (se exprimă astfel de două ori valoarea de persoană a III-a).

Toate faptele puse în lumină până aici ţin de structurile limbilor comparate, se manifestă pe axa sintagmatică. Dacă ne raportăm însă şi la sistem, adică la fapte de ordin paradigmatic, atunci mai poate fi evidenţiat un alt contrast între limbile avute în vedere. Pentru aceasta trebuie să luăm în considerare şi afirmaţia profrază (rom. **da;** engl.

yes), cu observaţia că, în timp ce în română afirmaţia profrază, ca răspuns la o interogaţie de aspect negativ (**– Nu** *este iarnă în România, în luna ianuarie?* **– Ba da**), diferă de afirmaţia profrază, ca răspuns la o interogaţie de aspect afirmativ ea însăşi (– *Este iarnă în România, în luna ianuarie?* **– Da**), în schimb, în engleză, se răspunde în acelaşi fel, prin **yes,** la interogaţiile de ambele aspecte, afirmativ şi negativ. Nu este mai puţin adevărat însă, că în situaţia răspunsului minimal afirmativ la o întrebare negativă, în engleză se preferă, de obicei, în locul simplului **yes,** reluarea interogaţiei convertite în propoziţie enunţiativă (cu verbul auxiliar **to do**), cf.engl. **Do** *you* **not** *see? – I* **do** *(see)*. Ţinând aşadar seama de ceea ce se numeşte adverbe asertive (afirmaţie şi negaţie profrază), este de conchis că româna dispune de trei astfel de adverbe, pe când engleza, numai de două, cu ocurenţe (apariţii) distincte în dialoguri, după cum se arată în schema de mai jos, în care I = interogaţie (întrebare), R = replică (răspuns), + = pozitiv (afirmativ), iar – = negativ:

	I	R →	Rom.:	Engl.:
(1)	+	+	**Da**	**Yes**
(2)	+	–	**Nu**	**No**
(3)	–	–	**Nu**	**No**
(4)	–	+	**Ba da**	**(Yes)**

Pentru a conchide, se poate spune că contrastul dintre limbile română şi engleză, în privinţa exprimării negaţiei, constă în linii mari din următoarele:

– negaţiile româneşti profrază şi verbală sunt omonime, pe când cele engleze nu sunt omonime;

– limba română admite, în acelaşi enunţ, cumulul negaţiilor verbală şi lexematică, pe când engleza nu admite cumulul lor;

– limba română dispune de trei adverbe asertive, pe când limba engleză, numai de două.

BIBLIOGRAFIE

R.A.Budagov, *Introducere în ştiinţa limbii,* traducere şi note de G.Mihăilă, Ed. Ştiinţifică, Bucureşti, 1961, p.269 şi n.1-3.

Sorin Stati, *Lingvistica structurală,* din vol. Solomon Marcus, Edmond Nicolau, Sorin Stati, *Introducere în lingvistica matematică,* Ed. Ştiinţifică, Bucureşti, 1966, p.17-19.

Sorin Stati, *Varietatea limbilor şi problema cunoaşterii,* din vol. *Interferenţe lingvistice. Din istoria relaţiilor lingvisticii cu alte ştiinţe*, Ed. Ştiinţifică, Bucureşti, 1971, p.146-178.
Teodora Cristea, *Éléments de grammaire contrastive. Domaine français-roumain,* Ed. Didactică şi Pedagogică, Bucureşti, 1977.
Constantin Dominte, *Schiţă de caracterizare tipologică a negaţiei româneşti,* în „Studii şi cercetări lingvistice", XXXVI, 1985, nr.5, p.404-407 (versiune franceză în „Balkan Studies", Thessaloniki, XXXVI, 1995, nr.1, p.5-10; rezumat englez, p.195).

CHESTIONAR ŞI SUGESTIE DE APLICAŢIE

1. Ce particularitate prezintă perspectiva comparativă din care pot fi studiate limbile, în raport cu perspectivele descriptivă şi istorică?
2. Ce condiţii trebuie să îndeplinească limbile cercetate din perspectiva comparativă-sincronică?
3. Care sunt scopurile şi utilitatea aplicării analizei contrastive?
4. În ce constă contrastul dintre limbile română şi engleză în privinţa structurilor lor verbale negative?
5. Se dau enunţurile echivalente:
rom. *Crede că sora lui a citit;*
germ. *Er glaubt, daß seine Schwester gelesen hat*
şi se cere să se arate prin ce contrastează ele.

METODA SEGMENTĂRII. COMUTAREA, SUBSTITUŢIA

Considerarea limbii ca o structură are drept corolar constatarea că o însumare a unor particule elementare, „cele mai mici părţi constitutive ale limbii" deduse prin intuiţie, ar avea ca rezultat reflectarea doar parţială a realităţii. Acest fapt a determinat pe cercetători să pornească de la premisa că, pentru a putea analiza elementele ei componente este necesar să se pornească de la întreg, limba considerată ca un tot, pentru ca să se ajungă la elementele de bază, care nu ar putea fi identificate ştiinţific decât prin acest procedeu.

Lingvistul danez Louis Hjelmslev a introdus în lingvistica structuralistă, pornind de la principiul conţinutului şi formei limbii propus de Saussure, o nouă metodă de cercetare a limbii, „în sine şi pentru sine". Lingvistica tradiţională s-a bazat, după afirmaţiile sale, pe ipoteze exterioare limbii şi nici un lingvist n-ar fi descris ceea ce este limba însăşi. Lingvistica anterioară a fost denumită **transcendentă** (folosindu-se termenul filosofic care înseamnă „ceea ce este dincolo [de o anumită limită]"), în timp ce lingvistica construită pe baza

teoriei sale o numeşte **imanentă** (folosindu-se termenul filosofic care înseamnă „ceea ce este în interior, ceea ce are fundamentul în obiectul însuşi"). El consideră că lingvistica trebuie să caute să determine ceea ce este caracteristic şi comun tuturor limbilor, ca şi ceea ce determină ca o limbă naturală să fie constantă cu ea însăşi. Pentru o descriere lingvistică exactă, fără contradicţii, exhaustivă şi cea mai simplă posibilă, care să răspundă celor trei cerinţe ale principiului empirismului în cunoaştere, Hjelmslev porneşte de la noţiunea „text" care înseamnă, în accepţia sa, tot ceea ce este o limbă determinată sau toate limbile de astăzi ale omenirii sau „textul" reprezintă un enunţ, vorbit sau scris, lung sau scurt, vechi sau recent. Această noţiune este privită ca o „clasă" care se divizează în „genuri", fiecare „gen" devenind la rândul său o „clasă" pentru a fi divizată succesiv până la epuizarea posibilităţilor de divizare, prin urmare se segmentează întregul pentru a ajunge la unitate. Această metodă a segmentării el a denumit-o analitică, specificantă şi deductivă, opunând-o metodei tradiţionale care este sintetică, generalizantă şi inductivă.

Prin urmare, punctul de plecare îl constituie întregul limbii, care se împarte în fragmente din ce în ce mai reduse din punctul de vedere al corpului sonor, urmărindu-se atât legăturile dintre aceste fragmente, cât şi relaţiile fiecărui fragment cu întreg ansamblul limbii. Fragmentul ultim rezultat va trebui să reprezinte o unitate articulată dotată cu sens. Pentru realizarea acestui deziderat L. Hjelmslev a operat segmentarea unui enunţ în fragmente, părţi constitutive ale limbii. Pentru a verifica dacă un asemenea segment reprezintă efectiv o parte constitutivă, el este introdus în alt context şi dacă corespunde, adică conduce la acelaşi rezultat, din punctul de vedere al mesajului, se consideră că este produsă dovada unei segmentări realizate corect. Nivelele la care se practică operaţia sunt diferite, se poate diviza din fluxul vorbirii enunţul, care la rândul lui să reprezinte punctul de plecare pentru alte segmentări subiacente, sau se iau în considerare fragmente mai mici, cum este silaba, pentru analiza constituenţilor.

De exemplu, prin analiza doar a unor „texte" reprezentative dintr-o limbă, se obţin o serie de cunoştinţe despre sistemul limbii respective, pe baza cărora pot fi create noi texte. Aceasta pentru că totalitatea nu se compune din elemente, ci din interdependenţa dintre ele. Existenţa ştiinţifică se datorează nu substanţei, ci relaţiilor interne. Prin această opinie Hjelmselv a dus până la capăt teza saussuriană potrivit căreia limba este formă, nu substanţă. Prin urmare, el şi-a propus drept scop principal al analizei determinarea relaţiilor între părţile componente ale „textului".

Metoda segmentării presupune un procedeu „prin care se izolează şi se identifică părţile constitutive ale limbii într-un mod asemănător cu acela utilizat de vorbitori când pun în mişcare limba pentru a comunica unii cu alţii" (Coteanu, p. 24).

Acest procedeu a fost folosit în două direcţii de cercetare ale structuralismului din sec. al XX-lea, anume de către reprezentanţii şcolii pragheze şi de către adepţii principiilor glosematicii, iar, într-o altă perspectivă, de către descriptiviştii americani. Tehnica utilizată este similară, pentru că ei şi-au propus să ajungă la descifrarea constituenţilor limbii având în vedere principiul segmentării, a cărui corectitudine de realizare este însă valorizată în moduri diferite. Astfel, pentru a se face controlul corectitudinii segmentării se apelează la înlocuirea unei părţi din enunţ cu alt material lingvistic, procedeu denumit de către Hjemslev **comutare** şi, respectiv, de către Z.S.Harris, descriptivist american, **substituţie**; Einar Haugen a folosit termenul **înlocuire**.

Hjelmslev a stabilit o relaţie importantă între ceea ce numeşte funcţia „şi – şi" (conjuncţia logică) şi funcţia „sau – sau" (disjuncţia logică) ca bază a diferenţei între „procesul limbii" (textul) şi sistemul limbii. Numai în sistem relaţia este „sau – sau", în timp ce în succesiunea „procesului vorbirii" relaţia este „şi – şi". Dacă se iau două cuvinte: *lac, sac* ele pot fi transformate în altele dacă se modifică câte un element, adică *l* prin *r*, *c* prin *d*, *a* prin *o*, rezultând cuvintele *rod, roc, soc* etc. Acest procedeu de înlocuire a unui element printr-un alt element în paradigmă a fost numit de Hjelmslev, **comutare**. Pe când **comutarea** se operează între invariante, între variante se realizează o **substituţie** (de exemplu, între *r* iniţial şi *r* final din cuvântul *rar*).

Teoria lui Hjelmslev a fost numită de către discipolii săi **glosematică** pornind de la *glosem* „forma minimală pe care analiza o poate determina, adică invariante ireductibile (pe planul conţinutului şi al expresiei)". Deşi i s-au adus numeroase critici, ea reprezintă o contribuţie majoră la promovarea structuralismului saussurian.

Şcoala americană descriptivistă, reprezentată de L. Bloomfield, K.L.Pike, E. Nida, Ch. Fries, are în vedere, de asemenea, faptul că descrierea lingvistică trebuie să fie bazată numai pe fapte determinabile lingvistic (există similitudini cu principiul imanenţei invocat de glosematicieni). Din punctul de vedere al metodei, Bloomfield procedează ca şi reprezentanţii şcolii fonologice de la Praga (fonemul este „o calitate sonoră şi caracteristicile distinctive sunt ale proprietăţilor sonore", Malmberg, p.245). El nu ia în consideraţie, în analiza conţinutului, distincţia între formă şi substanţă.

Discipolii săi, unii structuralişti riguroşi, au definit unităţile minimale numai pe baza „distribuţiei” (Z. S. Harris), fără nici o legătură cu semnificatul. Utilizând procedeul segmentării enunţului şi, pentru verificare apelând la substituţie, Harris n-a reuşit să demonstreze, de fapt, cum pot fi determinate invariantele lingvistice fără referire la semnificaţie (Malmberg, p.253).

BIBLIOGRAFIE

I.Coteanu, *Comutarea şi substituţia,* în *Elemente de lingvistică structurală,* Ed. Ştiinţifică, Bucureşti, 1967, p.23-37.

Al. Graur, Lucia Wlad, *Scurtă istorie a lingvisticii,* Ed. Didactică şi Pedagogică, Bucureşti, 1977, p 204-223.

Valeria Guţu-Romalo, *Distribuţia,* în *vol.cit.,* p.38 – 58.

John Lyons, *Introducere în lingvistica teoretică*, Ed. Ştiinţifică, Bucureşti, 1995, p. 206-207, 241-244.

B. Malmberg, *Les nouvelles tendances de la linguistique,* PUF, Paris, 1966, p.207-260.

CHESTIONAR

1. Care este sensul noţiunii „text” folosită de Hjelmslev ?
2. Care sunt etapele segmentării?
3. În ce scop se folosesc procedeele de comutare şi de substituţie?

METODA TIPOLOGICĂ

Interesul crescând pentru cercetarea fundamentală s-a manifestat în lingvistică printr-o atenţie specială acordată problemelor clasificării tipologice a limbilor, esenţiale atât pentru studiile de gramatică generală, cât şi pentru cele de comparare a limbilor. **Tipologia lingvistică** este o direcţie modernă de cercetare care consistă, după definiţia pe care o dă Carlo Tagliavini, „în gruparea limbilor după diverse „tipuri” care ar corespunde structurilor mentale ale diverselor popoare”. Se consideră că numai prin tipologie lingvistica poate atinge puncte de vedere absolut generale. Ea este în directă legătură cu studiul universaliilor.

Cercetările consacrate clasificării tipologice au scos la iveală faptul că în fiecare limbă predomină anumite procedee de exprimare a conţinutului gramatical, în schimb altele lipsesc sau sunt folosite rar. *Tipologia* se sprijină pe structura limbii şi este definită prin mijloace gramaticale de expresie, esenţiale pentru fiecare caz în parte. În

clasificarea tipologică (spre deosebire de cea genealogică) nu mai interesează înrudirea morfemelor şi, implicit, nici filiaţia lingvistică, ci tipul limbii, cu alte cuvinte asemănările şi deosebirile ce se manifestă în structura gramaticală a limbilor, indiferent de originea lor.

Conceptul de *tipologie*, folosit pentru prima dată în 1928 în tezele şcolii de la Praga, este calitativ diferit de conceptul folosit în sec. al XIX-lea, care se referea de fapt la o clasificare a limbilor. Cf. gruparea limbilor în patru mari tipuri: aglutinant, flexionar, incorporant, izolant.

Tipologia în accepţia modernă a termenului a progresat pe măsură ce metodologia sa a devenit mai complexă, pe măsură ce s-a ridicat la un grad de abstractizare superior şi a putut să cuprindă un număr tot mai mare de trăsături distinctive şi caracterizante ale limbilor analizate. Rafinându-şi criteriile de analiză, aceasta a căpătat din ce în ce mai mare putere de penetrare în structura intimă a limbilor.

O istorie corelativă a „tipologiei" şi a „tipologiilor lingvisticii comparate" nu a fost încă realizată. Este totuşi general acceptată teza că noua tipologie se află într-o corelaţie specializată cu gramatica teoretică, căci fără aceasta o disciplină „tipologică" nu mai este astăzi de conceput. Fiecare epocă are nu numai o filozofie care îi corespunde, ci şi o „gramatică" a sa.

Cercetarea este axată atât pe înregistrarea integrală a rezultatelor de până acum în acest domeniu, cât şi pe o organizare metodică a punctelor de vedere pe care le-au avut în vedere cercetătorii anteriori. Nu poate fi vorba de o ierarhizare a rezultatelor obţinute până acum, pentru că fiecare dintre tipologiile propuse, chiar incomplete, contribuie cu sugestii valoroase la cunoaşterea tot mai aprofundată a limbii. Etalonul cu care se operează în cursul analizei este „modelul metalingvistic".

Tipologia areală este un concept impus lumii ştiinţifice, de asemenea, de şcoala lingvistică de la Praga. S-a constatat existenţa, în anumite perioade istorice, a unor tendinţe convergente în limbi care se află în continuitate teritorială şi nu sunt înrudite genetic, ceea ce a determinat pe Trubeţkoi să propună ca tendinţele comune să fie studiate în ansamblu, iar pentru grupul de limbi astfel constituit să se folosească termenul de *Sprachbund* (fr. *union linguistique* – „uniune lingvistică"). Analiza tipologică consideră că pe glob există multe asemenea nuclee, printre care *Balkan-*, *baltischer und Donaubund; Wikinger Bund; Inselsprachbund, Litoralbund, Bund der Diaspora-Sprachen, Uniune lingvistică balcanică, Uniune lingvistică dunăreană, Uniune lingvistică vikingă* (a teritoriilor locuite de urmaşii vikingin-

gilor), *Uniune lingvistică insulară, Uniune lingvistică a limesurilor* (a litoralului), *Uniunea limbilor din diaspora* ş.a. Trăsături comune mai multor limbi care nu sunt înrudite sunt constatate în toate domeniile, în special în morfologie, fonologie şi lexic şi ele sunt explicate prin moştenirea unui fond comun şi nu prin împrumut.

BIBLIOGRAFIE

Al. Ionaşcu, *Clasificarea tipologică,* în *Tratat de lingvistică generală*, sub redacţia Al. Graur, Sorin Stati, Lucia Wald Ed. Academiei, Bucureşti, 1972, p. 452-482.

L. Renzi, *Histoire et objectifs de la typologie linguistique,* în *History of Linguistic Thought and Contemporany Linguistics*, Ed. H. Parret, Berlin New-York, 1976.

Klaus Steinke, A. Vraciu, *Introducere în lingvistica balcanică,* Ed. Universităţii „Al. I. Cuza", Iaşi, 1999.

Carlo Tagliavini, *Originile limbilor neolatine*, Ed. Ştiinţifică, Bucureşti, 1977.

CHESTIONAR

1. Care sunt criteriile clasificării tipologice?
2. Ce este „tipologia areală"?
3. Enumeraţi câteva nuclee de *Sprachbund*.

FUNCȚIILE LIMBII

Limba îndeplineşte o serie de funcţii, dintre care cea mai importantă este cea de **comunicare** interumană.

A comunica nu înseamnă însă, neapărat, a folosi o limbă. Oamenii pot comunica între ei şi prin intermediul gesturilor, al mimicii, al semnalelor acustice sau luminoase, al simbolurilor matematice ori chimice, al notelor muzicale, al culorilor etc. Limba reprezintă însă, indiscutabil, mijlocul de comunicare cel mai important între membrii aceleiaşi comunități.

Funcția de comunicare este strâns legată de natura socială a limbii. Ea presupune existența unei societăți în cadrul căreia se manifestă, în primul rând, ca o necesitate. Nevoia de a comunica este de neconceput în afara unor grupuri sociale de dimensiuni mai reduse sau mai mari, între apariția, dezvoltarea şi perfecționarea limbii şi cea a societății existând raporturi de intercondiționare, de interdependență.

„Funcția esențială a limbii ca instrument – nota André Martinet – e aceea de comunicare: româna, de pildă, e înainte de toate unealta care permite vorbitorilor de «limba română» să intre în legătură unii cu alții" (Martinet, p. 26).

În desfăşurarea ei, funcția de comunicare, funcție globală a limbii, se întemeiază pe alte câteva funcții particulare, specializate, legate de factorii esențiali ai comunicării verbale.

În opinia lui Karl Bühler aceşti factori sunt subiectul vorbitor, destinatarul şi conținutul comunicării. Fiecare determină o altă funcție a limbii: funcția expresivă, apelativă, respectiv reprezentativă.

Modelul triadic propus de Bühler a fost reluat de lingvistul de origine rusă Roman Jakobson, care identifică şi alți factori constitutivi ai actelor de vorbire. *Transmițătorul* (emițătorul) trimite un *mesaj destinatarului* (receptorului); pentru ca mesajul să-şi îndeplinească funcția e nevoie de un *context* la care se referă (de un „referent"), de un *cod* comun sau parțial comun transmițătorului şi destinatarului şi de un *contact*, o conductă materială sau o legătură psihologică între cei doi.

Fiecare dintre aceşti factori, dispuşi conform schemei

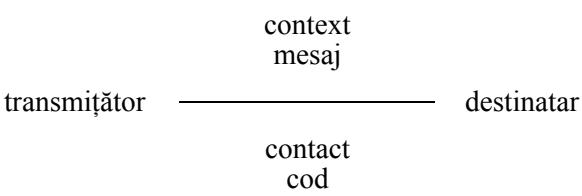

determină o altă funcţie a limbii:

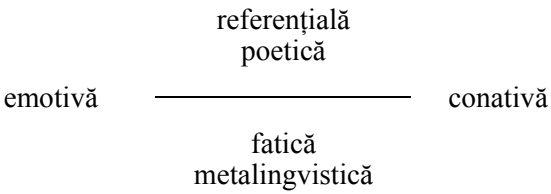

Funcţiile identificate de Bühler se regăsesc, sub denumiri noi, în studiul lui Roman Jakobson: funcţiei expresive îi corespunde funcţia emotivă, celei apelative – funcţia conativă, funcţiei reprezentative – cea referenţială. Apar, în plus, funcţiile fatică, metalingvistică şi poetică. Ne vom opri, pe rând, la fiecare dintre ele.

FUNCŢIA EMOTIVĂ

Funcţia emotivă (căreia îi corespunde l i m b a j u l a f e c t i v la Joseph Vendryes sau, la Bühler, f u n c ţ i a e x p r e s i v ă) e orientată către emiţător care, dincolo de mesajul propriu-zis transmite şi informaţii despre el însuşi: sex, vârstă, atitudinea faţă de cele spuse, starea afectivă în care se află, temperament etc.

Mărcile acestei funcţii se întâlnesc atât la nivel fonetic (intonaţie, accent, tempo-ul vorbirii, lungirea sau eliminarea unor sunete), cât şi la nivel sintactic, morfologic sau lexical.

Vorbind despre limbajul afectiv, Vendryes sublinia că acesta este prin excelenţă stilistic şi sintactic. El remarca rolul deosebit de important ce revine, pe de o parte, alegerii cuvintelor, iar pe de alta, aşezării, ordinii lor. Deşi ordinea cuvintelor în limbă e relativ fixă, afectivitatea îşi poate face simţită prezenţa în structura frazei: „Uneori zvârlim un cuvânt, un membru al frazei în fruntea acesteia, pentru a-l relua apoi cu ajutorul unui element morfologic, particulă ori pronume; alteori îl aruncăm la sfârşit, izolat de context, pentru a-l anunţa de mai

înainte prin anticipație în corpul frazei, alteori, în sfârşit, rupem brusc legătura frazei, din care jumătatea a doua o îndrumăm după un nou plan, fără nici un raport cu cea dintâi. Aceste proceduri deosebite, curente în limbajul vorbit, au fost deseori împrumutate de limbajul scris, când a fost vorba de a crea într-adevăr" (Vendryes, apud Drăganu, p. 206). În limbajul afectiv ordinea ideilor este alta decât în limbajul logic. Ea este dictată nu de regulile gramaticii, ci de importanța pe care le-o acordă subiectul vorbitor ori pe care acesta vrea să i-o sugereze interlocutorului său.

Şi categoriile gramaticale sunt exprimate uneori – afirmă Vendryes – prin mijloace ale limbajului afectiv: viitorul, la care raportăm îndeplinirea gândurilor noastre e un timp subiectiv, iar trecutul, care nu mai depinde de noi, e un timp obiectiv.

Întrebuințarea cu măiestrie a verbului, a succesiunii timpurilor este remarcată de Tudor Vianu în lucrarea *Istoria românilor sub Mihai-vodă Viteazul* a lui Nicolae Bălcescu. În descrierea bătăliei de la Călugăreni de pildă, scriitorul pune la prezentul istoric acțiunile lui Mihai-vodă şi la trecut faptele turcilor. Prin acest joc al timpurilor verbale care trimite în planuri mai îndepărtate faptele oştirii turceşti şi aduce în prim plan o descriere mai vie, mai directă a acțiunilor lui Mihai, Bălcescu îşi exprimă admirația şi ataşamentul față de voievodul român.

Funcția emotivă se exercită şi prin intermediul formelor pronominale cu valoare de dativ etic întâlnite mai cu seamă în creația populară, pentru a sublinia participarea sufletească a naratorului la cele povestite: *„Când fu aicea-n cap de seară / Pusă june pe leu josu, / Cum <u>mi</u>-l pusă, zgardă-i pusă / Şi <u>mi</u>-l legă-n curea neagră / Şi-l scoborî jos la țară"*.

Gradul superlativ poate fi redat şi prin procedee ce țin de limbajul afectiv: repetarea adjectivelor (*o fată frumoasă, frumoasă*), lungirea, repetarea vocalelor sau a consoanelor (*o apă liiimpede, rrrece*), repetarea substantivului la genitiv plural (*voinicul voinicilor, floarea florilor*), transformarea adjectivului într-un substantiv legat de altul prin prepoziția *de:* (*o frumusețe de fecior, o bunătate de om*), construcții exclamative echivalente cu superlativul: *Frumoasă e pajiştea asta!, Cât de albastru e cerul!*, adverbe cu valoare expresivă: *nespus de blând, teribil de mincinos*, locuțiuni adverbiale: *din cale-afară de deştept* ş.a.

Menționăm, de asemenea, rolul deosebit al interjecțiilor – pseudopropoziții – a căror forță emotivă „dă savoare tuturor expresiilor noastre" (Jakobson, p.51).

Funcţia poate fi marcată şi prin intermediul sufixelor: cele diminutivale nu numai micşorează, dar pot fi şi marcă a afecţiunii emiţătorului (*bunicuţă*), a ironiei acestuia (*doctoraş, avocăţel*); sufixele augmentative măresc, dar sunt şi depreciative, ironice (*muieroi, băieţoi*).

Funcţia emotivă se manifestă, de fapt, în mai toate mesajele, însăşi alegerea unor formule de construcţie mai simple, mai impersonale, mai „reci", constituind tot un semn al unei anumite atitudini a vorbitorului faţă de cele transmise (Iordan, Robu, p.67).

Fenomenele lingvistice sus-menţionate sunt însoţite, în comunicarea orală, de gesturile, de mimica emiţătorului care, voluntar sau involuntar, conştient sau nu, se comunică pe sine însuşi, îşi manifestă emoţia, sentimentele, dispoziţia afectivă.

FUNCŢIA CONATIVĂ

Funcţia conativă (l i m b a j a c t i v, în termenii lui Vendryes sau f u n c ţ i a a p e l a t i v ă, la Bühler) este orientată către destinatar, urmărindu-se obţinerea unui rezultat, efect, a unei reacţii sau a unei replici a acestuia, de natură fie verbală, fie nonverbală.

Deosebit de importantă, această funcţie e posibil să fi fost prima dintre funcţiile limbii; oamenii au început, probabil, să vorbească, pentru a-i determina pe semenii lor să întreprindă anumite acţiuni (să atace, să se retragă, să se adăpostească etc.). „Limba primitivă s-a adresat deci, mai puţin minţii sau inimii, ca în zilele noastre, cât voinţei" (Herseni, p.117).

Emiţătorul urmăreşte să-l implice pe receptor în actul comunicării, să acţioneze asupra lui, să-i determine un anumit comportament, o anumită atitudine, o anumită reacţie. Face apel, în acest scop, la formele de imperativ ale verbelor (sau ale conjunctivului ori indicativului sinonime cu imperativul), la cele de vocativ ale substantivelor şi pronumelor, la interjecţiile de apel (*hei!, bre!, măi!, bă!, hai!, psst!, na!*). Menţionăm aici şi comenzile militare: *La stânga!, Înainte, marş!, Pe loc repaus!*.

Funcţia se materializează în porunci, sfaturi, îndemnuri, rugăminţi, indicaţii, interdicţii, în enunţurile incantative de urare, adulaţie, peiorative etc.

Deoarece exteriorizează emoţiile, respectiv voinţa transmiţătorului, mesajele în care domină funcţiile emotivă şi conativă nu pot fi supuse unui test al adevărului.

FUNCȚIA REFERENȚIALĂ

Funcţia referenţială (remarcată de Vendryes sub denumirea de l i m b a j i n t e l e c t u a l sau l o g i c, denumită de Bühler r e p r e z e n t a t i v ă) este orientată către context (referent) şi domină în textele ştiinţifice, în mare parte a mesajelor care comunică o informaţie.

Funcției i se mai spune şi **denominativă**. Datele obținute prin senzaţii şi percepţii de la realitatea înconjurătoare, prin abstractizare primesc nume, gândirea fixându-le prin intermediul cuvintelor care denumesc diverse noțiuni. Sunt incluse în această clasă substantivele, adjectivele, numeralele, verbele (mai puțin cele auxiliare şi copulative), adverbele (cu excepția celor care nu au sens deplin şi nu pot îndeplini funcții sintactice). Judecățile şi raționamentele capătă şi ele o formă concretă, materială, cuvintele intrând în alcătuirea propozițiilor şi a frazelor. Limba funcționează, astfel, ca instrument al gândirii, al materializării, al exteriorizării ideilor.

Gândirea însăşi nu poate fi concepută în afara limbii. Fără expresia sa în limbă – afirma Saussure – „gândirea noastră nu este decât o masă amorfă şi indistinctă. Luată în sine, gândirea este ca o nebuloasă în care nimic nu este delimitat în mod necesar. Nu există idei prestabilite şi nimic nu este distinct înainte de apariția limbii" (Saussure, p.126).

Funcția e numită uneori şi **cognitivă**. Prin intermediul ei se realizează transmiterea de date, de informații de la individ la individ, dar şi, în timp, de la o generație la alta, asigurându-se, astfel, progresul cunoaşterii.

Mesajele în care domină această funcție pot fi supuse testului adevărului, putând fi controlate prin raportare la realitatea obiectivă.

FUNCȚIA FATICĂ

Prin intermediul **funcției fatice**, orientate către contact, se stabileşte, se verifică şi se menține comunicarea.

Funcția se realizează prin formule care, aparent, nu comunică nimic: *Ascultați?, Ce zici, nu-i aşa?, Vezi?, Mă auzi?* sau *I-auzi!, Ia te uită!, Înțeleg!, Nu mai spune!*. Scopul lor este de a controla dacă şi cum funcționează canalul şi circuitul, de a verifica, întări şi confirma atenția receptorului, de a comunica atitudinea față de unele secvențe ale mesajului.

Specifice acestei funcții sunt şi formulele prin care emițătorul ia contact cu receptorul în vederea inițierii, declanşării unei comunicări verbale (formule de salut, interjecția *alo!*). Comunicarea poate debuta

însă şi direct, uneori impunându-se, chiar, contactul non-fatic: în cazurile de urgență, de pildă, când cineva strigă *Săriți!, Ajutor!*.

Funcția, comună şi celorlalte viețuitoare, e prima funcție verbală pe care şi-o însuşesc copiii mici: prin gânguritul lor, ei tind să comunice cu cei din jur, înainte de a putea trimite sau primi orice fel de comunicare ce cuprinde o informație (Jakobson, p.53).

FUNCȚIA METALINGVISTICĂ

Funcția metalingvistică este centrată pe cod, pe limba în care se comunică, devenită referent, obiect al actului de comunicare.

Cea mai clară expresie a funcției se întâlneşte în lucrările ştiințifice care țin de domeniul lingvisticii, în care sunt definite elemente ale codului verbal sau fenomene specifice punerii lui în mişcare.

Funcția se manifestă însă şi în conversația obişnuită, prin explicarea, precizarea sensului unor cuvinte, al unor expresii existente în mesaj, fie în situația în care unul dintre interlocutori vorbeşte într-o limbă mai puțin cunoscută partenerului său de dialog, fie când, deşi sunt de aceeaşi etnie, emițătorul şi receptorul aparțin unor graiuri, dialecte, uneori chiar generații diferite.

Destinatarul cere lămuriri în legătură cu întrebuințarea unor termeni al căror înțeles nu îi este cunoscut: *Ce înseamnă „mildness”?, Ce să înțeleg prin „il a la tête près du bonnet”?, Cum adică – „beton”?, Ce e „corlata”?, Ce-ai vrut să spui prin „avea mână lungă”?*. Pentru a preveni replici cum sunt cele de mai sus, emițătorul îi adresează receptorului întrebări de tipul: *Înțelegi ce spun?*

Alteori emițătorul explică el însuşi, de la început, sensul unui termen, al unei expresii care crede că-i este necunoscut colocutorului său, pentru a se asigura că mesajul este corect receptat: *Dafinul – aşa i se spune pe la noi salcâmului – a înflorit deja*; *Das fünfte Rad am Wagen – „a cincea roată la car”, în plus, de prisos, n-a fost niciodată.*

Operațiile metalingvistice sunt prezente în orice proces de însuşire a unei limbi, fie maternă, fie străină.

FUNCȚIA POETICĂ

Funcția poetică, centrată asupra mesajului ca atare, e dominantă, determinantă în arta verbală.

Pe emițător îl interesează nu numai ceea ce transmite, informația în sine, ci şi modul în care mesajul este organizat, armonia lui estetică. E important ca mesajul să şi placă, să-l sensibilizeze pe cel care-l ascultă, să determine emoții artistice.

Pentru a stabili specificul artei poetice Roman Jakobson porneşte de la cele „două moduri principale de aranjament” folosite în actul lingvistic: *selecţia* şi *combinarea*. În comunicarea obişnuită vorbitorul alege, pe baza principiului echivalenţei, un cuvânt dintre altele, semantic înrudite şi, în baza principiului contiguităţii, îl combină în lanţul vorbirii cu alte cuvinte. De pildă, pentru un enunţ cum este *Prietenul merge în excursie*, fiecare cuvânt e selectat de emiţător dintre mai mulţi termeni sinonimi sau apropiaţi cu care, mai apoi, se combină: (1) *prieten / amic / coleg* etc.; (2) *a merge / a se duce / a pleca* etc.; (3) *în excursie / drumeţie / tabără* etc.

Poetul, în schimb, nu se limitează la alegerea, dintre mai multe sinonime a unui cuvânt, ci propune o serie de echivalenţe care trebuie descoperite de receptor. Cu cât aceste echivalenţe sunt mai originale, mai neaşteptate, se creează un efect poetic mai puternic. „Funcţiunea poetică proiectează principiul echivalenţei de pe axa selecţiei, pe axa combinării. Echivalenţa devine factorul constitutiv al secvenţei” (Jakobson, p.56).

În încercarea de a descoperi şi înţelege universul şi pe el însuşi, poetul combină într-un mod cu totul aparte cuvintele, conferindu-le funcţii şi semnificaţii noi, neîntâlnite în vorbirea obişnuită. Cu trudă şi migală el „frământă”, cum zicea Arghezi, cuvintele „mii de săptămâni”, le „potriveşte”, le şlefuieşte şi mlădiază, le articulează într-un fel propriu, lăsându-şi pe ele efigia propriei personalităţi.

Semnificaţia unui cuvânt în poezie nu depinde mecanic de înţelesul din dicţionar al acestuia. În dicţionar cuvintele sunt neutre, incolore, inodore, lipsite de temperatură şi suflet. Poetul le dă viaţă, le aprinde şi înflăcărează, adevărata poezie fiind mai mult decât o comunicare, o transmitere de noţiuni de la emiţător la receptor; ea se constituie într-o adevărată *mărturisire*, în sens aproape religios, a sufletului celor dotaţi cu har care, cum frumos nota cineva, întâi beau misterul care freamătă în lucruri şi în lume, iar apoi îl toarnă în poezie.

Prin intermediul metaforelor şi al altor figuri de stil (metonimia, sinecdoca), al ritmului, rimei, repetiţiilor, al alternanţelor, al contrastelor, „se poate spune că locutorul elaborează un cod special, un sistem singular realizat într-un mesaj singular. Lucrul acesta nu trebuie înţeles în mod mecanic; în măsura în care un mesaj are funcţie poetică predominantă, el constituie o construcţie intenţionat elaborată ca deviere, creată sau inventată, care adaugă ceva la codul existent, este o operaţie de stilizare specifică, aducând în mesaj montaje structurale neprevăzute în nici unul dintre codurile preexistente” (Iordan, Robu, p.68).

Deşi dominantă în poezie, funcţia se manifestă şi în limbajul cotidian, în folosirea unor figuri de stil, în utilizarea unei anumite ordini a cuvintelor, a unui anumit ritm.

ALTE FUNCŢII ALE LIMBII

Numărul funcţiilor limbii, criteriile delimitării lor, constituie o problemă controversată a lingvisticii.

Dacă Bühler delimita – cum am văzut mai devreme – trei funcţii ale limbii, iar Roman Jakobson şase, André Martinet vorbeşte despre patru asemenea funcţii: o funcţie centrală, de **comunicare**, de înţelegere reciprocă, o funcţie de **suport al gândirii**, o alta de **exprimare** şi o funcţie **estetică**, întrepătrunsă cu funcţiile de comunicare şi cea de expresie. În literatura de specialitate academicianul Ion Coteanu găsea vreo douăzeci de funcţii ale limbii şi constata că, pe măsură ce numărul funcţiilor identificate sporeşte, „descrierea mecanismului şi a efectelor lor se complică, şi nu totdeauna cu folos" (Coteanu, p.78).

Dincolo de orice clasificări însă, funcţia esenţială a limbii rămâne cea de **comunicare**, ei adăugându-i-se funcţiile identificate de Roman Jakobson anterior prezentate.

În afara schemei Jakobson menţionează o a şaptea funcţie a limbii, funcţia **magică**, de incantaţie. Aceasta se întâlneşte în textele descântecelor, ale vrăjilor, practicilor magice, în anumite superstiţii cu origini în cultura primitivă. Referentul, o „persoană a treia", absentă sau inanimată devine receptor al mesajului conativ: *„Răsai, soare/ Frăţioare/, Nu peste cârduri de oi, / Nici peste cârduri de boi, / Ci peste ochişorii mei, / Şi peste statul meu, / Şi peste sfatul meu, / Şi peste mersul meu, / Şi peste viersul meu. / Cum îi soarele de luminos şi frumos, / Aşa să fiu şi eu"* sau *„Apă albă, pomiroasă, / mă spală, mă fă frumoasă, / să li plac eu junilor / ca laptele pruncilor, / ca vinu boierilor, / să fiu ca sfântu Soare / când răsare, / ca şi mărul plin de floare"*. Bazate pe credinţa în eficienţa, în forţa magică a cuvântului, descântecele, vrăjile urmăresc, de cele mai multe ori, îndepărtarea sau îmblânzirea forţelor malefice şi atragerea spiritelor benefice. Tot aici menţionăm tabú-ul lingvistic[*] – interzicerea întrebuinţării unor anumite cuvinte, cum ar fi, de pildă, rostirea adevăratului nume al vânatului, „îmbunarea" unor animale periculoase, a unor spirite aducătoare de

[*] Termenul provine din polinezianul *Tabu* < *ta* – „sacru", „sfinţit" + *bu* – „foarte".

nenorociri, prin conferirea de nume cât mai frumoase (a se vedea şi subcapitolul „Cauzele schimbărilor de sens").

Ielele, de pildă, în mitologia populară românească, un fel de spirite femeieşti, frumoase şi seducătoare, dar şi capricioase, rele şi răzbunătoare, cu puteri nefaste asupra oamenilor pe care-i ademenesc în timp ce cântă şi dansează goale, cu părul despletit, în nopţile cu lună, sunt numite uneori *Zâne* sau *Rusalii*. Numele lor sunt însă mult mai numeroase, deoarece credinţa populară impune ca ele să nu fie chemate după adevăratul lor nume, ci cu un alt termen, convenţional, care după ce devine cunoscut tuturor trebuie abandonat şi înlocuit. Astfel, Ielele apar şi sub numele de *Nemilostive, Drăgaice, Nagode, Irodiţe, Dânse, Iude, Fetele lui Iuda, Vâlve, Vântoase, Vânturi, Fetele Vântoaselor* (ultimele datorate şi credinţei că ele ar stârni vânturile, semn de multe ori al nenorocirilor spontane şi inexplicabile) ş.a. Alteori, „pentru ca puterea lor să nu fie covârşitoare", poporul le dă nume frumoase, de laudă ori de alint, „spre a le îndupleca la bine". Printre acestea – *Milostive, Măiestre, Domniţe, Bune, Fete Frumoase, Frumuşele, Fetele Câmpului, Fetele Codrului, Harnice, Sfinte Mari, Şoimane* ş.a.[*].

Macedoromânii le numesc *Albe, Dzâne, Muşate,* cehii *Jupânese de apă* sau *Zâne*, polonezii *Dumnezeiţe.*

Tabu lingvistic îl constituie, în unele comunităţi tribale, chiar rostirea numelui şefului de trib de către membrii acestuia sau a numelui soţului de către soţie. Rostirea acestor nume – socotite sacre – nu este îngăduită, fiind considerată o formă de atentat la autoritatea şi prestigiul celor care le poartă.

Funcţia **profilactică** are rolul de a proteja informaţia transmisă, când canalul – conducta fizică pe care o parcurge mesajul – e afectat de bruiaj, de diverse zgomote. Ea se manifestă prin rostirea cu voce mai puternică a mesajului, prin silabisirea cuvintelor, prin transformări de natură fonetică, pentru ca informaţia să se păstreze intactă (cum ar fi rostirea, în convorbirile telefonice, a formei regionale *şepte* în loc de *şapte*, spre a evita confuzia cu *şase*).

Funcţia **ludică** a limbajului e vizibilă în jocurile de cuvinte, în calambururi. Ea se exercită prin specularea – cu efect umoristic – a ambiguităţii unui context, a similitudinii unor cuvinte sau grupuri de cuvinte cu sensuri diferite.

---

[*] Tudor Pamfile, *Mitologie românească*, Ed. „Grai şi suflet – Cultura naţională", Bucureşti, 2000, p. 191.

Numeroasele semnificaţii ale cuvântului *drept*, de pildă, antonim al mai multor termeni sunt speculate în jocul de vorbe *„– Ce nu-i drept şi nu-i păcat? – Piciorul stâng”*.

Funcţia e întâlnită atât în limbajul cotidian, cât şi în literatură. Iată, spre ilustrare, câteva versuri dintr-un volum relativ recent apărut, semnat Grete Tartler: *„ – Ce se vede galben, oare? / – Ce să fie? Pui prin soare!/ – Pui prin soare? Nu te cred! / – Pui prinsoare?” (Pariu)* sau *„Ce-nseamnă «ham» pe limba câinelui? / Ia să m-aşez, să văd, pe limba lui, / îşi zise musca – şi-şi făcu de cap – / şi-a înţeles că «ham» înseamnă «hap»* (*Lingvistică*)[*].

MANIFESTAREA FUNCŢIILOR LIMBII

Vorbind despre funcţiile limbii, Roman Jakobson sublinia că e greu de găsit un mesaj verbal care să îndeplinească o singură funcţie. Diversitatea mesajelor „nu rezidă în monopolul uneia dintre aceste multiple funcţiuni, ci în ordinea ierarhică diferită a funcţiunilor. Structura verbală a unui mesaj depinde, în primul rând, de funcţiunea predominantă” (Jakobson, p. 50).

Astfel, într-o poezie lirică domină funcţia emotivă, într-un discurs politic sau într-o reclamă comercială cea conativă, într-un text ştiinţific – funcţia referenţială, într-un manual de gramatică – funcţia metalingvistică, funcţia poetică se manifestă mai cu seamă în beletristică, funcţia fatică se realizează îndeosebi în comunicarea orală, mai puţin în cea scrisă.

Funcţiile limbii nu se manifestă izolat unele faţă de altele. Pe lângă funcţia dominantă într-un mesaj se manifestă, concomitent, încă una sau câteva funcţii. Într-un text ştiinţific ce ţine de domeniul lingvisticii, de pildă, funcţia metalingvistică se împleteşte cu cea referenţială (limba este, ea însăşi, referent); într-un descântec funcţia magică se îmbină cu funcţia conativă (*Ieşiţi şi pieriţi / ca roua de soare, / ca stupu-n cărare...*), cărora li se adaugă, de multe ori, funcţia poetică. În beletristică funcţiei poetice i se adaugă cea emotivă (în cazul speciilor lirice), conativă (întâlnită în ode, imnuri), funcţia referenţială (în genul epic).

Fiecare dintre funcţiile limbii se manifestă, deci, într-un discurs, prin trăsături care îi sunt proprii, între ele existând însă numeroase interferenţe.

---

[*] Grete Tartler, *Râsul ocrotit de lege*, Ed. Cartea Românească, Bucureşti, 1999.

BIBLIOGRAFIE

Ion Coja, *Funcţiile limbii*, în *Tratat de lingvistică generală*, sub red. Al.Graur, Sorin Stati, Lucia Wald, Ed. Academiei, Bucureşti, 1972, p. 15-19.

Ion Coteanu, *Stilistica funcţională a limbii române. Stil, stilistică, limbaj*, Ed. Academiei, Bucureşti, 1973, p.68-79.

Constantin Dominte, *Funcţiunile şi caracteristicile definitorii ale limbajului*, în *Lingvistică generală*, coord. Zamfira Mihail, Ed. Fundaţiei *România de Mâine*, Bucureşti, 2003, p. 83-103.

Nicolae Drăganu, *Istoria sintaxei*, Institutul de Lingvistică Română, Bucureşti, 1945, p.204-207.

Traian Herseni, *Funcţiile sociale ale limbii*, în *Sociologia limbii*, Editura Ştiinţifică, Bucureşti, 1975, p. 112-144.

Iorgu Iordan, Vladimir Robu, *Limba română contemporană*, Editura Didactică şi Pedagogică, Bucureşti, 1978, p. 66-69.

Roman Jakobson, *Funcţiile limbii*, în *Crestomaţie de lingvistică generală*, ed. îngrijită de Ion Coteanu, Ed. Fundaţiei *România de Mâine*, Bucureşti, 1998, p.50-57.

André Martinet, *Elemente de lingvistică generală*, Ed. Ştiinţifică, Bucureşti, 1970, p. 24-37.

CHESTIONAR

1. Care sunt funcţiile limbajului în concepţia lui André Martinet ?
2. Dar în concepţia lui Roman Jakobson ?
3. Definiţi funcţia emotivă şi arătaţi prin ce mijloace se exercită.
4. Pe care dintre factorii constitutivi ai actului de comunicare verbală se centrează funcţia conativă şi prin ce mijloace se exercită ?
5. Dar funcţia referenţială ?
6. Care dintre funcţiile limbii apar, în plus, la Roman Jakobson, faţă de cele delimitate de Karl Bühler ?
7. Definiţi aceste funcţii şi caracterizaţi-le.
8. Ce se înţelege prin tabu lingvistic ? Exemplificaţi.
9. Menţionaţi şi caracterizaţi succint şi alte funcţii ale limbii.
10. Cum se manifestă funcţiile limbii ?

DIHOTOMIILE* SAUSSURIENE

Lingvistica modernă porneşte de la concepţia nouă, revoluţionară despre limbă a lui Ferdinand de Saussure. „Dacă cineva trebuie numit fondator al lingvisticii moderne, acesta nu poate fi altul decât marele om de ştiinţă elveţian, Ferdinand de Saussure (...). Se pot distinge în prezent multe şcoli lingvistice, dar toate au fost influenţate direct sau indirect (şi în măsuri diferite) de *Cursul* lui Saussure" (Lyons, p.51). În acest *Curs de lingvistică generală* apărut în 1916, este relevat caracterul de sistem al limbii şi sunt stabilite câteva dihotomii (distincţii conceptuale sau antinomii) devenite clasice, preluate de reprezentanţi ai şcolii sociologice, structuraliste, de lingvişti de diverse orientări.

Aceste dihotomii sunt:

1. limbă-vorbire;
2. sincronie-diacronie;
3. sintagmatic-paradigmatic;
4. semnificat-semnificant;
5. formă-substanţă;
6. lingvistică internă-lingvistică externă.

Ne vom opri, în cele ce urmează, la modul în care Saussure prezintă aceste distincţii şi vom menţiona unele abordări ale lor în lingvistica postsaussuriană.

LIMBĂ-VORBIRE

Prima dintre dihotomiile prezentate de Saussure în *Cursul de lingvistică generală* este **limbă-vorbire**. Acestea reprezintă două aspecte fundamentale ale limbajului, „conglomerat multiform şi heteroclit" ce ţine, în egală măsură, de domeniul individual şi de cel social.

Limba, cod format dintr-un sistem de semne, principalul instrument al comunicării, reprezintă aspectul social al limbajului,

* Termenul provine din gr. *dicho* – „în două", *tome (tomein)* – „a tăia", „a disocia".

elementul lui esențial. Însuşirile limbii pot fi corect interpretate numai pornindu-se de la natura semiotică a elementelor ei. Instituție socială de o factură aparte, limba îi este exterioară, impusă individului, care nu o poate crea sau modifica, ci i se supune numai. Alcătuită dintr-un sistem lexical şi unul gramatical existente virtual în conştiința tuturor vorbitorilor unei colectivități – fără a fi, însă, completă la nici unul dintre ei –, perfectă numai vorbită de întreaga masă, limba există numai în virtutea „unui fel de contract încheiat între membrii comunității". Ea este un produs înregistrat pasiv de către vorbitor, un „ansamblu de convenții necesare", reprezentând modelele după care se realizează comunicarea.

Limba e un sistem complex de semne – cel mai important – „unde nu este esențială decât unirea dintre sens şi imaginea acustică şi unde cele două părți ale semnului sunt în egală măsură psihice" (Saussure, p.40).

Limbajul se intersectează însă cu diverse domenii: psihic, fizic, fiziologic, social. Fiind eterogen, multiform, el nu poate fi obiect de studiu al unei singure ştiințe – lingvistica –, ci şi al psihologiei, fiziologiei, antropologiei etc.

Limba, în schimb, este omogenă. Ea e „un tot în sine şi un principiu de clasificare", „un obiect de natură concretă", un întreg bine organizat, uşor de delimitat de alte fapte umane. „De îndată ce îi dăm primul loc între faptele de limbaj, introducem o ordine naturală într-un ansamblu care nu se pretează la nici o altă clasificare". Saussure a considerat că doar limba poate constitui – datorită organizării ei unitare – obiectul de studiu al lingvisticii.

Vorbirea reprezintă aspectul individual, psiho-fiziologic al limbajului, actul prin care o persoană se serveşte de limbă pentru a-şi exprima ideile. Vorbirea este „un act individual de voință şi de inteligență, în care putem distinge: 1º combinațiile prin care subiectul vorbitor utilizează codul limbii pentru a-şi exprima gândirea personală; 2º mecanismul psihofizic care îi îngăduie să exteriorizeze aceste combinații" (Saussure, p.40).

Saussure exagerează afirmând că nu există nimic colectiv în vorbire, că manifestările ei sunt individuale şi momentane. Or, individuale şi momentane sunt ideile de exprimat care se transmit însă prin intermediul elementelor şi regulilor limbii. Scopul vorbirii este social, iar materialele folosite de ea aparțin întregii comunități lingvistice.

Prin separarea limbii de vorbire sunt separate aspectele social şi individual, esenţial şi accesoriu, accidental ale limbajului.

Deşi opuse una alteia, limba şi vorbirea sunt strâns legate între ele şi în permanentă interacţiune: vorbirea precedă limba, e necesară pentru instituirea ei, îi determină evoluţia; limba, la rândul ei, e un instrument şi un produs al vorbirii, fiind necesară pentru ca vorbirea să poată fi înţeleasă.

Caracterul primordial al limbii apare la o serie de lingvişti post-saussurieni, mulţi dintre ei reprezentanţi ai unor şcoli structuraliste.

În opinia lui André Martinet distincţia saussuriană limbă-vorbire este utilă, însă poate duce la pericolul de a se crede că vorbirea are o organizare independentă de limbă, aşa încât „am putea, de pildă, să concepem o lingvistică a vorbirii, pe lângă lingvistica limbii". Vorbirea concretizează organizarea limbii; numai prin „cercetarea vorbirii şi a comportamentului pe care ea îl determină la ascultători, putem ajunge la cunoaşterea limbii" (Martinet, p.46).

În lingvistica transformaţionalistă din a doua jumătate a secolului al XX-lea dihotomia reapare sub forma c o m p e t e n ţ ă – p e r f o r m a n ţ ă, primului concept corespunzându-i, în mare, termenul saussurian de *limbă*, iar celui de-al doilea – termenul de *vorbire*. Prin c o m p e t e n ţ ă se înţeleg regulile necesare pentru a vorbi corect o limbă, iar prin p e r f o r m a n ţ ă – întrebuinţarea concretă a limbii, transformarea, manifestarea competenţei în acte concrete de vorbire.

Pentru Otto Jespersen există numai vorbirea, activitate individuală, dar, în acelaşi timp, şi deprindere socială născută în societate şi determinată de ea. Limba reprezintă o generalizare a vorbirii, „pluralul" acesteia.

Dacă Jespersen opune dihotomiei saussuriene un punct de vedere unitar, monist, la alţi lingvişti dihotomia se transformă în trihotomie. Printre aceştia, Eugeniu Coşeriu, care propune distincţia **sistem-normă-vorbire**. **Sistemul** (limba) e definit ca un „ansamblu de opoziţii funcţionale", **norma** – „sistem de realizări obligatorii" acceptate de vorbitori – e un element intermediar între limbă şi vorbire ce cuprinde vorbirea minus variantele individuale şi ocazionale ale acesteia, iar **vorbirea** e realizarea concret-individuală a normei, actele lingvistice concrete, înregistrate în momentul producerii lor. Dacă Saussure lua limba drept „măsură a tuturor celorlalte manifestări de limbaj", Coşeriu propune „să luăm vorbirea ca «măsură» şi limba însăşi s-o găsim în vorbire" (*Lingvistica integrală*, p.14).

SINCRONIE-DIACRONIE

O altă distincție ridicată la rangul de principiu general, fundamental de către Saussure este cea care delimitează lingvistica descriptivă, statică, de lingvistica istorică, evolutivă. Pe prima dintre ele, menită să studieze raporturile logice şi psihologice care leagă termenii într-un sistem, renumitul genevez o numea lingvistică **sincronică**, iar pe cea de-a doua, care cercetează termenii ce se substituie, fără a forma însă un sistem – lingvistică **diacronică**. Termenul **sincronie** desemnează o „stare a limbii", iar **diacronia** – „o fază de evoluție".

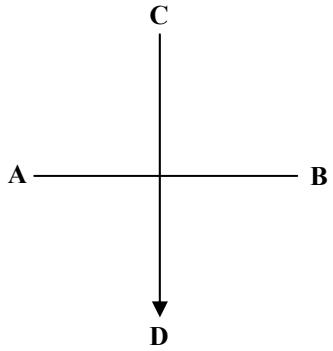

Faptele de limbă sincronice sunt situate de Saussure pe axa orizontală, a simultaneității sau a concomitenței, a coexistenței, unde orice intervenție a timpului este exclusă. Faptele de limbă diacronice sunt aşezate pe axa verticală a succesiunii, pe care nu putem lua în considerație, în acelaşi timp, decât un lucru, dar pe care sunt situate toate lucrurile de pe axa simultaneității, cu schimbările lor. Axa simultaneității cuprinde elemente lingvistice care coexistă, iar cea a succesiunii surprinde dezvoltarea, în timp, a acestor elemente.

Dacă înainte de Saussure lingvistica modernă era preocupată îndeosebi de cercetările diacronice, de reconstituirea, prin comparare, a istoriei limbilor, învățatul genevez aşază în prim-plan studiul sincronic al limbii, singurul care permite relevarea caracterului de sistem al acesteia.

Opoziția dintre sincronie şi diacronie este categorică: „«fenomenul» sincronic nu are nimic comun cu cel diacronic; unul este un raport între elementele simultane, celălalt este substituirea, în timp, a unui element printr-un altul, în fapt un eveniment" (Saussure, p.106). Plasat în perspectivă diacronică, lingvistul vede nu limba, ci elementele care o modifică.

La fel cum într-o partidă de şah importantă este starea jocului într-un anumit moment şi nu succesiunea mutărilor anterioare acesteia, tot aşa, într-o limbă importantă este starea şi nu evoluția, evenimentele care au precedat-o. Succesiunea faptelor de limbă este inexistentă pentru subiecții vorbitori, aflați în fața unei stări. Lingvistul care doreşte să înțeleagă acea stare trebuie să facă abstracție de ceea ce a

produs-o, să ignore diacronia, căci în conştiinţa subiecţilor vorbitori nu se poate intra decât suprimând trecutul (Saussure, p.99).

Opiniile lui Saussure cu privire la sincronie şi diacronie au fost continuate şi dezvoltate de reprezentanţi ai şcolii geneveze (Ch. Bally), ai structuralismului danez, ai celui englez, interesaţi nu de istoria limbii, ci de a-i descrie sistemul într-un anumit moment (de regulă, în prezent).

Alţi lingvişti au sesizat unele exagerări ale lui Saussure. Otto Jespersen, de pildă, încă din 1916 (anul apariţiei *Cursului de lingvistică generală*) se pronunţa împotriva conceptului de „stare" a limbii, subliniind că în permanenţă limba este în curs de schimbare, de transformare. Opunând categoric sincronia diacroniei, Saussure afirmă că modificările din limbă sunt izolate şi nu pot afecta sistemul în ansamblu, ci ating numai unele elemente ale lui. Lingvistul genevez exagerează şi când afirmă că aspectul sincronic primează asupra celui diacronic, deoarece „pentru masa de vorbitori el este adevărata şi singura realitate" (p.105) şi că numai din perspectiva vorbitorilor poate fi identificat sistemul limbii, plasarea în perspectivă istorică împiedicând accesul la cunoaşterea acestuia. Criticând istorismul excesiv al reprezentanţilor şcolii neogramatice, Saussure cade în cealaltă extremă, afirmând că sistemul de relaţii al unei limbi este static, imuabil şi nu poate fi studiat diacronic.

Şcoala structuralistă de la Praga, A. Meillet ş.a. au extins noţiunea de sistem şi la istoria limbii şi au arătat că sincronia şi diacronia nu se opun categoric, ci se află într-o relaţie dialectică. „Limba – afirma Eugeniu Coşeriu într-o formulare memorabilă – *funcţionează sincronic şi se constituie diacronic*. Dar aceşti termeni nu sunt antinomici, nici contradictorii, pentru că «facerea» se realizează în vederea funcţionării" (Coşeriu, *Sincronie, diacronie şi istorie*, p. 238).

SINTAGMATIC-PARADIGMATIC (RAPORTURI SINTAGMATICE-RAPORTURI ASOCIATIVE)

Referindu-se la modul de funcţionare a limbii, Saussure distingea două tipuri de raporturi între unităţile lingvistice: **raporturi sintagmatice** şi **raporturi asociative**. Acestea corespund „cu două forme ale activităţii noastre mentale, amândouă indispensabile vieţii limbii".

În vorbire cuvintele contractează între ele raporturi care se bazează pe caracterul linear al limbii, ce exclude posibilitatea rostirii, în acelaşi timp, a două elemente. În lanţul vorbirii elementele lingvistice se

aşează unele după altele şi se combină pe o imaginară axă orizontală – numită de Roman Jakobson a x a c o m b i n a ţ i i l o r – formând sintagme. O sintagmă se compune din două sau mai multe unităţi consecutive: ex. prefixul *re-* şi verbul *lire* în derivatul *relire*, substantivul *la vie* şi adjectivul *humaine* în sintagma *la vie humaine*, propoziţiile *S'il fait beau temps* şi *nous sortirons* în fraza *S'il fait beau temps, nous sortirons*. Saussure numeşte astfel de raporturi **raporturi sintagmatice** şi face menţiunea că într-o sintagmă un termen „nu-şi dobândeşte valoarea decât pentru că el este opus celui ce-l precedă sau celuia ce-l urmează, sau amândurora" (Saussure, p.135).

În afara vorbirii cuvintele care au ceva în comun se asociază în memorie, formând grupuri pe criterii foarte variate: de pildă *omenie* se poate asocia cu numeroase alte derivate ale cuvântului *om* (*omenire, neom, supraom, omenos, omeneşte, a omeni* ş.a.) ca membre ale aceleiaşi familii lexicale; se poate asocia cu *prietenie, veşnicie, măgărie, vitejie, domnie, prostie* ca substantive derivate cu acelaşi sufix; cu *ospitalitate, bunătate, cinste, generozitate* ca aparţinând aceleiaşi sfere semantice; pe criterii fonetice (rimă) poate intra în relaţie cu *farfurie, gălăgie, draperie, farmacie* ş.a. „Un cuvânt oarecare, nota Saussure, poate totdeauna evoca ceea ce este susceptibil să-i fie asociat într-un fel sau altul. În timp ce o sintagmă antrenează imediat ideea unei ordini succesive şi a unui număr determinat de elemente, termenii unei familii asociative nu se prezintă nici în număr definit şi nici într-o ordine determinată" (Saussure, p.137-138). Asemenea raporturi al căror sediu se află în creier sunt numite de către Saussure **raporturi asociative** (în limbaj postsaussurian – **raporturi paradigmatice**). Axa raporturilor asociative e reprezentată ca o linie verticală pe care, în serii sau asociaţii mentale, se aşează toate elementele şi unităţile unui sistem lingvistic din care selectăm însă anumiţi termeni pentru a ne construi enunţurile (sintagmele). Roman Jakobson o numeşte, de aceea, a x ă a s e l e c ţ i e i.

Deoarece se bazează pe cel puţin doi termeni efectiv prezenţi, relaţia sintagmatică este totdeauna *in praesentia*. De cealaltă parte, relaţia asociativă uneşte termeni *in absentia*.

Louis Hjelmslev a preluat ideea saussuriană a celor două axe, considerând-o pe prima axă a unor raporturi de tip copulativ – „şi... şi..." (elementele şi unităţile limbii coexistă pe ea), iar pe cea de-a doua – axă a raporturilor de tip disjunctiv – „sau... sau..." (prezent este un membru al paradigmei sau altul).

SEMNIFICAT-SEMNIFICANT

În capitolul consacrat „Naturii semnului lingvistic" Saussure condamnă inițial o mai veche teză (acceptată însă de unii dintre contemporanii săi) potrivit căreia limba ar fi o „nomenclatură", adică o simplă listă de nume ce corespund lucrurilor. Dacă teza ar fi adevărată, ideile ar putea pre-exista cuvintelor. Ideile şi conceptele nu pot să existe însă (deci nici să pre-existe) în afara relației cu semnele care le exprimă: „... fără ajutorul semnelor am fi incapabili să distingem două idei în mod clar şi constant. Luată în sine, gândirea este ca o nebuloasă în care nimic nu este delimitat în mod necesar. Nu există idei prestabilite şi nimic nu e distinct înainte de apariția limbii" (Saussure, p.126).

Teza nu ne spune dacă numele e de natură sonoră sau psihică şi ne lasă să presupunem că unirea unui obiect cu un nume ar fi o operație foarte simplă, ceea ce – opinează Saussure – nu este adevărat.

Semnul lingvistic – „entitate psihică cu două fețe" – nu unește un lucru cu un cuvânt, ci un *concept* cu o *imagine acustică*. Aceasta din urmă nu e sunetul material, ci „o amprentă psihică a acestui sunet, reprezentarea pe care ne-o dă mărturia simțurilor noastre".

În locul termenului „concept" Saussure propune termenul **semnificat** („cel care este semnificat"), iar în loc de imagine acustică – **semnificant** („cel care semnifică"). Unitatea dintre semnificant şi semnificat defineşte semnul lingvistic.

Opoziția saussuriană a fost extinsă de L. Hjelmslev de la semnul lingvistic la sistemul lingvistic în ansamblu: limba are două planuri, un plan al expresiei (ce corespunde semnificantului) şi un plan al conținutului (corespunzător semnificatului).

FORMĂ-SUBSTANȚĂ

Diferențele de structură semantică dintre limbi au fost explicate de către Saussure şi discipolii săi în termenii distincției **formă-substanță**.

Substanța sensului (sau substanța planului conținutului) se referă la ideile, emoțiile, sentimentele de exprimat care sunt aceleaşi pentru toți indivizii, indiferent de limba pe care o vorbesc.

Forma vocabularului (sau forma planului conținutului) vizează organizarea lingvistică diferită a aceleiaşi substanțe comune, în diverse limbi.

În procesul de învățare a limbilor străine s-a constatat, de mai multe ori, că unele limbi fac distincții inexistente în altele, că aceeaşi substanță a conținutului capătă forme variate de la o limbă la alta. Astfel, dacă în limba franceză se face distincția între *pied* şi *jambe*, în spaniolă între *pie* şi *pierna,* în română se utilizează un singur cuvânt, *picior*, atât pentru întregul membru inferior, cât şi pentru partea de la gleznă în jos. În engleză partea piciorului de la gleznă în jos este denumită *foot*, iar restul piciorului – *leg*; în rusă termenului românesc *gât* îi corespund două cuvinte: *šeja* şi *gorlo*, primul desemnând partea exterioară, cel de-al doilea partea interioară a gâtului. Spaniola are cuvinte diferite pentru a denumi urechea internă – *oído* şi urechea externă *oreja*.

Alteori unui singur termen dintr-o altă limbă îi corespund în română două sau mai multe cuvinte. Astfel, substantivul *zjat'* din rusă are, în română, semnificația „ginere", dar şi pe cea de „cumnat", aceasta din urmă folosită însă numai pentru a-l desemna pe soțul surorii sau al cumnatei. Cuvântul *cumnat* poate fi tradus în rusă însă şi prin alte trei cuvinte, fiecare dintre ele cu o altă semnificație: *šurin* – „fratele soției", *dever'* – „fratele soțului" şi *svojak* – „soțul surorii soției". În rusă nu există, deci, un cuvânt cu semnificația românescului *cumnat*. Multe limbi fac distincția inexistentă în română între nepoții de bunici – masculin engleză *grandson,* spaniolă *nieto,* rusă *vnuk* şi nepoții de frate sau de soră – engleză *nephew,* spaniolă *sobrino,* rusă *plemjannik.*

Limbile au propriile structuri semantice. Dacă sensurile dintr-o limbă sunt în perfectă corespondență cu cele dintr-o altă limbă se spune că idiomurile sunt izomorfe semantic (au structură identică).

Raportul dintre substanță şi formă se reflectă şi în procesul de comunicare, în cadrul propozițiilor, al frazelor. De multe ori constatăm că acelaşi conținut e altfel organizat în două limbi diferite.

Compararea a două enunțuri din română şi franceză – limbi înrudite – evidențiază de multe ori deosebiri ce țin de domeniul formei, înțeleasă ca mod de organizare a conținutului.

Substanța conținutului este identică în rom. *Nu ştiu unde îmi voi petrece vacanța* şi în fr. *Je ne sais pas oú je passerai mes vacances*. Aceeaşi comunicare este altfel organizată însă în fiecare dintre limbi. Remarcăm în primul rând prezența obligatorie în franceză a subiectului exprimat prin pronumele personal *je* atât în propoziția principală, cât şi în subordonată; în română pronumele *eu* poate fi întrebuințat facultativ numai în prima dintre propoziții: *Eu nu ştiu...* . Forma negativă a verbului este redată, în română, printr-o singură negație, iar în franceză printr-o negație dublă: *ne sais pas*. Forma de

viitor al celui de-al doilea verb-predicat din română este construită cu ajutorul auxiliarului *a vrea* plus infinitivul prezent al verbului de conjugat, iar în franceză forma corespunzătoare este obținută prin adăugarea la forma de infinitiv a verbului – *passer* – a desinenței *-ai*. Substantivul-complement direct din limba română este utilizat la singular, iar cel din franceză prezintă o formă de plural. Remarcăm, de asemenea, în franceză prezența adjectivului pronominal posesiv *mes*, plasat înaintea substantivului. Valoarea posesivă este redată, în română, de pronumele în dativ *îmi*.

Ca şi planul conținutului, planul expresiei prezintă şi el două aspecte: forma expresiei şi substanța expresiei.

Substanța expresiei este reprezentată de materia sonoră, de sunete, iar forma expresiei de foneme.

Dacă în două limbi se poate constata existența unor fenomene comune de substanță, organizarea formală a acestora poate fi diferită. De pildă şi în română şi în engleză se întâlnesc consoane nazale dentale (ca rom. [n] din *bandă* sau engl. [n] din *sundries* [sΛndriz] – „fleacuri", „diverse"), dar şi consoane nazale velare (ca [ŋ] din rom. *ating* sau engl. *reading* [ri:diŋ] – „citire", „lectură", „cultură"). Proprietățile care disting sunetul [n] de sunetul [ŋ] în română sunt nerelevante, căci indiferent dacă rostim cu [n] sau cu [ŋ] cuvintele *bandă* sau *ating*, sensul perceput este acelaşi. Asemenea sunete care diferă între ele numai prin proprietăți nedistinctive sunt variante ale aceluiaşi fonem ([n] şi [ŋ] sunt, deci, variante ale fonemului **n**, care reprezintă o întreagă clasă de sunete).

În limba engleză însă rostirea dentală a lui **n** în *thin* [in] ne trimite la semnificația „subțire", „slab", iar rostirea cu **n** velar în cuvântul *thing* [iŋ] – la „lucru", „obiect". Sunetele [n] şi [ŋ], îndeplinind funcții distinctive, sunt unități de expresie non-echivalente. Ele nu mai reprezintă aici variante ale aceluiaşi fonem, ci două foneme diferite. Aceeaşi substanță a expresiei este, deci, organizată formal diferit în limbile comparate: fonemul /n/ în română şi două foneme distincte, /n/ şi /ŋ/ în engleză.

Limba engleză face, de asemenea, distincția între vocala anterioară de deschidere medie [e] şi vocala anterioară deschisă [æ]: formele *man* [mæn] şi *men* [men] diferențiază singularul şi pluralul substantivului „om". În limba română însă gradul de deschidere al vocalei anterioare nu funcționează ca trăsătură care să distingă între ele semne lingvistice sau valori morfologice diferite ale acestora.

LINGVISTICĂ INTERNĂ–LINGVISTICĂ EXTERNĂ

Distincţia **lingvistică internă–lingvistică externă** (**elemente interne–elemente externe ale limbii**) e realizată de Saussure cu intenţia de a delimita cât mai exact obiectul de studiu al lingvisticii, de a-i stabili locul printre celelalte ştiinţe.

Lingvistica trebuie să studieze limba „în sine şi pentru sine", ca sistem de semne care „nu cunoaşte decât propria sa ordine". Relevarea caracterului de sistem al limbii şi a mecanismului ei de funcţionare ţin de lingvistica internă.

Lingvisticii externe îi revine sarcina de a studia relaţiile dintre limbă şi celelalte fenomene sociale şi transformările suferite de limbă ca urmare a acestor legături. În opinia lui Saussure relaţiile dintre limbă şi etnologie, dintre istoria unei limbi şi dezvoltarea culturii şi civilizaţiei, dintre limbă şi istoria politică (influenţa cuceritilor, rolul politicii lingvistice a statelor, contactul între limbi), raporturile limbii cu diferite instituţii (şcoală, biserică, administraţie, justiţie, armată ş.a.), extinderea geografică şi fracţionarea dialectală ţin, toate, de lingvistica externă. Deşi interesante, toate aceste date nu sunt indispensabile unui lingvist. „Considerăm că studiul fenomenelor lingvistice externe este foarte fructuos; dar este greşit să spunem că fără ele nu putem cunoaşte organismul lingvistic interior" (Saussure, p.46).

Dihotomia lingvistică internă–lingvistică externă e ilustrată de Saussure printr-o inspirată şi celebră comparaţie a limbii cu jocul de şah. Istoria şahului, faptul că acesta a trecut din Persia în Europa sau materialul din care sunt făcute piesele sunt elemente externe care nu influenţează, nicicum, regulile jocului. Dacă se măreşte însă ori se micşorează numărul pieselor, dacă o regulă e încălcată, eliminată, desfăşurarea jocului este afectată. Tot ceea ce ţine de sistem sau reguli, tot ceea ce schimbă mai mult sau mai puţin sistemul este de natură internă.

Lingvistica deci, trebuie să urmărească elementele interne ale limbii, faptele ce afectează sistemul şi mecanismul lui de funcţionare. Fără a nega importanţa lingvisticii externe, Saussure o neglijează, insistând numai pe cercetarea sistemului „în sine". Or, cercetarea limbii ca sistem semiotic nu poate fi total separată de cercetarea ei ca fenomen social.

Această exagerare a lui Saussure a fost continuată de o parte a discipolilor săi. Printre ei, N.S. Trubeţkoi, unul dintre întemeietorii

Cercului Lingvistic de la Praga, Louis Hjelmslev, fondatorul unei noi teorii a limbii – glossematica.

Alţi lingvişti, dimpotrivă, s-au îndreptat îndeosebi către ceea ce Saussure numea lingvistică externă. Amintim aici numele lui Edward Sapir, cunoscut cercetător al limbilor indienilor din America, întemeietor al etnolingvisticii.

Cele două modalităţi de abordare a limbii se completează însă una pe cealaltă, limba fiind un sistem de semne aflat, cum nota E. Coşeriu, „într-o complexă reţea de relaţii cu fapte şi tradiţii de natură extralingvistică" (*Introducere în lingvistică*, p. 58).

BIBLIOGRAFIE

Nadia Anghelescu, *Limbă şi vorbire*, în „Tratat de lingvistică generală", Ed. Academiei, Bucureşti, 1971, p.202-208.

Eugeniu Coşeriu, *Sincronie, diacronie şi istorie*, Ed. Enciclopedică, Bucureşti, 1977.

Eugeniu Coşeriu, *Introducere în lingvistică*, Ed. Echinox, Cluj-Napoca, 1995, p.17-22, 28-29, 55-73.

Constantin Dominte, *Dihotomii (distincţii) conceptuale*, în „Lingvistică generală", coord. Zamfira Mihail, Ed. Fundaţiei *România de Mâine*, Bucureşti, 2003, p.104-130.

Alexandru Graur, Lucia Wald, *Scurtă istorie a lingvisticii*, Ed. Didactică şi Pedagogică, Bucureşti, 1977, p.166-179, 196-198, 206-208, 252-253.

Emil Ionescu, *Manual de lingvistică generală*, Ed. ALL, Bucureşti, 1992, p.66-73, 78-81, 83-87.

Lingvistica integrală. Interviu cu Eugeniu Coşeriu realizat de Nicolae Saramandu, Ed. Fundaţiei Culturale Române, Bucureşti, 1996.

John Lyons, *Introducere în lingvistica teoretică*, Ed. Ştiinţifică, Bucureşti, 1995, p.51-67, 69, 70-98, 476-487.

G. Mihăilă, *Raportul dintre sincronie şi diacronie*, în „Tratat de lingvistică generală", p.349-366.

Georges Mounin, *Istoria lingvisticii*, Ed. Paideia, Bucureşti, 1999, p.178-180, 239-243, 250-251, 288-291.

Teodora Popa-Tomescu, *Sistem şi structură*, în „Tratat de lingvistică generală", p.202-208.

Ferdinand de Saussure, *Curs de lingvistică generală*, Ed. Polirom, Iaşi, 1998, p.35-47, 85-89, 97-113, 126-127, 135-138.

Emanuel Vasiliu, *Introducere în teoria limbii*, Ed. Academiei, Bucureşti, 1992, p.9-12, 22-24, 49-55, 96-99.

CHESTIONAR

1. Ce înțelegea Ferdinand de Saussure prin *limbă* şi prin *vorbire*?

2. Care este, în opinia învățatului genevez, obiectul de studiu al lingvisticii (limbajul/limba/vorbirea)? Cum îşi argumentează Saussure alegerea?

3. Arătați în ce constă utilitatea distincției *sincronie-diacronie*.

4. Cum interpretați afirmația lui Eugeniu Coşeriu: *„Limba funcționează sincronic şi se constituie diacronic”*?

5. Ce se înțelege prin *raporturi sintagmatice*? Exemplificați.

6. Dar prin *raporturi asociative*? Exemplificați.

7. Comentați, succint, caracterul bilateral al semnului lingvistic.

8. Exemplificați cum aceeaşi substanță a conținutului poate căpăta forme diferite în limbi diferite.

9. Ce se înțelege prin *forma* şi *substanța expresiei*?

10. Ce înțelegea Saussure prin *elemente de lingvistică internă* şi prin *elemente de lingvistică externă*?

SEMNUL LINGVISTIC

SCURT ISTORIC AL SEMIOTICII

Semnul (lat. *signum* – „indice, marcă distinctivă") este un element concret ce ține locul (în mentalitatea unui individ sau a unei colectivități umane) unui obiect şi care simbolizează, aminteşte, comunică ceva.

Culoarea roşie şi cea verde a semaforului sunt semne care ne opresc sau ne permit trecerea, o verighetă e un semn al logodnei sau al căsătoriei, semnul „Є" exprimă apartenența la o mulțime, nodul de la batistă ne aminteşte că trebuie să facem ceva ce ne-am propus.

Interpretarea cuvintelor ca semne a fost dezbătută pe larg în *Cursul de lingvistică generală* al lui Ferdinand de Saussure. Cunoscutul lingvist elvețian propunea chiar constituirea unei ştiințe generale a semnelor – *semiologia* – care să cuprindă şi lingvistica.

Spre deosebire de alte sisteme semiotice, limba este accesibilă tuturor vorbitorilor, ea reprezentând „mijlocul universal de exprimare şi transmitere a ideilor şi sentimentelor" (Vraciu, p.62). Semnele folosite în domeniul matematicii, al fizicii sau chimiei sunt noțiuni abstracte, logice, reci, impersonale, incapabile să emoționeze, să transmită sentimente; muzica, dansul, pictura redau emoții, sentimente, fără a le putea numi, limbajul lor nefiind, uneori, la îndemâna tuturor, ci numai a celor inițiați în domeniul respectiv. Strâns legată de gândire, profund implicată în viața societății, limba reprezintă cel mai important sistem de semne.

Independent de Saussure, dar contemporan cu el, filosoful american Charles Sanders Peirce se gândea, de asemenea, la constituirea unei teorii generale a semnelor de diferite tipuri – *semiotica* (engl. *semiotics*). Fără a se fi ocupat în mod special de semnele lingvistice, Peirce propunea o minuțioasă clasificare a semnelor extralingvistice, reductibilă la trei mari clase: 1) *indicii* (singular: *indiciu*), fenomene naturale cărora societatea le dă interpretare ca semne (de ex.: fremătarea frunzelor unui arbore – semn că „bate vântul"); 2) *iconuri* (singular: *icon*), semne instituite de oameni, printr-o similitudine structurală cu obiectele reprezentate prin astfel de semne (de ex.: o hartă în raport cu teritoriul cartografiat); 3) *simboluri,* semne de asemenea instituite de oameni, dar fără o legătură de

determinare a acestora prin obiectele reprezentate de ele (de ex.: o stemă sau un drapel în raport cu un stat). Dacă am raporta cuvintele, ca semne verbale complexe, la această clasificare, ar trebui să încadrăm cuvintele noţionale printre simboluri, numai interjecţiilor concedându-le un oarecare caracter indicial, şi onomatopeelor – un oarecare caracter iconic. Saussure clasifica totalitatea semnelor posibile în numai două clase de semne: 1) *simboluri,* în cazul cărora el vedea „un rudiment de legătură naturală" cu obiectul simbolizat (de ex.: balanţa – ca simbol al justiţiei), 2) *semne propriu-zise,* fără legătură de determinare între acestea şi ceea ce ele semnifică, aici încadrându-se cuvintele ca semne. După cum se constată, Peirce şi Saussure aveau puncte de vedere diametral opuse în privinţa simbolurilor.

În prima jumătate a secolului al XX-lea, semioticienii au reprezentat *semioza* (actul de semnificare) sub forma unui triunghi devenit celebru, cunoscut ca „triunghiul semiotic" ce reprezintă, reduse la o schemă foarte elementară, raporturile, mult dezbătute odinioară, dintre realitate (referent) – gândire (concept) – limbă (simbol fonic):

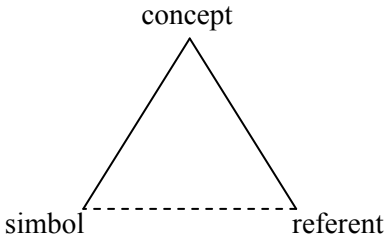

Anticiparea îndepărtată a acestui triunghi o găsim la Sf. Augustin (Aurelius Augustinus, secolul al IV-lea, d.Hr.), care în lucrarea *De dialectica* arată că un cuvânt (lat. *uerbum*) este alcătuit din *dictio* (aproximativ: „complex sonor") şi din *dicibile* (aproximativ: „concept"), formând un ansamblu ca denumire a unui *res* („lucru", adică referentul semioticienilor moderni).

Simbolul (sau, în termeni saussurieni, semnul) nu este legat direct de referent, ci prin intermediul conceptului, al gândirii, al faptului de conştiinţă. Tocmai acest fapt este reprezentat în „triunghiul semiotic" prin linia întreruptă, de la baza triunghiului, între simbol şi referent, respectiv prin linia continuă, deşi frântă, care merge de la referent la concept şi de la acesta la simbol. Este o relaţie care, în scolastica medievală, interesată şi ea de semnele verbale, era sintetizată în expresia latinească „vox significat res mediantibus

conceptibus" („vocea – complexul sonor – semnifică lucrurile prin mijlocirea conceptelor").

Unul dintre teoreticienii semioticii moderne, filosoful american Charles Morris, împărţea domeniul de ansamblu al semioticii generale, ca ştiinţă a semnelor, în trei subdiviziuni: 1) *sintaxa* (domeniul relaţiilor dintre semne şi semne); 2) *semantica* (domeniul relaţiilor dintre semne şi referenţi); 3) *pragmatica* (domeniul relaţiei dintre semne şi cei care le folosesc).

ACCEPŢIILE SEMNULUI LINGVISTIC

Accepţia unilaterală (monoplană). Semnul se reduce – în accepţia curentă – la complexul sonor prin care se reflectă noţiunea: grupul de sunete ce alcătuieşte cuvântul *copac,* constituie un semn al înţelesului de „copac". Cuvintele sunt semne, în această accepţie, numai prin latura lor de expresie, nu şi prin înţelesul pe care-l au.

Accepţia bilaterală (biplană). Semnul lingvistic este „o entitate psihică cu două feţe", o „combinare între concept şi imaginea acustică" (Saussure, p.86). Latura de înţeles, conceptul, este numită de Saussure *signifié* („semnificat"), iar latura acustică – *signifiant* („semnificant"). Semnul este reprezentat de reunirea acestor două laturi: cuvântul *copac* are, deci, o latură de expresie reprezentată de complexul sonor *copac* şi una de conţinut – „plantă perenă lemnoasă, formată din rădăcină, tulpină şi o coroană ramificată".

Accepţia relaţională se referă numai la relaţia dintre semnificant şi semnificat şi se întâlneşte la cei ce utilizează, în cercetarea limbii, procedee logice sau matematice.

Notând semnificantul cu *x,* semnificatul cu *y,* relaţia dintre ele cu *R,* un semn se poate reda prin formula *xRy* – „x este în relaţie cu y". Promotorii acestei accepţii formale de interpretare a naturii semnului fac abstracţie de laturile acestuia, interpretându-l numai ca o corespondenţă între expresie şi conţinut.

Trebuie să observăm că primele două accepţii reprezintă, totodată, două ipostaze, distincte, dar complementare, ale semnului lingvistic (sau verbal): în prima ipostază, semnul se manifestă ca semnal, în vorbire, iar în cea de-a doua – ca semn propriu-zis, ca unitate lingvistică aparţinând limbii (adică sistemului, din concepţia saussuriană). Cea mai mică unitate lingvistică dotată cu caracter de semn, în accepţia din urmă, este nu cuvântul, ci morfemul.

CARACTERISTICILE SEMNULUI LINGVISTIC

CARACTERUL ARBITRAR AL SEMNULUI LINGVISTIC

Istoria opiniilor referitoare la limbajul uman consemnează păreri diferite despre existența sau inexistența unei legături între complexul sonor şi conceptul pe care acesta îl reprezintă. Problema a fost larg dezbătută de gânditorii greci reprezentanți ai teoriei *physei,* adepți ai existenței unei legături naturale între cuvânt şi obiectul la care acesta se referă (Platon, de pildă, înclina către această concepție) sau ai teoriei *thesei* (Democrit, Aristotel), care neagă o astfel de legătură.

Mult mai târziu, către sfârşitul primului mileniu, aceeaşi dispută se ducea între şcolile eline reprezentate de *anomaliști* (care afirmau că există o legătură naturală cuvânt-obiect) şi *analogiști* (care infirmau o asemenea legătură).

Argumente puternice şi numeroase vin, în lingvistica actuală, să pledeze în favoarea celei de-a doua orientări: nimic din conținutul noțiunii nu impune ca ea să fie exprimată printr-un anumit complex sonor şi nu prin altul. Ideea era limpede formulată de Saussure: „Legătura ce uneşte semnificantul de semnificat este arbitrară sau, pentru că înțelegem prin semn întregul ce rezultă din asocierea unui semnificant cu un semnificat, putem spune, mai simplu, că *semnul lingvistic este arbitrar*" (Saussure, p.87). Ideea de *soeur,* exemplifica Saussure, nu este – prin nici un raport interior – legată de grupul de sunete *s-ö-r,* ce-i serveşte drept semnificant; orice alt grup de sunete ar putea avea aceeaşi semnificație.

Nu există, deci, o legătură naturală între secvența de sunete ce denumeşte un obiect şi obiectul respectiv, nu există o determinare de tip cauzal între conținut şi expresie (şi nici invers).

Cel mai bun argument invocat în acest sens este faptul că acelaşi obiect este altfel denumit în limbi diferite (uneori chiar înrudite): rom. *apă,* fr. *eau,* rus. *voda,* engl. *water;* rom. *casă,* fr. *maison,* rus. *dom,* engl. *house*. Dacă între obiect şi semn ar fi o legătură „naturală", ar trebui ca aceluiaşi obiect să-i corespundă, în toate limbile, acelaşi semn, ceea ce e clar că nu se întâmplă.

Un alt argument în favoarea inexistenței vreunei legături naturale între semnificant şi semnificat îl constituie existența sinonimelor: aceluiaşi conținut îi corespund expresii diferite: rom. *oculist* şi *oftalmolog, epic* şi *narativ,* engl. *banner* şi *flag* – „steag", fr. *bois* şi *forêt* – „pădure", rus. *termometr* şi *gradusnik* – „termometru".

Aceleaşi complexe sonore intră, pe de altă parte, în relaţie cu sensuri diferite, constituind semne diferite: cuvântul *pion,* în română nume al unei piese de şah, este, în rusă, nume al unei flori, al bujorului; *pir* – în română „plantă erbacee perenă din familia gramineelor", în rusă – „ospăţ", „chef"; *tot* – în limba română – „total", „întreg", „ansamblu" şi alte câteva valori adverbiale ori adjectivale, iar în engleză – *tot* – „copilaş", „păhărel" sau, ca verb, „a aduna"; *pot* în română formă de indicativ prezent a verbului *a putea,* iar în engleză – „oală", „cratiţă", „ceainic", „persoană importantă", „premiu", „câştig", sau, ca verb, „a împuşca", „a conserva", „a răsădi"; *rana,* în română – „leziune", „plagă" sau „durere sufletească", în italiană – „broască".

Şi existenţa omonimelor constituie o dovadă a caracterului arbitrar al semnului lingvistic: aceluiaşi semnificant îi corespund semnificate diferite: rom. *vin* – substantiv şi verb, *corn* – „excrescenţă osoasă la rumegătoare", „instrument muzical de suflat", „produs de panificaţie", „arbust" ş.a.; engl. *tip* (substantiv) – „vârf", „capăt", „bacşiş", „sfat, idee", „informaţie secretă, pont", „atingere, lovitură uşoară", „răsturnare", „loc de aruncat gunoaie", sau, ca verb, „a răsturna", „a da bacşiş", „a lovi", „a atinge".

Semnele lingvistice nu sunt, deci, determinate de „esenţa" lucrurilor – unui sunet sau grup de sunete le pot corespunde orice sensuri. Semnificantul este nemotivat, arbitrar în raport cu semnificatul cu care nu are nici o legătură naturală.

În opinia lui E. Benveniste semnificantul şi semnificatul se presupun reciproc, relaţia dintre ele fiind necesară. Arbitrar este raportul dintre semnificant şi obiectul desemnat.

CARACTERUL LINIAR AL SEMNULUI LINGVISTIC

Această trăsătură a fost pusă în evidenţă de către Saussure şi are în vedere unidimensionalitatea semnelor lingvistice. Înscriindu-se pe axa timpului, semnele limbii se desfăşoară succesiv, într-o singură direcţie, fiind percepute vizual (dacă limbajul este transpus în scris) sau auditiv (dacă semnele sunt rostite). Semnul *casă,* de pildă, se realizează prin succesiunea fonemelor *c-a-s-ă*.

„Fiind de natură auditivă, semnificantul se desfăşoară numai în timp şi are caracteristicile pe care le împrumută de la acesta: a) el reprezintă o întindere şi b) această întindere este măsurabilă într-o singură dimensiune: este o linie" (Saussure, p.88). Prin transpunerea cuvintelor unei limbi în codul grafic al acesteia, aspectul liniar capătă concretețe: şiruri de litere, cuvinte, ideograme.

Liniaritatea semnului vizează numai liniaritatea semnificantului.

În ceea ce priveşte cea de-a doua latură a semnului lingvistic, semnificatul, aceasta se caracterizează prin perceperea, prin actualizarea sa simultană, neliniară. Semnificatul termenului *bărdacă,* de pildă, este perceput dintr-o dată: „vas mic de pământ sau de lemn, cu toartă, folosit pentru băut". În cazul cuvintelor derivate sau compuse perceperea semnificatului este parţial liniară: înţelesul cuvântului *nemaiauzit* – „cum nu s-a mai auzit, nemaipomenit" este perceput dintr-o dată, momentan, neliniar. În acelaşi timp, înţelesul global al semnului este format dintr-un şir de alte semne: *ne-mai-auz-i-t,* semnificaţia globală fiind segmentată, realizată liniar, printr-o succesiune de morfeme.

Asimetria dintre caracterul liniar al semnificantului şi cel simultan al semnificatului se reduce, deci, în cazul cuvintelor cu o structură analizabilă în morfeme.

Liniaritatea (unidimensionalitatea) este o caracteristică a semnului lingvistic, arată Saussure, căci există şi alte sisteme de semne – cum ar fi cele maritime – care se desfăşoară pe mai multe dimensiuni.

TRĂSĂTURA INFORMAŢIONALĂ A SEMNULUI LINGVISTIC

Cuvintele sunt semne ce servesc la comunicarea unor mesaje, la transmiterea de informaţii prin intermediul unor semnale acustice sau grafice. Procesul informaţional presupune codarea, de către un emiţător, a semnelor înzestrate cu conţinut şi expresie în semnale scrise sau orale, unilaterale şi liniare, care, la rândul lor, sunt decodate de către un receptor în semnele corespunzătoare (T.L.G. p.184).

IMUTABILITATEA ŞI MUTABILITATEA SEMNULUI LINGVISTIC

Semnul lingvistic nu poate să fie schimbat de vorbitorii unei limbi conform propriei lor dorinţe, cu toate că el este convenţional. Dacă s-ar întâmpla acest lucru, complexele sonore n-ar mai putea să funcţioneze, într-o colectivitate, ca semne ale obiectelor pe care le denumesc. Vorbitorii sunt, deci, cu toţii, obligaţi – pentru a se face înţeleşi şi pentru a înţelege ce spun alţii – să folosească aceleaşi semne, cu aceleaşi înţelesuri. Semnificantul este imutabil în raport cu voinţa individului, adică acesta nu are libertatea de a interveni şi a-l schimba când şi cum doreşte.

Chiar marele Cezar August, devenit unic stăpânitor al Imperiului Roman, recunoştea – scrie filosoful englez John Locke – că nu poate să creeze un nou cuvânt latin, că nu poate hotărî el ce sens să fie

atribuit de către supuşii săi unui sunet sau grup de sunete. „Tu, Caesar, civitatem dare potes homini, verbo non potes!" – „Tu, Cezar, îi poți da omului o formă de guvernământ, dar un cuvânt nu poți (să-i impui)!", îl parafrazează Locke pe istoricul roman Suetoniu.

„Nu numai că individul, chiar dacă ar vrea, ar fi incapabil să modifice în vreun fel alegerea făcută, dar nici măcar grupul social nu şi-ar putea exercita suveranitatea asupra vreunui cuvânt; colectivitatea este legată de limba ca atare". Oamenii nu-şi pot alege semnele prin care să denumească obiectele, căci limba este o moştenire de la generațiile precedente. „Stadiul limbii la un moment dat este întotdeauna produsul factorilor istorici, care explică de ce semnul este imuabil, adică, de ce el rezistă oricărei înlocuiri arbitrare" (Saussure, p.90). Tradiția constrânge, deci, vorbitorii să numească lucrurile într-un anume fel, să se supună unor norme, unor reguli ale limbii respective. Încălcarea acestora ar face imposibil procesul de comunicare.

În opinia lui Saussure semnele rezistă în timp şi sunt relativ stabile, datorită mai multor factori. Unul dintre aceştia este caracterul arbitrar al semnului: nu există nici un motiv să înlocuim un complex sonor cu un altul (*bun* cu *nub,* de pildă), să preferăm *soră* lui *soeur* sau lui *sister*. Un alt factor este reprezentat de faptul că sistemul lingvistic este un mecanism deosebit de complex. Încercările specialiştilor de a reforma acest sistem în ansamblu sunt sortite eşecului.

Imutabilitatea semnelor este dată şi de faptul că ele sunt în număr deosebit de mare. Dacă un sistem de scriere (format dintr-un număr limitat de litere) se poate înlocui cu un altul, nu acelaşi lucru se poate întâmpla cu limba, ale cărei elemente sunt nenumărate. În sfârşit, semnele rezistă în timp şi datorită faptului că limba este o instituție cu totul aparte, care îi implică, permanent, pe toți vorbitorii şi care suferă, continuu, influența tuturor. De aceea, această instituție „se pretează cel mai puțin la inițiative" şi o revoluție în interiorul ei este, practic, imposibilă (Saussure, p.92).

Cu toate acestea, în actele lingvistice individuale îşi poate face simțită prezența „o porțiune de invenție personală, dar invenția nu poate depăşi anumite limite şi trebuie să fie acceptată de mediul în care se produce" (Coşeriu, p.66). Pentru ca inovațiile – abateri de la normă, inițial – să se răspândească şi să fie, cu timpul, incluse în sistemul limbii, trebuie ca ele să respecte normele sistemului, să fie acceptate şi utilizate de către ceilalți vorbitori. Astfel, ceea ce la un moment dat este considerat o abatere în folosirea unui cuvânt poate să devină, peste un anumit timp, printr-o frecventă întrebuințare şi o largă răspândire, normă. Semnificantul devine, astfel, mutabil.

Prin mutabilitatea semnului lingvistic Saussure înțelege schimbarea, în timp, a raportului dintre semnificant şi semnificat. Verbul *necāre,* exemplifică lingvistul genevez, însemna, în latină, „a omorî". În franceză cuvântul a devenit *noyer* – „a îneca". S-au schimbat, după cum se vede, atât complexul sonor, cât şi conceptul; legătura dintre idee şi semn a slăbit şi a avut loc o deplasare în raportul lor. În română, cuvântul *mişel* (din lat. *misellus,* diminutiv al lui *miser* – „sărac"), folosit astăzi cu sensul de „om de nimic", „ticălos", „nemernic", avea, odinioară, sensul de „om de rând", „sărac", „nevoiaş". Asemenea schimbări sunt puse pe seama caracterului arbitrar al semnului lingvistic.

Fără a aprofunda fenomenul mutabilității (cauzele ei nu sunt dezbătute), Saussure arată că ea este inevitabilă deoarece, în timp, semnele sunt supuse unui proces mai rapid sau mai lent de alterare.

FUNCȚIILE SEMNULUI LINGVISTIC

Funcția de cunoaştere a realității. Procesul de cunoaştere a realității se poate realiza pe cale senzorială (prin intermediul celor cinci simțuri) şi pe cale logică, rațională (în afara contactului fizic, material, cu realitatea de cunoscut).

Semnul lingvistic face posibil saltul de la cunoaşterea senzorială la cea rațională, de la primul la cel de-al doilea sistem de semnalizare.

Reflexul condiționat, în cadrul căruia unele obiecte sunt semnale pentru alte obiecte (un bec aprins devine, pentru un câine, semn al prezenței cărnii), constituie mecanismul primului sistem de semnalizare, întâlnit atât la om, cât şi la animale. Acest sistem nu are, în limbă, o formă proprie de expresie. De la el, prin generalizare şi abstractizare, se ajunge la noțiune, care nu trimite doar la un obiect concret, ci la o clasă întreagă de obiecte. Noțiunea se leagă de un semnal diferit de ea însăşi şi de obiectele reflectate şi reprezentat de complexul sonor, împreună cu care formează cel de-al doilea sistem de semnalizare, a cărui unitate fundamentală o constituie cuvântul (Graur, p.43-44). „La om, semnalizarea se realizează prin conexiunea celor două sisteme, al doilea având rolul conducător în întreaga viață psihică. Limbajul formează cel de-al doilea sistem de semnalizare şi de fapt este un excitant condiționat, dar foarte sintetic şi general" (Miclău, 1977, p.87).

Semnele lingvistice, afirmă E. Coşeriu, „organizează formal cunoaşterea noastră asupra realității", deoarece „ele nu sunt elemente pur «mostrative» [designative], ci simbolice şi generalizatoare, adică nu desemnează indivizi, experiențe izolate, ci semnifică genuri, clase, ori concepte generale elaborate de rațiune. Este un fapt incontestabil

că până şi unităţile particulare sunt desemnate în limbi cu ajutorul «universaliilor» (adică numele cu care ne referim la indivizi sunt nume de clase: numim un obiect particular *casă,* cu un nume care este cel al clasei respective), fapt pentru care, în actele concrete de vorbire, efectuăm în mod constant o operaţie logică, aceea de a afirma implicit includerea unui individ în genul său" (Coşeriu, p.51).

Funcţia de diferenţiere în cadrul sistemului se realizează prin fonemele şi morfemele din care este alcătuit semnul. De exemplu, fonemul *l* din *lac* deosebeşte acest cuvânt de cuvinte cum sunt: *rac, sac, dac, bac, fac, tac, oac* ş.a.

Unităţile semnificative minimale dotate cu înţeles – morfemele – au, şi ele, funcţie diferenţiatoare. Morfemul *-se* din cuvântul *supraviețuise* stabileşte, de pildă, diferenţe faţă de alte forme gramaticale ale cuvântului: *supraviețui-a*, *supraviețui-Ø*, *supraviețui-este*, faţă de alte cuvinte din aceeaşi familie: *supraviețui-re*, *supraviețui-tor*. Prefixul *supra-* diferenţiază cuvântul de *viețuise* sau de *con-viețuise*.

Funcţia de diferenţiere a semnului lingvistic se realizează pe plan sintagmatic, pe axa orizontală, a combinaţiilor, pe care cuvintele sunt în relaţii contrastive (în exemplul *citesc revista* cele două cuvinte nu se identifică, între ele fiind relaţii de contrast). În plan paradigmatic, pe axa verticală, a asociaţiilor mentale, dacă încercăm să înlocuim, în exemplul dat, *revista* cu *ziarul* sau *cartea* se constată că fiecare dintre aceste unităţi – ce aparţin aceluiaşi câmp semantic – sunt unităţi distincte, care se opun una alteia.

Funcţia de transmitere a informaţiei. Performanţele obţinute de omenire pe multiple planuri sunt roade ale eforturilor depuse de aceasta de-a lungul istoriei. Ele n-ar fi fost posibile dacă n-ar fi existat cuvintele, semnele lingvistice, care să transmită prin viu grai sau în scris, de la o generaţie la alta, de la un individ la altul, idei, informaţii.

Pentru ca o informaţie *(mesaj)* să poată fi transmisă, ea trebuie să fie codificată. Acest proces se realizează, cel mai ades, prin intermediul limbii, care este un *cod,* un ansamblu de semne cu o organizare proprie, ce funcţionează după anumite reguli. Persoana care codifică informaţia şi transmite mesajul are rol de *emiţător,* iar cea care primeşte semnalele şi le decodifică are rol de *receptor*. Aceste roluri se schimbă în procesul comunicării, emiţătorul devenind receptor şi invers. Semnele utilizate în transmiterea informaţiei trebuie să fie cunoscute atât emiţătorului, cât şi receptorului.

Factorilor constitutivi ai actelor de vorbire sus-menţionaţi (emiţător, receptor, mesaj, cod), Roman Jakobson le adaugă şi

contextul („referentul”), pe care destinatarul să-l poată pricepe şi care să fie verbal sau să poată fi verbalizat şi *contactul* – legătura dintre cei doi, care le dă posibilitatea să stabilească şi să mențină comunicarea (Jakobson, p.50).

MOTIVAREA ANUMITOR SEMNE LINGVISTICE

După cum remarca Saussure, principiul arbitrarului semnului lingvistic nu ne împiedică să delimităm într-o limbă „ceea ce este în mod radical arbitrar, adică nemotivat, de ceea ce nu este astfel decât în mod relativ. Numai o parte din semne este absolut arbitrară; la altele intervine un fenomen ce ne îngăduie să recunoaştem grade de arbitrar, fără să-l suprimăm: *semnul poate fi relativ motivat*” (Saussure, p.142).

„Nu există limbă în care nimic să nu fie motivat; de asemenea, a concepe una în care totul să fie motivat este imposibil prin definiție. Între cele două limite extreme – maximum de organizare şi minimum de arbitrar – găsim toate varietățile posibile. Diversele idiomuri cuprind întotdeauna elemente din cele două ordini – radical arbitrare şi relativ motivate –, dar în proporții foarte variabile”, continua Saussure.

Sunt motivate acele semne a căror formă se poate explica prin raportarea la conținutul pe care-l denumesc.

Motivarea poate fi de două tipuri: absolută şi relativă.

Motivarea absolută (externă) cuprinde cuvinte care, prin sunetele lor componente, sugerează înțelesul. În această categorie intră onomatopeele, interjecțiile, cuvintele cu simbolism fonetic.

Onomatopeele sunt cuvinte care imită, prin elementele lor sonore, sunete şi zgomote din natură *(cotcodac!, chiț-chiț!, scârț!, pac!, tronc!)*. În reproducerea sunetelor emise de păsări sau animale, de pildă, se constată mari asemănări sau chiar identități între limbi ce aparțin unor familii diferite şi care, altminteri, prezintă mari deosebiri sub aspect fonetic: *cucu!* (rom.), *ku-ku!* (rus.), *coucou!* (fr.), *cuckoo!* (engl.), *cuccu!* (it.); *miau!* (rom.), *mjau!* (rus.), *miaou!* (fr.), *mew!* (engl.), *miao!* (it.).

Comparațiile pun însă în evidență, alteori, şi diferențe mai mici sau mai mari între limbi: rom. *cucurigu!,* rus. *kukareku!,* fr. *cocorico!,* engl. *cock-a-doodle-doo!,* sp. *quiquiriqui!;* rom. *ham-ham!,* rus. *gav-gav!,* fr. *ouah-ouah!,* engl. *bow-wow!,* sp. *guau-guau!,* it. *bau-bau!*. Dacă reproducerea onomatopeelor ar fi făcută cu exactitate, asemenea cuvinte ar trebui să fie identice în toate limbile. Redarea este însă aproximativă şi ține seama de specificul fonetic al diferitelor limbi. „S-a dovedit că ființa umană nu reproduce niciodată exact aceste

zgomote şi aceste sunete: în aşa-numita «reproducere» există totdeauna un aspect simbolic şi convenţional, sau ceva aparţinând unei comunităţi lingvistice, lucru care ne arată că sunetele naturale sunt nu atât reproduse, cât mai degrabă *interpretate* convenţional şi în mod diferit, în funcţie de diversele comunităţi lingvistice" (Coşeriu, p.23).

De-a lungul timpului onomatopeele sunt supuse – asemeni celorlalte cuvinte – unor transformări care pot merge chiar până la pierderea caracterului imitativ iniţial. Cuvântul onomatopeic latinesc *pipio* – „porumbel" a devenit, în franceză, *pigeon,* pierzând legătura cu sunetele imitate.

Interjecţiile exprimă senzaţii, sentimente, stări sufleteşti: *ah!, halal!, uf!, brr!.* O interjecţie cum este, de pildă, *ah!* din limba română este întâlnită în numeroase alte limbi: franceză, rusă, engleză, italiană.

Interjecţiilor, considerate, la o primă privire, „expresii spontane ale realităţii, dictate – ca să spunem aşa – de către natură" (Saussure, p.88) li se poate, însă, contesta legătura naturală între semnificant şi semnificat, aşa cum rezultă din comparaţia interjecţiei *aïe!* din franceză cu corespondentul ei din germană, *au!* sau a interjecţiei *uvy!* din rusă cu echivalentul ei românesc *vai!, păcat!.*

Cuvintele cu simbolism fonetic au în componenţa lor unele sunete ce amintesc de caracteristicile obiectului: *a vâjâi, a sughiţa, a cotcodăci, a scârţâi, a pleoscăi.* Asemenea cuvinte sunt mai numeroase şi mai des utilizate în limbă decât interjecţiile şi onomatopeele.

Despre simbolism fonetic se vorbeşte şi când numai unul-două sunete marchează o semnificaţie: consoana **r,** despre care Platon afirma că redă ideea de mişcare, că sugerează curgerea, sau grupul **fl** cu aceeaşi valoare şi-ar motiva şi explica, astfel, prezenţa într-o serie de limbi în cuvinte cum sunt: *râu, rios, rheo, reka, river, stream; fluviu, fleuve, fluire, fluid, to flow* ş.a.

Motivarea relativă (internă) vizează cuvinte derivate, compuse, a căror formă se poate explica prin raportare la alte semne. Tot aici sunt incluse denumiri ale unor obiecte ce au la bază o figură de stil. Procedeele utilizate în formarea unor asemenea cuvinte variază de la o limbă la alta, în funcţie de structura limbii respective, dar şi de particularităţile obiectului denumit care i-au impresionat mai mult pe vorbitori. R.A. Budagov citează, în acest sens, cuvântul *podsnežnik* – „ghiocel" format din *pod* – „sub" şi *sneg* – „zăpadă". Dacă vorbitorii ruşi au fixat în denumirea plantei condiţiile şi timpul apariţiei acesteia, francezii au remarcat şi consemnat că floarea străpunge zăpada: *perceneige*. În germană floarea e comparată cu un „clopoţel de

zăpadă": *Schneeglöckhen,* iar în engleză cu o „picătură de zăpadă": *snowdrop* (Budagov, p.82). Tot forma florii (de ghioc) este cea care le-a reținut atenția și vorbitorilor de română.

Motivare relativă au:

Cuvintele derivate de la alte cuvinte cu ajutorul prefixelor sau sufixelor: rom. *re-trăi, ne-adevăr, ultra-modern, pre-şcol-ar, bărbăt-esc, roş-ior, geam-giu, real-ism*; engl.: *re-write* – „a re-scrie", *un-able* – „incapabil", *eat-able* – „comestibil", *joy-ous* – „bucuros".

Uneori prefixele şi sufixele au fost, la origine, cuvinte independente: prefixul românesc *în-* provine dintr-o prepoziție: *a în-mâna* – „a pune în mână"; sufixul englezesc *-body* întâlnit în formarea unor pronume cum sunt *somebody* – „cineva" (*some* – „vreun"), *everybody* – „oricine" (*every* – „fiecare") există şi la ora actuală în limbă, independent, cu sensul de „corp", „trup".

Unele cuvinte sunt extrem de productive, dând naştere, prin derivare, la numeroase alte formațiuni ce amintesc de termenul de la care s-a pornit: *a reface, a preface, a desface, facere, făcătură, refacere, desfăcătură, binefacere, binefăcător, răufăcător, prefăcut (-ă)*, sunt cuvinte relativ motivate, ce trimit, prin structura lor, la verbul *a face*.

Cuvintele compuse amintesc şi ele, prin structura lor, de alte cuvinte: rom. *bunăvoință, untdelemn, nemaivăzut, du-te-vino, câine-lup,* engl. *ant-eater* – „furnicar", *spy-glass* – „ochean", *far-away* – „îndepărtat", *rightwing* – „de dreapta", *brother-in-law* – „cumnat". Motivate sunt şi compusele din abrevieri: *Pronosport* (pronostic la sport), *Agerpres* (Agenția Română de Presă), *C.F.R.* (Căile Ferate Române).

Frecvent utilizată în sanscrită şi greaca veche, compunerea este un procedeu foarte des întâlnit actualmente în limbi cum sunt: germana, maghiara, rusa ş.a. Cuvintele compuse sunt, uneori, de dimensiuni impresionante: germ. *Aktienbrauereidirektorswitwe* – „văduvă a unui director de braserie pe acțiuni", *Donaudampfschiffahrtgesellschaftskapitänswitwenrentenauszahlungstag* – „ziua de plată a pensiei văduvei căpitanului societății fluviale dunărene".

Dacă elementele ce alcătuiesc cuvintele compuse *floare* sau *soare, gură* sau *leu* sunt arbitrare, nemotivate, derivatele metaforice *floarea-soarelui* (care indică permanenta orientare a plantei după soare), *gura-leului* (reflectare a unei asemănări formale între floare şi gura animalului) devin semne motivate.

Pierderea motivării. Unele cuvinte, motivate în limbile din care sunt preluate, devin neanalizabile în limbile care le împrumută. Astfel, cuvintele româneşti nemotivate *elev, garderobă, tirbuşon,* împrumutate din franceză, sunt, în această limbă, motivate: primul provine de la

élever („a creşte, a educa"), cel de-al doilea este un cuvânt compus – *garde-robe* (în traducere literală „păstrează rochia"), iar al treilea este compus din *tire-bouchon* („trage dopul"). La fel, cuvântul *prosop* (din greacă) este, la origine, un cuvânt motivat compus din *pros* – „pentru" şi *opsis* – „faţă"; elementele componente nu sunt sesizate de vorbitorii români şi, ca atare, cuvântul este, în română, nemotivat.

„Remotivarea". Nevoia motivării cuvintelor generează, uneori, false legături etimologice. Astfel, formele unor cuvinte mai puţin cunoscute şi înţelese, mai rar întrebuinţate, se modifică, influenţate de termeni cunoscuţi, asemănători ca formă şi sens. Acest fenomen al „reinterpretării, în limba populară, a unor cuvinte neînţelese, cu ajutorul cuvintelor înţelese", al „reducerii cuvântului necunoscut la unul cunoscut" (Budagov, p.90) poartă numele de *etimologie populară*.

Astfel, cuvintele de origine franceză *remunerație, policlinică, hipodrom* sunt puse în legătură cu *număr, boală, drum* şi dau naştere unor termeni cum sunt: *re***n***u***m***erație, **b***oliclinică, hipodr***u***m*. Termeni cum sunt *detratant* în loc de *detartrant,* sau *detratare* în loc de *detartrare,* legate de verbul „a trata", *temerar* utilizat cu sens de „temător", pus în legătură cu verbul „a se teme" constituie alte câteva exemple de cuvinte considerate „motivate", integrate în familii de care, de fapt, sunt total străine.

Etimologia populară conduce, uneori, la modificarea formei cuvintelor: *filigran,* devine, prin raportare la *gram, filigra***m**; verbul *a asambla* şi derivatele sale, *asamblare, asamblat* ş.a., puse în legătură cu „ansamblu" capătă formele a *a***n***sambla, a***n***samblare, a***n***samblat;* cuvântul de origine maghiară *ferăstrău,* considerat derivat de la *fier* (cuvânt latinesc), e rostit şi scris greşit ***f*ie***răstrău*.

Alteori, etimologia populară conduce atât la schimbarea formei, cât şi a sensului cuvintelor: astfel, *cărdăşie* – „tovărăşie" (derivat de la turcesul *kardaş* – „tovarăş"), s-a transformat – sub influenţa lui *cârd* – în *cârdăşie,* utilizat, peiorativ, cu sensul de „gaşcă, clică" (Graur, p.136).

Sunt situaţii în care unele cuvinte, modificate în limba populară, revin – sub o formă nouă, schimbată – în limba literară. Astfel, substantivul *svidetel'* – „martor" din limba rusă contemporană este pus în legătură cu verbul *videt'* – „a vedea". În rusa veche, însă, forma corectă a cuvântului era *svedatel',* legată de *vedaet* – „ştie". Cum *videt'* era un cuvânt foarte des întrebuinţat, forma *svidetel'* a părut mai accesibilă decât forma corectă, cărturărească, şi a pătruns în limba literară, luând locul termenului iniţial.

Spre deosebire de cuvintele nemotivate, cele motivate, în general, au meritul de a se reține mai ușor. Pornind de la un număr relativ mic de rădăcini, prin derivare, prin compunere, se pot forma cu ușurință cuvinte noi, care se integrează în familii lexicale, accentuându-se, astfel, caracterul sistematic al vocabularului. Cu toate că eliminarea nemotivării este imposibilă, se constată sporirea numărului de elemente motivate din limbă (T.L.G. p.196).

BIBLIOGRAFIE

Augustin, *De dialectica,* Ed. Humanitas, Bucureşti, 1991, p. 49-79, 146-192.

R.A. Budagov, *Introducere în ştiința limbii,* Ed. Ştiințifică, Bucureşti, 1961, p. 79-97, 148-167.

Eugeniu Coşeriu, *Introducere în lingvistică,* Ed. Echinox, Cluj-Napoca, 1995, p. 21-23, 50-51, 56-57, 65, 94-95, 120-123.

Umberto Eco, *Tratat de semiotică generală,* Ed. Ştiințifică şi Enciclopedică, Bucureşti, 1982.

Al. Graur, (coord.), *Introducere în lingvistică,* Ed. Ştiințifică, Bucureşti, 1972, p. 42-49.

Al. Graur, Sorin Stati, Lucia Wald, red., *Tratat de lingvistică generală*, (T.L.G.) Ed. Academiei, Bucureşti, 1971, p. 181-185, 190-196.

Emil Ionescu, *Manual de lingvistică generală,* Ed. ALL, Bucureşti, 1992, p. 73-81.

Roman Jakobson, *Funcțiile limbii,* în vol. *Crestomație de lingvistică generală,* ediție îngrijită de acad. Ion Coteanu, Ed. Fundației *România de Mâine,* Bucureşti, 1998, p. 50-57.

Paul Miclău, *Le signe linguistique,* Ed. Klincksieck, Paris, Edition de l'Académie, Bucureşti, 1970.

Paul Miclău, *Semiotică lingvistică,* Ed. Facla, Timişoara, 1977.

Ch. S. Peirce, *Semnificație şi acțiune,* Ed. Humanitas, Bucureşti, 1990, p. 268-331.

F. de Saussure, *Curs de lingvistică generală,* Ed. Polirom, Iaşi, 1998, p. 85-96, 132-143.

Adam Schaff, *Introducere în semantică,* Ed. Ştiințifică, Bucureşti, 1966, p. 194-227.

Emanuel Vasiliu, *Introducere în teoria limbii,* Ed. Academiei Române, Bucureşti, 1992, p. 14-26.

Ariton Vraciu, *Lingvistică generală şi comparată,* Ed. Didactică şi Pedagogică, Bucureşti, 1980, p. 61-65.

Lucia Wald, red., *Antologie de texte de lingvistică structurală,* Tipografia Universității Bucureşti, 1977, p. 154-169.

CHESTIONAR

1. Ce este semiotica şi care sunt subdiviziunile ei?
2. Care sunt accepțiile semnului lingvistic? Caracterizați accepția bilaterală (biplană).
3. Ce se înțelege prin arbitrarul semnului lingvistic?
4. Dar prin liniaritatea semnificantului?
5. Imutabilitatea şi mutabilitatea semnului lingvistic.
6. Care sunt funcțiile semnului lingvistic? Prezentați, la alegere, una dintre aceste funcții.
7. Motivarea absolută (externă) a anumitor semne lingvistice, cu exemplificări.
8. Motivarea relativă (internă) a anumitor semne lingvistice, cu exemplificări.
9. Ce este etimologia populară? Exemple.
10. Ce se înțelege prin pierderea motivării? Exemplificați.

SCHIMBĂRILE ÎN LIMBĂ ÎN PERSPECTIVĂ DIACRONICĂ. CONTACTUL ÎNTRE LIMBI

În cadrul analizei diacronice a limbilor se încearcă identificarea acelor elemente şi procese care permit să se răspundă la întrebarea esențială a lingvisticii: cum se schimbă limbile. Acest demers presupune să se aibă în vedere faptul că limba este atât un sistem, cât şi un fapt social.

Dintotdeauna colectivitățile umane au intrat în relație unele cu altele, iar aceste contacte se fac prin intermediul limbii. Cercetările au demonstrat că nu există limbă izolată, ferită de atingerea cu alte limbi.

CONTACTUL DINTRE LIMBI

Nevoile de comunicare au obligat dintotdeauna o colectivitate la contact cu vorbitorii altui *idiom* (denumire generică pentru *limbă, dialect, grai*). **Contactul dintre limbi** se vădeşte a fi rezultatul unor fenomene extralingvistice: convieţuire vremelnică sau de durată pe acelaşi teritoriu a vorbitorilor unor idiomuri diferite, amestec de populații, relații culturale, economice sau politice ale unor populații aflate pe teritorii diferite. Rezultatele la nivel lingvistic ale unor astfel de contacte interumane depind de însuşirea unei alte limbi decât cea maternă.

Aceasta şi este definiția *contactului lingvistic:* „două sau mai multe limbi se consideră a fi în contact dacă sunt folosite alternativ de unele şi aceleaşi persoane". Termenul *contact lingvistic* a fost propus inițial de André Martinet şi a înlocuit o mulțime de termeni folosiți anterior, care erau ambigui, dintre care cel mai răspândit fusese termenul *amestec de limbi (mélange)*. Termenul de *contact* are şi el două conotații, înseamnă atât „atingere", cât şi „legătură", „relație", prin urmare contactul poate fi pasager, cu implicații lingvistice de suprafață, sau poate denumi un proces de durată.

Deşi foarte folosit, termenul *contact* poate crea totuşi ambiguități, deoarece nu este un termen propriu-zis lingvistic (face parte din terminologia sociologiei şi este polisemantic, fiind echivalent cu bilingvism, interferență, împrumut).

Tipurile de contacte sunt cele care condiționează bilingvismul şi prin aceasta amploarea interferenței. Ele sunt clasificate în perspectiva duratei ca: I. 1. pasagere sau accidentale; 2. de foarte lungă durată sau permanente. Contactele pot fi: II. 1. externe (interlingvistice, inclusiv enclave aloglote); 2. interne (intralingvistice, interregionale). III.1. directe (interumane; vorbitorii folosesc şi limba interlocutorului, alta decât limba lor maternă); 2. mijlocite (limbile A-B interacționează prin intermediul unei a treia limbi, ceea ce conduce la împrumuturi „prin filieră"). IV.1. imediate (sau nemijlocite) de tip oral; 2. la distanță (prin intermediul scrisului, al învățământului sau al mass-media). V.1. populare (în ceea ce priveşte nivelul socio-cultural); 2. culturale: a. între o limbă clasică *alias* „moartă" şi limbi vii; b. între limbi aflate la mare distanță.

Necesitatea unei asemenea clasificări a contactului se justifică prin faptul că fenomenul precede propriu-zis interacțiunea dintre limbi; fără un contact stabilit pe o cale sau alta din multele posibile, limbile (chiar dacă ar fi înrudite sau similare tipologic) nu vor interacționa, adică nu vor interfera.

Interferența este mijlocită preponderent, dacă nu exclusiv, prin bilingvism. Einar Haugen a arătat că una dintre axiomele lingvistice este că, oriunde s-ar manifesta influența unei limbi asupra alteia, aceasta se realizează prin indivizi.

BILINGVISMUL

Bilingvismul este „capacitatea unui individ sau a indivizilor unei colectivități de a utiliza în comunicare două sisteme lingvistice diferite (două idiomuri)", altfel spus practica folosirii alternative a două limbi se numeşte *bilingvism,* iar persoana respectivă este considerată bilingvă.

Bilingvismul este de două categorii: **a**. bilingvismul vorbitorilor obişnuiți, în care achiziționarea limbii alogene (străine, de altă origine) se face de obicei în forme neorganizate, involuntar, în condiții de mediu etnic şi lingvistic eterogen; **b**. bilingvismul vorbitorilor culți, numit şi *diglosie*, se referă la achiziționarea celei de a doua limbi în mod conştient, prin studiu. Bilingvismul vorbitorilor cultivați este un fenomen specific unei minorități şi de aceea duce la contact superficial între două limbi.

Bilingvismul colectiv, în masă, al vorbitorilor obişnuiți, este cunoscut mai cu seamă din epocile vechi ale istoriei, când unele popoare şi-au întins stăpânirea asupra altora, de exemplu limba latină s-a impus în

întreg Imperiul Roman. Şi în perioade mai apropiate s-au petrecut fenomene de bilingvism în masă, de exemplu, în perioada totalitarismului, în fosta URSS limba rusă a fost impusă tuturor popoarelor din această parte a lumii (prin administraţie, învăţământ, mass-media etc., cf. IV. 2. şi contacte nemijlocite). Bilingvismul colectiv are drept urmare schimbarea fizionomiei limbii materne. Transformările pe care le suferă limba depind de structura tipologică a limbilor de contact.

O categorie subiacentă o constituie bilingvismul enclavelor lingvistice, în care limba maternă este asediată de limba oficială. Aceasta, deoarece limba maternă a vorbitorilor din enclavă se specializează ca mijloc de comunicare în relaţiile familiale şi suferă o puternică influenţă din partea idiomului oficial.

Contactul dintre limbi are drept consecinţe: procese de interferenţă şi fenomene de influenţă (împrumut). Procesul declanşat de contact: întâlnirea, intersectarea, încrucişarea, combinarea între două limbi este numit *interferenţă*. Termenul face parte din terminologia lingvistică propagată de Cercul lingvistic de la Praga care, după 1926, s-a ocupat de problematica contactului dintre limbi.

Interferenţele sunt mutaţiile dintr-o limbă sub influenţa unui „agent" exterior, de natură tot lingvistică, dintr-o altă limbă. Viziunea modernă a procesului de interferenţă, în ipoteza că toate limbile catalogate de pe harta lumii şi-au încheiat perioada de formare (sunt formate de mult), sunt bine individualizate şi nu ar mai fi posibile suprapuneri pe acelaşi teritoriu al unor idiomuri diverse, va trebui să facă în viitor un bilanţ al rezultatelor procesului.

Din punct de vedere epistemologic (care se referă la procesul cunoaşterii) şi metodologic se constată că limbile se interferează între ele numai în calitate de sisteme sau subsisteme cu structurile lor irepetabile (pentru că orice limbă este un unicat), care au rolul unor „filtre" de control, ceea ce permite, frânează sau interzice influenţele aloglote.

B.P. Hasdeu a analizat încă în 1881 (în *Principie de lingvistică*) procesul de interferenţă interlingvistică şi stabilind diferenţele dintre amestecul limbilor (numit *amestec primar*) şi încrucişarea limbilor (numit *amestec secundar*) a caracterizat aspectele lui definitorii. Prin interferenţa, denumită de el amestec primar, căreia îi acorda o „însemnătate genealogică", el înţelegea procesul care a acţionat în perioada de formare a limbilor, când „două vocabulare şi două gramatici se reduc prin cernerea afinităţii elective, într-un lexic şi într-o gramatică unice" – „fonetica, morfologia, sintaxa, ideologia («semantica»), totul se combină într-un plan nou, totul se schimbă mai mult sau mai puţin". Amestecul primar se ramifică în toate direcţiile în limbă, astfel

că în majoritatea cazurilor el nu poate fi detaşat fără a distruge întreaga economie (sistemul) limbii. În timp ce „amestecul secundar", încrucişarea sau influenţa, în principiu accidental, acţionează abia după formarea limbilor, limitându-se la împrumutul lexical.

Ca şi în alte domenii ale lingvisticii, şi în teoria interferenţelor B.P. Hasdeu este un precursor; ceea ce particularizează expunerea sa este terminologia diferită de cea actuală, sensul demonstraţiei sale fiind însă în consens cu concepţiile de astăzi, sau măcar cu unele dintre ele. Pentru că trebuie să fim preveniţi, lingviştii nu sunt de obicei în consens în ceea ce priveşte teoriile lingvistice. Permanenta căutare a Adevărului asigură, de altfel, şi perenitatea cercetării! De aceea, este recomandabilă lectura, în afara cursului, a lucrărilor speciale consacrate problematicii în discuţie.

Dintre **factorii de care depind dimensiunile, direcţia şi natura interferenţelor interlingvistice** vom cita pe cei mai importanţi:

1. durata şi continuitatea contactului;
2. starea social-politică a celor două colectivităţi care intră în contact;
3. situaţia economică a colectivităţii primare faţă de cealaltă;
4. toleranţa sau discriminarea naţională, rasială sau religioasă;
5. coeziunea colectivităţilor aflate în contact, respectiv dispersia lor;
6. raportul numeric dintre ele;
7. gradul de concentrare în teritoriu a fiecărei colectivităţi;
8. intensitatea legăturilor unei comunităţi minoritare (diasporă) cu trunchiul etnolingvistic din care s-a desprins;
9. existenţa unor activităţi social-politice şi cultural-instructive în limba maternă;
10. predominarea, superioritatea economică, social-politică, culturală, artistică, tehnico-ştiinţifică a unei colectivităţi asupra alteia;
11. Particularităţile psihice şi de mentalitate, faţă de împrumut (predispoziţie sau refuz) ale colectivităţii;
12. Dominaţia monolingvismului într-o ţară sau a plurilingvismului; multitudinea limbilor necesitând o limbă de contact, de intercomunicare între alogloţi (vorbitori de limbi diferite), aceasta fiind de obicei limba oficială sau a majorităţii (cf. I. Lobiuc).

Ansamblul acestor factori constituie ceea ce U. Weinreich numeşte ambianţa social-culturală a contactului lingvistic, fără a cărei analiză cercetările asupra interferenţelor între limbi riscă „să rămână în aer". Pentru situaţii contemporane de contacte, altfel spus de interferenţe, între o limbă autohtonă şi limbile imigranţilor se mai evocă factori interni, ce ţin de tipul noilor achiziţii lingvistice (terminologice mai ales), dar şi de reorientarea socială şi culturală,

schimbarea ocupaţiilor şi profesiilor, căsătoriile mixte etc. Însă achiziţiile din limbajul diasporei („comunitate etnică alogenă") doar în mod excepţional pot avea răspândire în limbajul vorbitorilor din ţara de origine (cf. dialectul săsesc din Transilvania vs. limba germană standard).

Interferenţa poate fi analizată în perspectiva a două coordonate: a) a timpului în care se desfăşoară, deoarece durata procesului este o variabilă; b) a rezultatelor intruziunii, care poate fi cuantificată în măsura în care atinge sistemul doar al uneia dintre limbi sau al ambelor. Pentru că orice îmbogăţire sau sărăcire a unui sistem atrage în mod necesar reorganizarea opoziţiilor existente anterior, distinctive, ale sistemului. Prin urmare, orice element dintr-o altă limbă determină reorganizări (tacite sau spectaculoase) în sistemul care-l primeşte.

Contactul lingvistic se poate stabili între orice fel de limbi, total diferite ca structură sau asemănătoare, legate sau nelegate genetic, în funcţie de relaţiile colectivităţilor umane. Gradul de interferenţă este însă direct influenţat de factorii lingvistici: a) structura idiomurilor respective şi b) originea idiomurilor respective. Astfel două limbi înrudite genetic se vor influenţa reciproc mult mai puternic decât două limbi neînrudite genetic sau tipologic.

Factorul timp. Din punctul de vedere al timpului când se desfăşoară interferenţa delimităm mai multe categorii:

1. interferenţe al căror proces s-a încheiat şi în istoria limbilor se studiază rezultatele lor (este cazul interferenţelor care au condus la naşterea unor limbi noi: limbi romanice, slave, germanice etc.); avem în vedere interferenţele care aparţin:
   a. substratului
   b. superstratului
2. interferenţe ale căror consecinţe pot fi identificate parţial în împrumut şi aparţin adstratului.
3. interferenţe în curs de desfăşurare, manifestate prin bilingvism mai mult sau mai puţin generalizat şi studiate de către sociolingvistică.

SUBSTRAT

Substratul este unul dintre rezultatele procesului de interferenţă lingvistică datorat amestecului de durată a două sau mai multe colectivităţi, dintre care una era autohtonă pe teritoriul devenit comun, iar cealaltă s-a aşezat mai târziu. S-au creat astfel premise ca limba străină să intre în uzul general cotidian, ceea ce duce la bilingvism extins. Perioada de bilingvism se soldează, în anumite situaţii, cu

eliminarea uneia dintre limbi. Eliminare sau înfrângere înseamnă în fapt renunţarea la folosirea acelei limbi. Dacă limba eliminată a fost cea a autohtonilor, ea formează substratul limbii care continuă să fie folosită (limba **A** se perpetuează prin limba **B**). Eliminarea unei limbi nu se face brusc, ci de la vorbitor la vorbitor are loc o extindere de folosire a uneia dintre limbi în detrimentul celeilalte.

← B → B'

B →A→ B'

Această imagine are următoarea semnificaţie: limba **B** a fost învăţată de către unii vorbitori ai limbii **A** care au transmis-o, la rândul lor, în familie, generaţiilor succesive cât şi concetăţenilor sau, un număr din ce în ce mai mare de locuitori au învăţat direct, de-a lungul generaţiilor, limba **B** de la vorbitorii ei, prin urmare trebuie să avem în vedere ambele canale de răspândire a unei limbi străine.

În condiţii de continuă generalizare a folosirii limbii **B**, cu deosebire în relaţiile dintre vorbitorii celor două limbi, au loc însă pătrunderi masive de elemente şi din limba **A** în structura limbii **B**, deoarece prin convieţuire este normal să aibă loc treceri dintr-un cod într-altul, în ambele direcţii. Când, după câteva generaţii, limba **A** şi-a restrâns aria de folosire atât la toate nivelele sociale, cât şi în spaţiu, ajungând mijloc de comunicare numai în familie sau în zone restrânse, iar apoi a fost abandonată, limba **B**, victorioasă, cumula în structura ei multe aspecte pe care vorbitorii autohtoni le-au perpetuat. În primul rând, în cel mai conservator compartiment, fonetica, modul de a pronunţa limba străină de către localnici a sfârşit prin a imprima limbii **B** perpetuate trăsături distinctive, după cum în limba **B** au pătruns multe cuvinte din limba **A**. În noua fază a limbii **B**, pe care o notăm drept faza **B'**, structura limbii **B** apare puternic contaminată cu elemente ale limbii **A**, elemente care constituie *substratul*, în timp ce limba **B** perpetuată reprezintă *stratul* (structura) limbii noi.

Pentru a exemplifica un asemenea proces, reconstituim câteva aspecte ale formării limbii române. Limba traco-dacă, vorbită de autohtonii din zona romanităţii orientale, din sud-estul Europei (avem în vedere nu numai teritoriul din nordul Dunării, ci şi o arie largă sud-dunăreană) a început să fie abandonată încă din perioada când această zonă s-a aflat în graniţele Imperiului roman. Romanizarea a fost intensă datorită prestigiului politico-cultural şi economic al lumii romane. Populaţia a avut un interes acut de a se integra în această lume romană civilizată şi nu a avut o altă alternativă culturală sau lingvistică (Fischer,

p. 11). Pe de altă parte, limba latină dispunea de două atu-uri: „era limba oficială a Imperiului, opunându-se astfel idiomurilor barbare (neliterare şi neunitare) şi era una dintre cele două limbi ale creştinismului" (cealaltă fiind limba greacă) (*Ibidem*). Or, se ştie că populaţia din acest teritoriu romanizat fusese creştinată de către creştinii din alte zone ale Imperiului aflaţi în rândurile armatei sau făcând parte din grupurile care o însoţeau (negustori, meseriaşi etc.) şi de către Apostolii Andrei şi Filip care au avut o activitate misionară în părţile Sciţiei (deci şi prin Dobrogea). Mărturii istorice din primele secole atestă atât martiri care au murit pentru religia creştină, cât şi organizări ecleziastice. Din ce în ce mai mult oamenii de ştiinţă recunosc rolul primordial al creştinismului în menţinerea şi extinderea romanităţii.

Aşa după cum foarte sugestiv a formulat recent concluziile sale prof. I. Fischer, cele două limbi latine (cea a romanilor şi cea a autohtonilor) încep să devină una singură, şi romanizarea se dezvoltă cu dinamica ei proprie, devenind *ireversibilă* (populaţia nu avea o alternativă la care să se întoarcă, limba autohtonă nu mai era capabilă să facă faţă cerinţelor unei vieţi civilizate).

Chiar şi după părăsirea Provinciei de către Aurelian, o parte a populaţiei romane a rămas pe loc, după cum şi autohtonii romanizaţi au continuat să folosească structura noii limbi achiziţionate, limba latină „în gură traco-dacă", adică vorbită de către autohtoni. Limba latină însuşită de către autohtoni era latina vorbită, numită convenţional „latina vulgară" şi considerată „limbă comună de civilizaţie". Folosirea ei a fost extinsă atât prin migrări de populaţie în afara perimetrului romanizat, cât şi prin „aculturaţia" triburilor învecinate (*Ibidem*). Ea constituia, în varianta **B'**, singurul mijloc de comunicare generalizat, folosit de grupurile chiar dispersate de populaţie romanizată, încât migraţiile popoarelor, cu deosebire ale celor din sec. VI-VII, nu i-au modificat structura.

Aceasta ar fi imaginea schematizată a relaţiilor între două limbi aflate în relaţii de strat-substrat.

A →	**B** →	**B'**
limba traco-dacă (*substrat*)	limba latină (*strat*)	limba latină – protoromână (faza de tranziţie spre o limbă neolatină)

Sistemul limbii care se extinde ca uz (limba **B**) nu rămâne neatins, ci primeşte o serie de elemente din limba înlocuită; ele formează substratul limbii **B** (în faza istorică) = **B'**. De exemplu:

locuitorii Daciei au învăţat latineşte şi şi-au părăsit limba strămoşească, astfel încât latina a învins în cele din urmă complet; elementele autohtone traco-dace formează substratul limbii române. În Galia, unde latina de asemenea a învins, substratul este format din relicte celtice.

Substratul se manifestă mai ales în fonetică şi contribuie în bună măsură la formarea specificului noii limbi rezultate în urma acestui amestec, prin sunete noi. De exemplu, în limba română sunetul *î,* un anumit fel de a pronunţa sunetele şi un anumit fel de a le accentua caracterizează această limbă neolatină. Transmiterea se face prin învăţare, specificul nu este ereditar şi nu depinde de rasă. Substratul exercită influenţă în toate compartimentele limbii, chiar în cele considerate închise, ca morfologia şi fonetica. Aceasta deoarece acţiunea lui se sprijină pe punctele slabe ale sistemului numite, de E. Coşeriu, de incompletitudine. Limbile antice, perpetuate doar prin elemente de substrat păstrate în limbi moderne, continuă să fie puţin cunoscute, deoarece de obicei lipsesc sursele directe de atestare a lor. Astfel, pentru delimitarea elementelor traco-dace din limba română se foloseşte metoda comparativ – istorică şi se recurge la compararea cu limba albaneză.

G.I. Ascoli, lingvistul care a lansat conceptul de *substrat*, l-a caracterizat astfel: „conţinutul lingvistic al noţiunii de *substrat* se dezvăluie doar în opoziţia acesteia faţă de noţiunile *înrudire* şi *împrumut*". Tot ceea ce, în cadrul sistemului unei limbi, provine din sistemul iniţial (sau a apărut datorită legilor interne de evoluţie) reprezintă elementul „propriu", originar. Ceea ce a fost preluat din exterior, este împrumutat, străin. Or, elementele de substrat nu pot fi numite „proprii" pentru că ele nu ţin de sistemul primar, dar ele nu pot fi considerate nici „străine", adică împrumutate, pentru că nu provin din exterior; substratul reprezintă ceea ce un anumit mediu de vorbitori a reţinut din sistemul anterior al limbii vorbite după ce a trecut la o nouă limbă, cu un nou sistem. Substratul pătrunde în sistemul care se perpetuează, profund şi intim. El cuprinde toate laturile structurale ale limbii, iar intimitatea şi profunzimea apropie relaţiile de substrat de relaţiile de înrudire. Şi substratul şi înrudirea presupun legături etnogenetice, adică caracteristice formării unui popor. Substratul este legat de trecerea de la o limbă la alta şi constituie un proces complex şi dificil. Acest proces include, ca o etapă intermediară, o perioadă îndelungată de bilingvism generalizat, colectiv. Iar un bilingvism durabil creează condiţii pentru amestecul şi interpenetraţia de largă anvergură a celor două sisteme. Specificul lingvistic al substratului poate fi elucidat numai pe terenul bilingvismului.

Cercetările privind substraturile limbilor europene au stabilit că ele se datorează contactului direct oral. Roman Jakobson a analizat situaţia substratului din fiecare limbă romanică (substratul italic, ligur, retic, celtic, iberic, ilir şi traco-dac); latina, limbă dominantă, a cărei structură s-a perpetuat, reflectă asimilarea limbilor respective realizată prin contacte directe, orale.

SUPERSTRAT

Dar în istorie au fost cazuri în care limba învinsă (eliminată) nu a fost cea a populaţiei autohtone, ci a populaţiei pătrunse ulterior (prin mari deplasări – migraţii, prin cucerire sau prin ocupaţie militară etc.) pe un teritoriu dat. Aceştia, vorbitori ai limbii **C**, adoptă treptat limba poporului pe care l-au găsit aşezat în acel teritoriu şi care are cel mai adesea superioritate culturală, înlesnind la rândul lor apariţia unor tendinţe noi. Limba **C** a dispărut, dar ea a lăsat „urme" în limba **B'** care a devenit, astfel, **B"**. Urmele lăsate de limba dispărută **C** asupra limbii băştinaşe **B** au fost denumite *superstrat*, cu un termen introdus de W.von Wartburg.

Aici putem continua exemplul citat mai sus din istoria formării limbii române. În sec. VI-VII pe teritoriul României de astăzi au pătruns, venind dinspre nord-est şi urmându-şi drumul spre sud-estul Europei, ajungând până la Salonic, triburile slave. Ca orice popor migrator, au venit „în şeaua cailor", civilizaţia lor fiind mai puţin evoluată decât cea a băştinaşilor. Prin urmare, deşi popor „cuceritor", slavii au fost asimilaţi, în zona ţării noastre, de către băştinaşii romanizaţi, slavii învăţând limba acestora. La rândul lor, ei au transmis elemente din propria lor limbă, care au fost asimilate de către limba română, al cărei proces de formare s-a încheiat, astfel, în sec.VII-VIII la fel, de altfel, ca al majorităţii limbilor europene. Contribuţia limbii slave la desăvârşirea formării limbii române formează *superstratul*, care a transmis protoromânei elemente din toate domeniile limbii, fără să influenţeze însă structura latină.

Imaginea grafică a raportului *strat-superstrat* este aceasta:

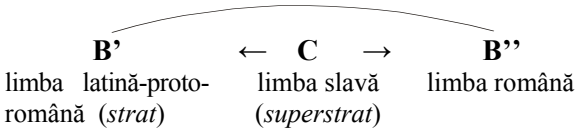

Prin urmare, „limba română este limba latină vorbită neîntrerupt în spațiul daco-moesian, al Dardaniei şi în sudul Panoniei" (ap. A. Rosetti).

Conceptul se justifică prin numeroase exemple: limba slavilor, la contactul cu populația romanică din Dacia, a dispărut, dar a lăsat urme în limba română. Limba francilor a lăsat urme asupra latinei din Galia, după căderea Imperiului Roman. Mai menționăm superstratul normand, vechi francez, pentru limba engleză sau cel turanic pentru limba bulgară (slavă).

Substratul şi superstratul ca procese pe care bilingvismul le converteşte în rezultate s-au produs în perioada glotogenezei, a formării limbilor. Din punctul de vedere al limbii care iese învingătoare = „stratul", substratul şi superstratul ar fi egale, ambele reprezentând introducerea din afară a unor elemente alogene. Totuşi, nu poate avea aceleaşi urmări faptul dacă cea care renunță la limba sa este minoritatea victorioasă, dominatoare, acceptând mai devreme sau mai târziu limba populației supuse, dar care are prestigiul culturii, sau dacă majoritatea cucerită adoptă limba unei minorități cuceritoare. Din punctul de vedere al lingvistului care încearcă să reconstituie cum se schimbă o limbă, faptul că pentru fenomenele de superstrat participanții (limba învingătoare şi limba învinsă) sunt cunoscuți plasează rezultatele într-o altă categorie decât elementele de substrat în care procesul poate fi, în cel mai bun caz, doar presupus. Majoritatea lingviştilor consideră că elementele de substrat determină unele modificări în sistemul unei limbi, în timp ce elementele de superstrat se manifestă doar ca împrumuturi foarte vechi.

ADSTRAT

Influențele suferite de o limbă după constituirea ei ca idiom nou, distinct, formează *adstratul*. După părerea lui L. Deroy, *adstratul* este rezultatul unui simplu contact regulat şi constant între două limbi vecine. Deşi nu participă ca *substratul* şi *superstratul* la formarea unei limbi, *adstratul* include toate formele de manifestare ale contactului lingvistic (inclusiv de la distanță) dintre limbi. Aici sunt mai evidente interferențele generate de bilingvism, deci procesul ca atare în desfăşurare, pe când substratul şi superstratul, deşi procese de interferență la vremea lor, astăzi se prezintă doar ca „rezultate" în limbă.

În ceea ce priveşte raportul dintre factorii extralingvistici: politici, sociali, economici, culturali şi geografici, şi cei strict lingvistici – rolul sistemelor limbilor în contact la care ne-am referit mai sus – în cazul interferențelor interlingvistice, el este complicat şi

deseori paradoxal. Lingviştii iau în considerare diverse exemple din istoria unor limbi europene în care situaţii extralingvistice mai mult sau mai puţin identice au condus la rezultate diferite (Sala, p.42).

În statul francez de după Clovis (sec.VI d.Hr.), preponderenţa politică şi socială era de partea francilor. Totuşi, în vechea Galie limba romanică a câştigat, având de partea ei prestigiul cultural, în timp ce limba germanică a francilor a lăsat urme slabe în limba franceză.

O situaţie diametral opusă a avut loc în sudul Dunării, unde populaţia romanică, la invazia slavilor, în sec.VI-VII, era din punct de vedere cultural superioară invadatorilor, care au cucerit însă supremaţia politică şi socială. Populaţia romanică s-a perpetuat în insule lingvistice. Iar în limbile slave sud-dunărene elementele latine şi romanice s-au păstrat sub formă de reminiscenţe.

În Anglia preponderenţa anglo-saxonilor asupra celţilor nu a fost prea mare, şi totuşi s-a produs „germanizarea" limbii; urmele celtice sunt minime. După cucerirea Angliei de către normanzii ce vorbeau franceza, în ciuda preponderenţei politice şi sociale şi a legăturilor strânse cu continentul, limba celor învinşi a sfârşit prin a învinge, rezultatul fiind doar împrumutarea unor termeni din franceză (limba învingătorilor).

Prin urmare, în perspectivă istorică, rezultatele nu pot fi previzibile în fiecare caz în parte al limbilor aflate în contact. Ceea ce trebuie avut în vedere în cadrul acestor analize este factorul timp, adică perioada istorică în care a început procesul de interferenţă, perioadă istorică reflectată atât la nivelul factorilor extralingvistici, cât şi al istoriei limbilor respective şi care conduc la diferenţierea rezultatelor.

E. Coşeriu a explicat aspectele diacronice ale contactului lingvistic pornind de la conceptul că limba este un „sistem în mişcare" care tinde spre un echilibru a elementelor componente şi implică astfel ideea de schimbare lingvistică. Se poate observa că transformările suferite de structura limbii se datorează modului cum este ea organizată; multe dintre transformările din limbă au cauzele în însăşi structura ei.

Şi ideea centrală a Şcolii lingvistice de la Praga este conceperea limbii ca un sistem în mişcare, niciodată perfect, şi în care se manifestă deosebiri între componentele centrale şi cele periferice (ceea ce determină o asimetrie). Tocmai această asimetrie face posibile atât variaţiile individuale (la nivelul vorbirii), cât şi variaţiile sistemului limbii de la o epocă la alta. Şi astfel se poate manifesta interferarea acţiunilor unor structuri diferite.

Pentru că limba este „un système où tout se tient", este evident că împrumutul lingvistic, oricare ar fi domeniul căruia îi aparţine, are o

anumită influenţă asupra limbii care îl receptează, în întregul ei sistem. Prin intermediul cuvintelor împrumutate pătrund în sistemul fonologic, morfologic sau derivativ elemente din alte limbi care, pentru a se transforma în elemente ale sistemului limbii receptoare, trebuie să fie adaptate fonetic şi încadrate morfologic în cadrul acelui sistem.

Astfel, un fapt de evoluţie, de exemplu în limba română, poate fi explicat: **a**. printr-o tendinţă internă, atestată deja în latină sau în alte limbi romanice sau balcanice; **b**. prin invocarea unei influenţe externe.

Unele evoluţii interne pot să fie întărite în urma contactului dintre limbi. Există o serie de fenomene lingvistice (de exemplu apariţia unor sensuri noi la unele cuvinte sau a unor derivate), care pot fi considerate rezultate atât ale contactului între limbi, cât şi ale dezvoltării unor tendinţe interne. Dificultatea de a atribui anumite fapte lingvistice unor influenţe străine sau/şi unei evoluţii proprii a determinat apelul la un concept nou, lansat de Meillet, cel de *convergenţă*. El diferenţiază astfel de situaţii faţă de cele datorate interferenţei. De exemplu, derivate cu sufixe de origine franceză pe terenul limbii române (în cazul cuvintelor cu familie numeroasă): derivate cu sufixul -mânt, care este moştenit în cuvinte ca *acoperământ* sau este de natură neologică, în forma -ment, în cuvinte derivate cum ar fi *comandament* sau împrumutul cuvântului omonim din limba franceză. Se preferă explicaţia multiplă.

Referitor la substrat, invocat drept singură cauză a evoluţiei divergente a limbilor, au apărut rezerve pe măsură ce metodele de analiză au progresat şi a apărut probantă ideea că „o structură lingvistică poartă în ea însăşi o parte dintre cauzele care contribuie la propria sa reînnoire” (A.Martinet). Diminuarea importanţei acordate substratului se bazează pe două principii metodologice: principiul explicaţiei interne şi principiul explicaţiei generale. În explicarea unor evoluţii fonetice sau morfologice este preferabil apelul la „tendinţe generale” de evoluţie decât la explicaţii speciale, pentru fiecare caz în parte (Sala, p.47). De asemenea, modificarea în sistem trebuie să se producă în sens pozitiv. Altfel spus, simpla pierdere a unei categorii (sens negativ), (de exemplu a unei opoziţii fonologice, a unei categorii gramaticale sau a unei distincţii semantice) nu este suficientă pentru a dovedi o acţiune modificatoare a unei limbi asupra alteia. Aceasta deoarece simplificarea unui sistem se poate datora şi slăbirii tradiţiei sau normei lingvistice.

O distincţie foarte importantă între cele trei situaţii ale bilingvismului este faptul că substratul afectează orice parte a gramaticii, în timp ce superstratul şi adstratul influenţează doar

vocabularul, derivarea şi topica. O analiză a adstratului în toate limbile romanice precizează că doar adstratul grec a avut un rol deosebit.

În ceea ce priveşte rolul superstratului, W.von Wartburg a analizat influenţa superstratului germanic în nordul Italiei şi estul Galiei, care a condus la fragmentarea lingvistică a galoromaniei şi iberoromaniei, precum şi la împărţirea dialectală a Italiei. De exemplu, în limba franceză tipurile de transformare atribuite superstratului germanic sunt: păstrarea prelungită a declinării bicazuale; tendinţa antepunerii adjectivului atributiv (mai ales la numele de culori în franceza veche); folosirea obligatorie a pronumelui personal în flexiunea verbală (aceasta nu numai în franceză, ci şi în retoromană şi în dialectele galoitalice), topica SVO (subiect-verb-obiect) în franceza veche şi retoromană; neutralizarea opoziţiei de aspect, perfectiv-imperfectiv, în franceza veche. W.von Wartburg a susţinut că superstratul germanic a dus la formarea limbilor romanice occidentale, după cum superstratul slav caracterizează limba română.

Rezultatele contactului trebuie să aibă în vedere justa clasificare a faptelor de limbă. De exemplu, numeralele sunt considerate de mulţi lingvişti fapte de vocabular, dar numeralele compuse între 11-19 sunt distribuite la formarea cuvintelor. De asemenea, adverbele şi interjecţiile sunt încadrate la morfologie, dar mulţi le consideră fapte de vocabular sau de sintaxă.

Pentru caracterizarea justă a rezultatelor contactului lingvistic este necesară, de asemenea, distincţia dintre: **a**. fapte de inventar; **b**. fapte de distribuţie.

Marius Sala (*Limbi în contact,* p. 51-56) a alcătuit pentru prima dată un tablou sinoptic al situaţiilor posibile de contacte, pe care îl avem în vedere în următorul model sintetic comentat.

Să urmărim rezultatele contactelor interlingvistice: **a**. între idiomuri romanice; **b**. între idiomuri romanice şi neromanice. De asemenea, să le urmărim la acelaşi nivel al limbii: standard sau dialectal. Sunt notate cu S = limbaj standard, D = limbaj dialectal, R = idiom romanic, NR = idiom neromanic. Surprindem următoarele combinaţii posibile:

a-1 SR → SR = între idiomuri romanice standard; franceza-româna/italiana-retoromana. Influenţă la nivelul lexicului, dar şi în sintaxă şi fonetică.

a-2 SR → DR = limbă oficială – dialect romanic; româna-dialectul friulan / catalana-dialectul aragonez / italiana-dialectul istroromân. Influenţă la nivelul lexicului.

a-3 DR → SR = din dialect în limbă oficială; dialectul castilian – spaniolă. Influenţă la nivelul lexicului.

a-4 DR → DR = în zonă de graniță lingvistică, contact direct / între dialectele spaniole-portugheze, apar dialecte mixte; rezultatele sunt profunde şi afectează sistemul fonologic.

b-1 SR → SNR = influența limbilor franceză, italiană, spaniolă etc. asupra altor limbi europene – germana, engleza sau unor limbi africane. Influență la nivelul lexicului.
Cazul „Romaniei pierdute", teritorii din sud-estul Europei pe care s-a vorbit o limbă romanică, din care au rămas doar urme în lexicul şi toponimia idiomurilor neromanice.

b-2 SNR → SR = cazurile de substrat sau superstrat al limbilor romanice; afectează structura limbii romanice.
Influența limbilor engleză, germană, arabă, olandeză etc. – limbi romanice. Influență la nivelul lexicului.

b-3 SR→DNR = limba romanică – dialect neromanic din limbile respective; româna – dialectele maghiar, săsesc şi al şvabilor, bulgar, ucrainean etc.; franceza – dialectul german din Alsacia sau Belgia; italiană – dialectul german din nordul Italiei sau din Elveția. Influență la nivelul lexicului.

b-4 SNR→DR = limbă neromanică – dialect romanic; germana – dialecte italiene sau dialectul francez din Alsacia; engleza – dialectul francez din Canada. Influență la nivelul lexicului. (Greu de stabilit diferențe față de b-3).

b-5 DR→DNR = contacte de confluență geografică; dialecte italiene – dialecte germane; graiuri daco-române – dialecte maghiare, germane sau slave; condițiile de bilingvism prelungit conduc la modificări la nivelul sistemului fonologic şi a lexicului. (Greu de stabilit diferențe față de b-6).

b-6 DNR→DR = dialecte neromanice din România – graiurile limbii române. Modificări la nivelul sistemului fonologic şi a lexicului.

b-7 DR→SNR = grai daco-român – limba maghiară standard, limba germană standard etc. vorbite în România. Influență la nivelul lexicului.

b-8 DNR→SR = dialect săsesc ş.a. – limbă română standard. Influență la nivelul lexicului.

Ideea cauzalității multiple (agreată de tot mai mulți lingvişti) invocă factorii externi numai când nu se poate găsi o soluție prin criterii interne.

Cercetările extinse din ultimele decenii permit să se afirme astăzi că, în general, în domeniul romanic nu s-au produs modificări ale

structurii idiomurilor romanice sub influenţa altor limbi. Nici româna vorbită în R. Moldova nu şi-a modificat structura romanică a sistemului său sub presiunea limbii ruse. Şi în cazul spaniolei americane (ai cărei vorbitori sunt perfect bilingvi) elementele împrumutate din limba engleză sunt periferice în structura fonologică şi morfologică, şi mai numeroase doar în domeniul vocabularului.

Împrumutarea unor cuvinte care nu se adaptează la sistemul fonologic şi / sau morfologic al limbii receptoare au sfârşit prin a introduce elemente noi de inventar fonologic: fonemul /h/ în română din slavă şi în franceză din germană; /š/ în spaniola din Mexic sau /ţ/ în iudeo-spaniolă.

INTERFERENŢĂ ŞI CONVERGENŢĂ

Termenul de *interferenţă,* folosit în fizică şi în psihologie, ce exprimă influenţa între două procese, două mişcări etc. a fost preluat cu acelaşi sens şi în lingvistică. **Interferenţa** este caracterizată prin schimbările sub influenţa unor factori lingvistici din altă limbă, în timp ce schimbările interne ale fiecărei limbi aflate în contact, evoluţia proprie a fost denumită **convergenţă** (Sala, p.47). Opoziţia între *limbă* ca sistem închegat, stabil, şi *vorbire* – actualizare aproximativă a acestui sistem, nu ne permite să vorbim de interferenţă între două „limbi" *(langue)*. Interferenţa este caracteristică pentru mesaj, dar nu pentru cod.

Pe de altă parte, ca şi în fizică şi în psihologie, şi în lingvistică interferenţa are sens dublu sub un alt aspect, şi anume este în acelaşi timp un proces, dar şi rezultatul acestui proces. Interferenţa-proces are loc în actul vorbirii; interferenţa-rezultat-consecinţă poate fi demonstrată printr-o expresie atestată, scrisă şi poate fi considerată ca un fapt de limbă. Aceasta poate părea în contradicţie cu afirmaţia că limba este străină de interferenţe. De aceea, pentru a folosi corect termenul de interferenţă-rezultat trebuie să apelăm la consideraţii sociolingvistice. Când un grup de vorbitori vorbesc limba A şi folosesc în mod regulat elemente din limba B, care sunt prin originea lor dintr-o limbă non-A, putem considera că este vorba de o interferenţă în actul de vorbire. U. Weinreich considera că interferenţa lingvistică se produce în primul rând în vorbire şi abia apoi în limbă. Numai în vorbire ea apare în expresiile bilingvului, ca rezultat al faptului că el stăpâneşte în mod individual şi o a doua limbă. În schimb, în limbă nu se întâlnesc fenomene interesante care să confirme folosirea aparent frecventă în vorbirea unui bilingv, dar care nu rămâne mult timp sub influenţa bilingvismului. Aceasta pentru că un împrumut din limba Y, folosit de

un vorbitor al limbii X, numai pentru că l-a auzit de mai multe ori, din punct de vedere descriptiv nu poate fi considerat ca făcând parte propriu-zis din limba X.

Problemele de interferență sunt tratate în mod foarte diferit în lingvistică. Pe baza concepției lui F. de Saussure referitoare la lingvistica internă, opusă lingvisticii externe, împrumutul nu este un fenomen acceptat direct în „limbă": cuvântul împrumutat nu apare în această postură decât după ce a fost introdus în noul sistem, pentru că el nu există decât prin opoziție cu alte cuvinte, care sunt anterioare lui în sistemul limbii respective. Dar, pe de altă parte, fiecare îmbogățire şi fiecare sărăcire a sistemului conduce la reorganizarea tuturor vechilor opoziții distinctive ale sistemului. Deci, interferența se raportează sub acest aspect şi la lingvistica internă.

Lingvistica americană a făcut un efort pentru a depăşi problema „împrumutului" în scopul de a-l putea considera fapt de interferență. E. Sapir şi L. Bloomfield au lansat ideea rolului limbilor cu prestigiu cultural şi social mai ridicat în procesul de interferență. E. Sapir a demonstrat că limbi de mare propagare culturală (greaca veche, latina, chineza) pot împrumuta un număr considerabil de lexeme altor limbi, fără a primi nimic în schimb.

Dar principalele probleme referitoare la interferență considerăm că sunt cele care îşi propun să studieze efectul şi dimensiunile la care poate ajunge aceasta.

Limbile se influențează una pe alta, dar valurile de interferență produse de cele două surse diferite ajung să se anuleze una pe alta la nivelul exterior al limbii (adică nivelul lexical şi fonematic). Dacă aceste valuri penetrează însă până la nucleul morfologiei, interferența este deja destul de tare şi ea modifică structura limbii care o recepționează.

În perioada de interferență între două structuri lingvistice în contact nu există totuşi limite pentru împrumut în ceea ce priveşte vocabularul, sunt de acord toți lingviştii. În ceea ce priveşte interferența morfologică, ea se exprimă prin limbi mixte, în care morfologia este foarte redusă, adică acolo unde multe din particularitățile care distingeau două sau mai multe limbi s-au pierdut (Vendryes, p.309).

Diversele forme de interferență sunt supuse unor presiuni diferite în funcție de diferitele niveluri (fonologic, morfologic sau sintactic). Ele pot fi considerate însă toate ca o consecință a adaptării lexemelor străine. E.Haugen este cel care a sugerat ipoteza că, de fapt, interferența lexicală este cea care „antrenează" toate celelalte categorii de interferență.

Cei mai mulți lingviști se opun acum termenului de „împrumut” *(borrowing)* considerat ca o supersimplificare a problemei şi care ar mistifica mecanismul structural de interferență. Pentru a analiza formele acestui proces este necesar să părăsim principiul unității fundamentale între formă şi conținut (foneme şi semanteme), definite în interiorul fiecărei limbi, prin opoziția cu alte foneme şi semanteme ale celeilalte limbi. Dar în analiză trebuie să avem în vedere cele trei forme principale distincte de interferență: fonetică, gramaticală şi lexicală.

În accepția lui A.Martinet, nu trebuie să ne aşteptăm la recunoaşterea unității primei articulații dintre limba A şi limba B pentru a admite existența interferenței pe planul celei de a doua articulații. Acest lingvist insistă asupra existenței interferenței gramaticale, opunându-se astfel celor care consideră că două sisteme gramaticale nu pot să se influențeze unul pe altul decât superficial.

În ceea ce priveşte interferența lingvistică între limbile sud-est europene, atragem atenția că este un caz particular, care se referă în acelaşi timp la mai mult de două limbi. Acest aspect complică relațiile reciproce între limbile care vin în contact. Este aproape imposibil de demonstrat limba sursă de interferență şi limba țintă de interferență, căci raporturile lingvistice în acest spațiu când avem de-a face cu *Uniuni lingvistice* (v. *supra* p.59) nu sunt numai bilaterale. Există totuşi fenomene tipice, pentru care se poate stabili sursa, de exemplu, articolul postpus, sincretismul dativului cu genitivul, formele de viitor se găsesc în latina vulgară sau în greaca medie. Reduplicarea pronumelui, tendință cunoscută în limbile romanice, de asemenea îşi are originea în latina vulgară. În acelaşi timp însă, se consideră că este dificil să demonstrăm balcanisme de origine slavă.

Dacă ne preocupă nu atât sursa unui fenomen, ci direcțiile în care el s-a răspândit în mai multe limbi, există posibilitatea să găsim intermediarul într-o a treia limbă, de exemplu, „influența” turcă asupra limbii române s-a datorat, de multe ori, intermediarului bulgar.

Acest stadiu specific de interferență se datoreşte faptului că pe un teritoriu relativ restrâns au existat contacte strânse între populații cu limbi foarte diferite. Teritoriul care a reprezentat centrul de propagare a valurilor de interferență este considerat a fi cuprins limbile albaneză, bulgară şi română, în timp ce limbile greacă, sârbă, croată şi turcă sunt periferice. Dar această afirmație este evidentă când avem în vedere limbile standard luate în totalitatea lor şi nu dialectele vorbite în aceste teritorii. Pentru că dialectele greceşti din nord, din Epir şi Macedonia,

aparţin cu siguranţă acestui nucleu prin analitismul lor mult mai evoluat în raport cu greaca comună şi permeabilitatea mai accentuată pentru elementele slave, albaneze etc.; la fel dialectele sârbei de est posedă în mai mare măsură particularităţi datorate interferenţei balcanice decât limba sârbă şi croată în general.

Particularitatea principală a interferenţei între limbile balcanice este faptul că ea a atins nivelul fundamental al structurii lingvistice. Prin aceasta s-a făcut proba că de fapt interferenţa între limbi depăşeşte straturile superficiale.

Diasistem. Cercetarea structuralistă a interferenţei lingvistice a impus folosirea unui concept nou, anume *diasistem,* care unifică unităţi comune a două sisteme. U.Weinreich consideră că lingvistica structurală are nevoie de noţiunea de *sistem* cu un nivel superior sistemelor omogene şi abstracte ale unei limbi. *Diasistemul* face evident rezultatul faptului că două sisteme, având similitudini parţiale, pot fi analizate, deoarece el constituie de fapt un aspect diferit de suma a două sisteme. Diasistemul este o realitate vie pentru vorbitorii bilingvi.

Existenţa interferenţei sugerează că individul bilingv posedă cunoştinţe superioare unui singur sistem, fără însă a ajunge să dispună în mod complet de două sisteme lingvistice. În acest sens este nevoie pentru lingvist să poată folosi parametri de analiză ai unui asemenea sistem care este mai larg, apt să înglobeze cele două constituente. Şi acest concept este cel de *hipersistem*, propus de K.Pike, care constituie locul în care se produce amestecul lingvistic: unităţile comune sugerează existenţa unui sistem complex.

În scopul de a analiza rezultatele interferenţei St.Ullman a sugerat existenţa chiar a unui al treilea sistem (de fapt, similar hipersistemului) în care sunt amestecate elemente distinctive ale limbii materne şi ale limbii străine. Acesta ar fi un *diasistem complex*.

BIBLIOGRAFIE

Gr. Brâncuş, *Cercetări asupre fondului traco-dac al limbii române*, „Biblioteca Thracologica", VII, Bucureşti, 1995.

Marcel Cohen, *Pour une sociologie du langage,* Ed. Albin Michel, Paris, 1956, p. 271-306.

Eugeniu Coşeriu, *Introducere în lingvistică,* Ed. Echinox, Cluj-Napoca, 1995.

I. Lobiuc, *Contactele dintre limbi,* vol.I, Ed. Universităţii „Al.I.Cuza", Iaşi, 1998, p. 220.

Marius Sala, *Limbi în contact,* Ed. Enciclopedică, Bucureşti, 1997.
Tratat de lingvistică generală (T.L.G.), sub redacţia Al. Graur, Sorin Stati, Lucia Wald, Ed. Academiei, Bucureşti,1971, p.520-540.
J. Vendryes, *Le langage. Introduction linguistique à l'histoire,* Paris, 1968.
W. von Wartburg, *Problèmes et méthodes de la linguistique,* Paris, PUF, 1963.

CHESTIONAR

1. Ce se înţelege prin „contact lingvistic"?
2. Care sunt tipurile de contacte lingvistice?
3. Ce înseamnă bilingvism?
4. Numiţi câţiva factori ai ambianţei social-culturale a contactului lingvistic.
5. Caracterizaţi conceptul de substrat.
6. Caracterizaţi conceptul de superstrat.
7. Care este specificul împrumutului ce formează adstratul?
8. În problema raportului dintre factorii extralingvistici şi cei lingvistici în cadrul interferenţelor, daţi exemple de situaţii istorice similare care au condus la rezultate diferite în istoria limbilor.
9. Caracterizaţi o situaţie posibilă de contact lingvistic din tabloul sinoptic.
10. Caracterizaţi trăsăturile definitorii ale interferenţei.
11. Definiţi conceptul de convergenţă.

LINGVISTICA SPAȚIALĂ. RAMIFICAȚIILE SAU UNITĂȚILE TERITORIALE ALE LIMBII

Studierea limbii a început prin intermediul studiului textelor şi interesul s-a îndreptat spre limbile „clasice" – sanscrita, greaca, latina, –, care erau însă „limbi moarte". Studiul limbii în această perspectivă este denumit *filologie* – „interpretarea textelor" sau cum o denumeşte Martinet, „cea mai dificilă dintre arte: arta de a citi". Filologul voia să cunoască semnificaţia a ceea ce este conservat prin scris. Aceasta este cea mai veche dintre ştiinţe, dar este şi slujitoarea altor ştiinţe, pentru că cercetarea unui text se face în scopuri diferite de către lingvişti, istorici ai dreptului, ai religiei, literaturii, filosofiei etc.

Limbile vii, vorbite, au fost neglijate până la mijlocul secolului al XIX-lea, considerându-se că ele reprezintă forme corupte ale limbii ideale. Folosirea metodei comparativ-istorice (se făcea comparaţia între limbi nu numai în perspectivă statică, deci sincronică, ci s-a încercat reconstituirea formei anterioare, fazei indoeuropene) s-a bazat, de asemenea, integral pe texte.

August Schleicher a prezentat descriptiv şi istoric o limbă populară neliterară – lituaniana – urmărită pe teren, în formele ei vorbite (Mounin, p.133). El a fost unul dintre primii lingvişti care a analizat limba în perspectiva evoluţiei şi a diversificării, bazându-se pe studiul fenomenelor din limbile vii. Or, acestea corespund unor limbi vorbite pe un anumit teritoriu, prin urmare studiul limbii naţionale înseamnă „studiul limbii vorbite într-o unitate teritorială, limbă comună a unui popor".

LIMBĂ / DIALECT / SUBDIALECT (GRAI)

Limbii i se subordonează *dialectul,* care reprezintă „aspectul particular (regional) a limbii unui popor, caracterizat printr-un minimum de trăsături specifice". Subsumat dialectului este *subdialectul* (*graiul),* care la rândul lui reprezintă „aspectul particular (local) al limbii unui popor, caracterizat printr-un minimum de trăsături specifice".

Diferențierile se datoresc, deci, spațiului mai mult sau mai puțin extins pe care se foloseşte dialectul (graiul) respectiv, fenomenul caracterizând procesul de diversificare a limbii.

La întrebarea dacă dialectul este o formă incipientă a unei limbi comune sau o formă derivată (prin diversificare), unii lingvişti au optat pentru prima formulă, iar alții pentru cealaltă. Aceste răspunsuri sunt în legătură şi cu problema, încă nerezolvată, a lingvisticii comparate, şi anume, dacă toate limbile globului au derivat dintr-o singură limbă comună originară (protolimbă) *(teoria monogenezei)* sau, din contră, diversele tipuri de limbi au apărut în diferite zone ale globului, independent unele de altele *(teoria poligenezei).*

După părerea celor mai renumiți lingvişti ai secolului nostru, această problemă va rămâne, totuşi, fără o soluție definitivă. Pentru că elementele comune, corespondențele care se întâlnesc în toate limbile, în ciuda marilor diferențe, atestă faptul că ele se datoresc unei activități similare a gândirii raționale umane. Deoarece cursul nostru se adresează studenților care studiază şi limbi romanice, exemplificarea va fi din acest domeniu.

Pentru fazele istorice ale limbilor, transformarea unei limbi „clasice" în limbă „națională" a avut loc de-a lungul mai multor secole, în condițiile formării statelor. Astfel, latina stă la baza limbilor romanice, limba slavă comună la baza limbilor slave moderne etc.

În ceea ce priveşte limbile romanice, în răspândirea teritorială, Iorgu Iordan enumeră zece entități: româna, dalmata, italiana, retoromana, sarda, occitana, franceza, catalana, spaniola şi portugheza. Teritoriul din Europa locuit de popoarele care vorbesc aceste limbi se numeşte *Romania* (teritoriu *romanic*) cu un termen din limba latină creat în ultimul secol de existență a imperiului roman (< lat. *romanicus*).

Există mai multe clasificări ale limbilor romanice:

1. în funcție de gradul de fidelitate față de tradiția latină (din acest punct de vedere franceza este cea mai puțin romanică dintre toate continuatoarele limbii latine);

2. pe baza unităților geografice. Carlo Tagliavini consideră că există patru grupuri: **a**. „romanica balcanică" (româna); **b**. „romanica italică" (dalmata, italiana, sarda şi retoromana); **c**. „romanica galică" (franceza şi provensala); **d**. „romanica iberică" (catalana, spaniola şi portugheza);

3. o clasificare bazată pe criterii lingvistice, care au în vedere asemănările şi deosebirile de natură structurală, mai ales de morfologie, dintre limbile romanice. Pe baza acestor criterii se consideră că există un grup oriental (româna şi dalmata) şi unul occidental (italiana, sarda, retoromana, franceza, provensala, catalana, spaniola şi portugheza).

Prin evoluția vorbirii, toate aceste limbi, deşi sunt limbi comune în cadrul teritoriului pe care sunt folosite, prezintă deosebiri de la o regiune la alta, în cadrul lor există varietăți regionale şi locale (dialecte şi graiuri).

Ne propunem să urmărim diversificarea teritorială a principalelor limbi romanice.

Limba română are patru dialecte:

1. *dacoromân,* vorbit în România, Republica Moldova, de-a lungul Dunării, în partea de sud, în Bulgaria, Serbia şi în zonele limitrofe graniței cu Ungaria şi Ucraina; de asemenea, în toate continentele în cadrul colectivităților de diasporă românească;

2. *aromân* sau *macedoromân,* vorbit în sudul Dunării de colectivitățile aromâne din Grecia, Bulgaria, R. Macedonia, Serbia, Albania, precum şi pe teritoriul României; de asemenea, în toate continentele în cadrul colectivităților aromâneşti de diasporă;

3. *meglenoromân,* vorbit în sudul Bulgariei, în R. Macedonia şi pe teritoriul României;

4. *istroromân,* vorbit în Peninsula Istria din nordul Mării Adriatice.

Limba *italiană* grupează, din punct de vedere lingvistic, dialectele astfel:

a. Nordice (numite şi galo-italice):

1. genovez; 2. piemontez; 3. lombard; 4. emilian (în zona Bologna, Ferrara); 5. venet (venețian), cu subdiviziunile padovan şi veronez. Apeninii despart aceste dialecte de cele centrale.

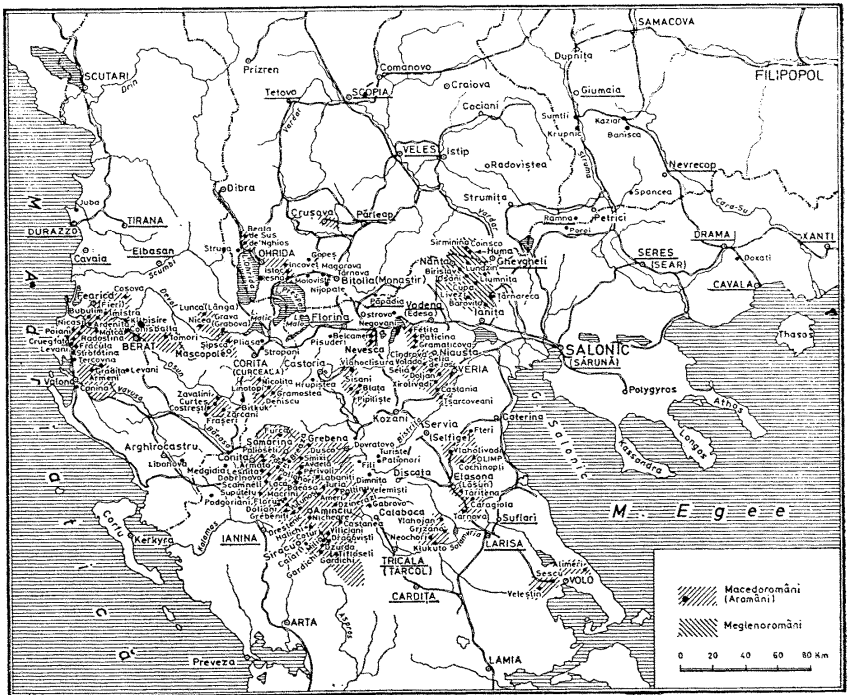

Răspândirea dialectelor aromân (macedoromân) şi meglenoromân în Peninsula Balcanică (după Matilda Caragiu Marioţeanu, *Compendiu de dialectologie română (nord- şi sud- dunăreană),* Bucureşti, 1975, harta 35, cu unele completări).

b. Centrale: 1. toscan – (florentin, folosit de Dante, Petrarca, Boccacio); 2. marchizan; 3. umbric; 4. roman; 5. corsican.

c. Meridionale: 1. abruzzez; 2. napolitan; 3. apulian; 4. calabrez; 5. sicilian.

Limba *franceză* este vorbită pe întreg teritoriul Franţei, ale cărei graniţe le depăşeşte în Belgia şi în ducatul Luxemburg. De asemenea, este limbă oficială în Canada, în Elveţia; constituie limbă alternativă în Algeria, Maroc şi Tunis, de asemenea în Haiti şi în Antilele Mici. În Franţa sunt diferenţiate opt dialecte: 1. poitevin (în Poitou); 2. normand; 3. picard; 4. vallon; 5. loren; 6. champenois; 7. burgundic; 8. francien (în Île-de-France).

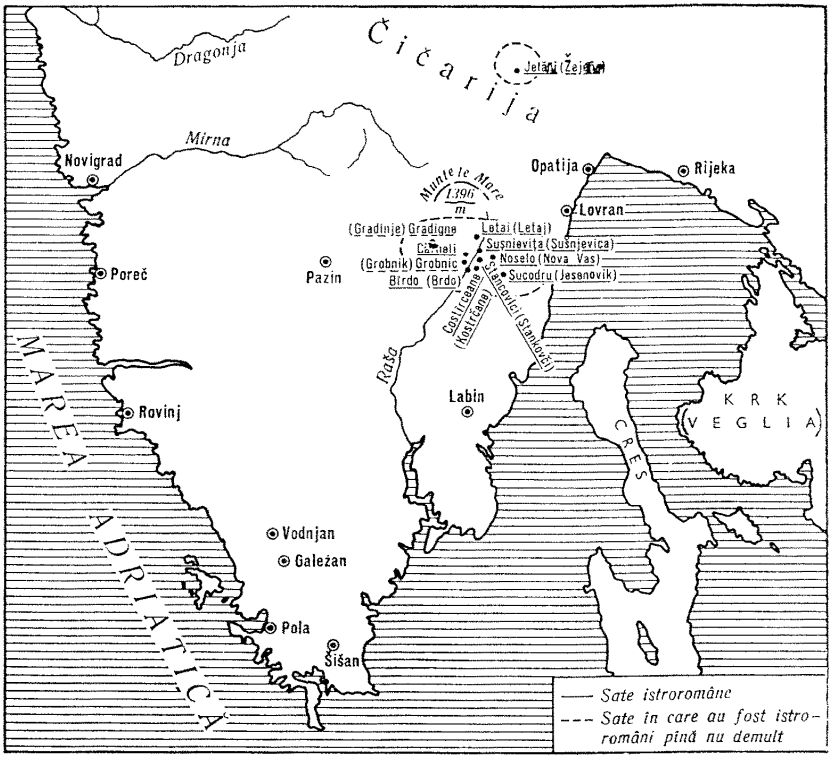

Aria actuală a dialectului istroromân (după S. Puşcariu, *Limba română,* harta 20, cu unele modificări şi completări) (satele istroromâne sunt reprezentate printr-un punct iar numele lor sunt subliniate) (*)

Limba *occitană* este vorbită în jumătatea de sud a Franței, granița dintre ea şi franceză trece de la vest, de la Oceanul Atlantic, de-a lungul fluviului Gironde, apoi urmează o linie paralelă cu Dordogne (până la Libourn), continuând spre nord-est pe lângă Angoulême, spre nord până la Rochefoucault, orientându-se spre est, în departamentul Vienne, de-a lungul râurilor Indre-Allier, coborând spre sud-est până la St. Etienne, de-a lungul fluviului Ron, apoi spre est, de-a lungul râului Isère până la granița cu Italia.

Limbi şi dialecte în Italia (după C. Merlo, *Lingue e dialetti d'Italia,* Milano, 1937, p. 4)

Teritoriul lingvistic occitan (după G.B. Pellegrini, *Appunti di Grammatica storica del Provenzale,* Pisa, 1958)

Dialectele occitane sunt: 1. gascon; 2. languedoc; 3. limousin; 4. auvergnat; 5. provensal; 6. valdens.

În ținuturile elveține se vorbesc graiuri franco-provensale.

Limba *catalană* este împărțită în dialectul nordic, vorbit în Catalonia, şi dialectul sudic vorbit în Valencia.

Limba *spaniolă* este vorbită atât în Spania şi Insulele Canare, cât şi în statele din America de Sud (Columbia, Venezuela, Peru, Ecuador, Chile, Paraguay, Uruguay, Argentina), şi America Centrală, unde este foarte unitară (în Mexic, Cuba, Porto-Rico şi Republica Dominicană). Evreii spanioli din țările sud-est europene, din Maroc şi din Israel folosesc limba spaniolă-sefardă.

Limbi şi dialecte în Peninsula Iberică (după W.J. Entwistle, *The Spanish Language together with Portuguese, Catalan and Basque,* Londra, 1936).

În Spania sunt diferenţiate patru dialecte: 1. asturic-leonez; 2. castilian; 3. aragonez; 4. andaluzian

Înainte de secolul al XIX-lea expresia vorbită, populară, a fost considerată un aspect „corupt"; latina vulgară, populară, era considerată forma decadentă a limbii latine scrise. Disprețul față de formele limbii vorbite, dialectale, se explică istoric prin faptul că în timpul Evului Mediu, instituţiile laice şi ecleziastice au dus o luptă neîntreruptă pentru unificarea într-o limbă unitară, comună, a aspectelor locale dispersate şi nenormate care luau locul latinei. Lingviştii şi-au dat seama apoi că dialectele au conservat totuşi stadii fonetice vechi, forme morfologice şi cuvinte care dispăruseră între timp din limba comună, oficială. De aceea, studiul dialectelor şi al graiurilor a devenit foarte important pentru istoria oricărei limbi.

Limba este un fenomen social şi mijloc de comunicare, deci raporturile dintre formele dialectale (ale graiurilor) şi limba cultivată, normată se formează şi se reîmprospătează neîntrerupt şi în zilele noastre prin schimburi constante între deprinderile dialectale ale vorbi-

torilor, pe de o parte, şi limba (naţională) standard, vorbită şi scrisă, pe de altă parte. Şi în mediul urban persistă deprinderi dialectale. Diferenţele dintre limbă/dialect se evidenţiază pe diferite trepte de subordonare. Un dialect al unei limbi, în anumite împrejurări istorice, se poate îndepărta de limba comună datorită unor presiuni extralingvistice, dar şi unor factori lingvistici şi poate deveni, la rândul lui, o altă limbă.

Criteriile de stabilire a statutului limbă/dialect au un caracter social-politic, apartenenţa populaţiei la un grup etnic, teritorial, în funcţie de unitatea sau diversitatea aspectelor limbii comune şi a tradiţiilor culturale. Singure argumentele lingvistice nu sunt concludente pentru distincţia limbă/dialect. Aceeaşi limbă poate fi vorbită în state diferite, de exemplu limba franceză din Canada sau dialectul canadian al limbii franceze, fără a fi considerată o entitate separată, ca „limbă canadiană".

Permeabilitatea limbă/dialect/grai se face prin instrucţie (şcoală şi lectură) şi mass-media; tendinţa este de unificare în limba comună standard.

Studiul dialectelor (care se face în cadrul disciplinei lingvistice numită **dialectologie**) se bazează pe metodele:

a. *descriptivă* (monografii dialectale care au în vedere limba vorbită dintr-o zonă mai mult sau mai puţin extinsă, descrisă parţial din punct de vedere fonetic, morfologic, lexical şi sintactic sau în toate aspectele sale).

b. *a geografiei lingvistice*. Metoda geografiei lingvistice constă în înregistrarea punctuală pe hărţi, în dreptul localităţilor cercetate, a fiecărui răspuns (cu specific fonetic, morfologic, lexical sau sintactic) la anchetele directe sau indirecte. Pe suprafaţa hărţii răspunsurile identice configurează arii dialectale. Această metodă a revoluţionat perspectiva asupra istoriei limbilor.

Ea a fost folosită de lingvistul german Georg Wenker, care a trimis tuturor învăţătorilor din Renania, în 1876, un chestionar cu 40 de fraze (cam 300 de cuvinte) pentru ca aceştia să le „traducă" în graiul local, adică să răspundă în scris cum se pronunţă fraza în expresia locală, vorbită. El a primit cca 44.000 de răspunsuri, pe care le-a notat pe hărţi, localizând fiecare expresie acolo unde se foloseşte. Însă aceste hărţi nu le-a putut tipări în timpul vieţii sale.

În 1877 şi B.P. Hasdeu a trimis în toate satele din România un *Chestionar lingvistic* cu întrebări referitoare la modul în care se pronunţă unele cuvinte în vorbirea locală sau la cuvintele locale care se folosesc pentru concepte generale. El a primit mii de răspunsuri care se păstrează în 18 mape la Biblioteca Academiei şi reprezintă un tezaur inestimabil pentru studiul istoriei limbii române.

În anii 1900-1902, Jules Gilliéron, profesor la Sorbona, a considerat că este necesară vizitarea de către aceeaşi persoană a tuturor localităţilor, pentru a înregistra de o manieră unitară vorbirea din diferitele zone ale Franţei. Pentru ancheta pe teren el a folosit pe Edmond Edmont, care a înregistrat răspunsurile, iar în anii 1902-1910 a fost tipărit *l'Atlas linguistique de la France*.

În fiecare localitate au fost înregistrate cuvinte care aparţin numai vocabularului ţăranilor din acea localitate, cuvinte din vocabularul ţăranilor care aparţin unei zone mai largi şi 100 de fraze simple, pentru depistarea particularităţilor morfologice şi sintactice. Aplicarea metodei geografiei lingvistice a condus spre concluzia că nu există dialecte pure şi că graniţele sunt de fapt arii de tranziţie de la o vorbire la alta.

Limba română a fost prima limbă, după cea franceză, care a beneficiat de o cercetare organizată, după aceleaşi principii ale geografiei lingvistice, de către Sextil Puşcariu şi Sever Pop de la Universitatea din Cluj, care au tipărit *Atlasul lingvistic român*.

Hărţile au importanţă pentru reconstituirea difuzării elementelor lingvistice. Pentru că numai prin difuzare inovaţia unui vorbitor pătrunde în vorbirea unui grup, la nivelul unui grai/dialect şi apoi în limba comună, standard. Teoriile lingvistice care se referă la această reconstituire sunt:

a. *teoria tradiţională a „filiaţiei",* a arborelui genealogic, care presupune că transmiterea inovaţiei se face numai între limbi înrudite;

b. *teoria valurilor,* „Wellentheorie", care consideră că trăsăturile lingvistice se răspândesc de la un vecin la altul, indiferent de originea lor; această teorie aparţine lui Johannes Schmidt, datând din 1872.

Se vorbeşte astfel de înrudire genetică (**a**) şi încadrare tipologică (**b**).

a. limba engleză este o limbă germanică, cu tot numărul mare de cuvinte şi de elemente de formare a cuvintelor romanice şi latine, pentru că prezintă o evoluţie continuă de la vechea engleză până în stadiul actual;

b. dar din punct de vedere tipologic, atât morfologic, cât şi sintactic, limba engleză prezintă mai multe similitudini (corespondenţe) cu franceza modernă decât cu vechea engleză.

Pe baza hărţilor se poate observa foarte clar cum dintr-un punct (dintr-o localitate) oarecare o noutate lingvistică (pronunţie, formă morfologică, trăsătură sintactică, cuvânt) se răspândeşte în funcţie de curente politice, comerciale sau culturale. În Evul Mediu, în Apus, centrele ecleziastice au impus teritoriilor subordonate normele

lingvistice (pentru că eparhia/parohia reprezenta o unitate), apoi centrele politice, capitalele au exercitat în continuare influența normativă. De obicei, însă, prestigiul cultural a prevalat asupra celui politic. Astfel, graiul toscan, din Florența, folosit de Dante în opera sa, a devenit limba literară italiană şi nu graiul vorbit la Roma.

Zonele limitrofe dintre graiuri/dialecte depind de multe ori de cauze geografice. Un lanț de munți constituie o barieră naturală între graiuri, în timp ce o vale, tăiată de un fluviu, formează de-a lungul ei o unitate. Periferia, în spațiu, a unui grai (depărtat de centru) este mai conservatoare decât centrul însuşi.

Modul de difuzare a unei tendințe lingvistice se poate petrece:

a. printr-un avans pe un front larg (ca o pată de ulei într-o masă de apă);

b. printr-o mişcare ce poate fi asemănată trupelor aeropurtate, adică difuzarea se face în localitățile importante, de-a lungul căilor de comunicație şi abia într-o a doua etapă tendințele lingvistice se extind şi în spațiile intermediare.

Pe baza hărților se pot studia straturile succesive de influențe. Se foloseşte în acest caz metoda geologiei lingvistice, care permite stabilirea unei cronologii relative a vechimii elementelor (fonetice, morfologice sau lexicale) dintr-o limbă.

Astfel, pentru dialectolog tradițiile orale extralingvistice reprezintă ceea ce este „textul" pentru specialiştii din domeniul studiului limbii literare.

CHESTIONAR

1. Care este diferența dintre filologie şi lingvistică?
2. Când a început cercetarea limbilor vii ? Dar a dialectelor?
3. Ce înseamnă dialect / Ce înseamnă grai?
4. Exemplificați definiția citând dialectele unei limbi romanice pe care o studiați.
5. Care sunt criteriile de stabilire a statutului limbă/dialect?
6. Care sunt criteriile de clasificare a limbilor romanice?
7. Ce se înțelege prin limba latină „vulgară"?

GEOGRAFIA LINGVISTICĂ. METODĂ ŞI DOMENIU

Geografia lingvistică, întemeiată de J. Gilliéron, constă în studierea variantelor teritoriale ale limbii cu ajutorul hărţilor lingvistice. Geografia lingvistică este considerată atât o metodă, cât şi un domeniu al lingvisticii, fie că înţelegem prin acest termen studiul ramificaţiilor teritoriale ale limbii cu ajutorul hărţilor lingvistice, fie că includem şi alcătuirea însăşi a hărţilor şi atlaselor lingvistice.

Dintre metodele lingvistice moderne de cercetare a limbilor vorbite, care conduc la stabilirea ariilor de răspândire a fenomenelor, geografia lingvistică se bazează pe culegerea nemijlocită a expresiei orale, pe baza anchetei directe pe teren sau indirecte, prin intermediul corespondenţei.

Atlas linguistique de la France de J. Gilliéron a apărut în perioada 1902-1910, iar *Sprach- und Sachatlas Italiens und der Südschweiz,* datorat lui K.Jaberg şi J.Jud, între 1928-1940. *Atlasul lingvistic român,* iniţiat de către Sextil Puşcariu, realizat de către Sever Pop şi Emil Petrovici, a apărut: ALR I, 1939-1942, iar ALR II, 1956-1986 şi publicarea continuă. A apărut, de asemenea, *Chestionarul ALR* (Cluj, 1988). Tipurile de atlase româneşti se diversifică prin publicarea, în ultimele decenii, a *Noului atlas lingvistic român pe regiuni*. Lingviştii bulgari au realizat *Bălgarski dialekten atlas,* în 4 volume, 1964-1984, la care se alătură 2 atlase „de autor", de I. Ivanov şi Ranghel Božkov (1972, respectiv 1986). Pentru spaţiul sud-est european comparaţia se va putea baza şi pe datele înregistrate de *Vseobščii lingvističeskij atlas slavjanskych jazykov* (Atlasul lingvistic general al limbilor slave).

PRINCIPIILE DE INTERPRETARE A HĂRŢII LINGVISTICE

Câteva dintre principiile fundamentale de interpretare a hărţilor conduc la o înţelegere temeinică a structurii şi dinamicii *ariilor dialectale* (zonă în care se foloseşte aceeaşi formă dialectală). Primele două principii aparţin lui J.Gilliéron, ele se referă la migraţia cuvintelor şi lupta dintre cuvinte:

1) Cuvintele migrează la nivelul vorbirii din regiune (zonă) în regiune. Lingvistul român I.A.Candrea a stabilit că migraţia se face prin: a) iradiere; b) infiltraţie; c) revărsare şi d) suprapunere.

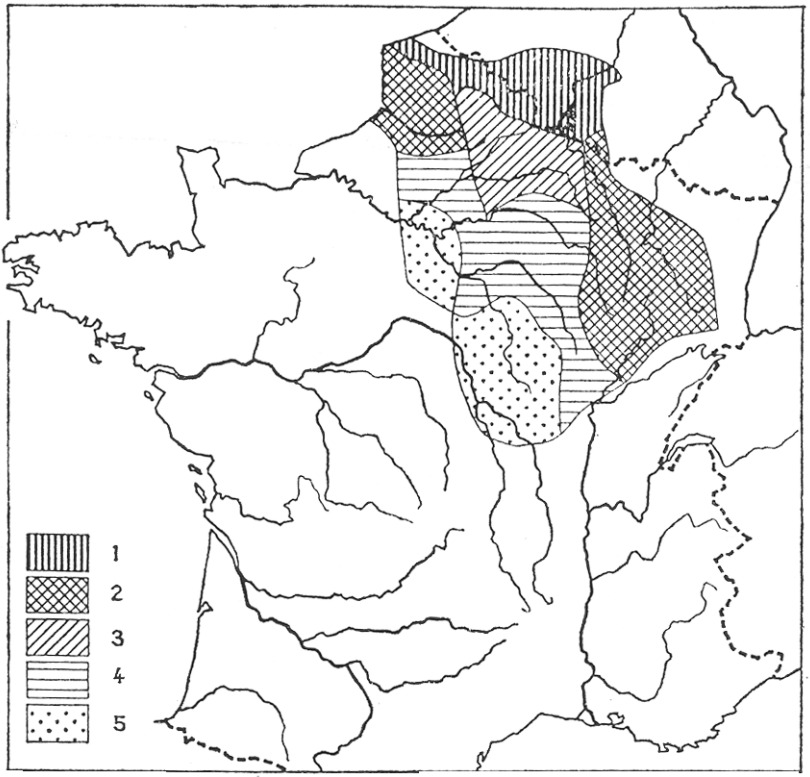

Limba franceză. Ariile succesive ale evoluției lui **ei > oi,** ap. W. von Wartburg, *Problèmes ei méthodes de la linquistique*, Paris, 1963, p.47.

1. *oi* în sec.al X-lea; 2. *oi* între 1100 şi 1150; 3. *oi* între 1140 şi 1175; 4. *oi* între 1175 şi 1200; 5. *oi* după 1195.

Iradierea are loc în jurul unui centru de inovație. *Infiltrarea* se produce în spații apropiate zonei unde se folosește un lucru sau are loc un fenomen. Un fapt de limbă migrat mai întâi timid, prin infiltrarea sau iradiație, se poate apoi răspândi masiv, prin *revărsare,* inundând zone întinse. De obicei rezultatul unei migrații este şi *suprapunerea* de particularități lingvistice.

2) În legătură cu lupta dintre elementele lexicale, trebuie să reținem mai întâi ideea „îmbolnăvirii" unor cuvinte, din cauze multiple: omonimia, polisemia, scurtimea cuvântului (corpul lui redus), ceea ce conduce la ieşirea lor din uz.

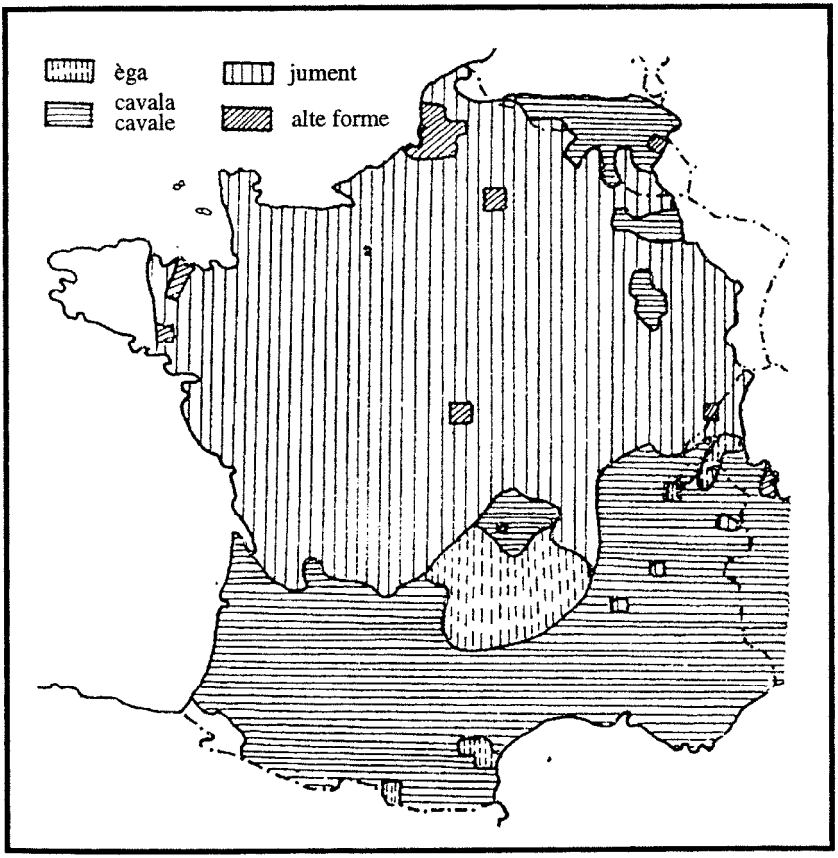

Configurarea unor arii dialectale. *Equa, caballa* şi *iumentum* 'iapă' în gallo-romanică (după A. Dauzat)

LINGVISTICA AREALĂ

M.Bartoli, creatorul lingvisticii spațiale, a pus accentul pe stabilirea cronologiei faptelor lingvistice, plecând de la dispoziția ariilor dialectale. De aceea, metoda sa se numeşte şi *lingvistică areală*. Autorul a avut în vedere întregul teritoriu romanic şi a stabilit alte cinci principii sau „norme" de interpretare a hărților (pe lângă cele ale lui Gilliéron).

Ariile lingvistice. M. Bartoli a diferenţiat următoarele tipuri de arii: 1) aria izolată; 2) aria laterală; 3) aria majoră; 4) aria ulterioară şi 5) aria dispărută.

1) Dintre două faze lingvistice, cea izolată este mai veche. Ariile izolate ar fi, deci, mai arhaice decât celelalte.

2) Faza din aria laterală este mai arhaică decât cea din ariile centrale, de unde a pornit iradierea sau migraţia termenului.

3) Faza din aria mai mare (aria majoră) este mai veche decât cea din aria minoră.

4) Uneori aspectele lingvistice din ariile mai noi sunt mai arhaice decât cele din ariile mai vechi.

5) Faza mai puţin rezistentă, ce tinde să dispară, este mai veche, pentru că aceste particularităţi, chiar dacă se păstrează pe arii mici, sunt adevăraţi „martori de eroziune" cu ajutorul cărora se poate reconstitui o întreagă zonă.

Aceste adevărate amprente digitale ale istoriei limbii au pentru dialectologi o valoare excepţională, ele dovedind că trecutul nu moare niciodată în întregime. Firește, principiile de mai sus sunt în curs de verificare dacă pot avea un caracter universal. Un atlas lingvistic al unor idiomuri vorbite în America de Nord, altele decât engleza (sub tipar), va putea fi întrebuinţat în cercetările comparate.

Realizarea acestor importante instrumente de lucru care sunt atlasele a făcut evidentă valoarea graiurilor ca martori ai istoriei fiecărei limbi. Până la validarea geografiei lingvistice se considera că doar mărturiile scrise prezintă dovezi despre aspecte ale limbii din secolele trecute. Dar cercetările pe baza „cronologiei relative" a succesiunii etapelor de evoluţie a unei limbi a căpătat un fundament indeniabil prin Atlasele lingvistice. Ele pun în evidenţă valoarea probatorie a faptelor culese din vorbirea cotidiană pentru atestarea ariilor lexicale. Prin aceasta s-a lărgit orizontul cercetătorului, limitat altădată doar la documente sau la o eventuală reconstituire de forme vechi. Graţie hărţii lingvistice este posibil şi studiul comparativ al ariilor dialectale. Îmbinată cu metoda comparativ-istorică, s-a dezvoltat şi geologia lingvistică, metodă ce stabileşte stratigrafia faptelor dialectale, vârsta straturilor lingvistice, evoluţia lor etc.

Harta este o reprezentare sincronică a vorbirii individuale de pe un teritoriu dat. Această secţiune orizontală în limbaj, la un moment dat, surprinde elemente pe cale de dispariţie (de obicei sunt cuvinte rare), altele care abia încep să fie folosite (acestea, de asemenea, pot fi rare) şi stratul terminologic cel mai răspândit, care cuprinde fenomene în perioada de maximă folosire şi răspândire. Cercetarea stratigrafică,

pe baza metodei geologiei lingvistice, se poate întreprinde atât pentru fiecare limbă în parte, cât şi pentru termeni de aceeaşi origine răspândiți în limbi diferite. Astfel, în lucrarea noastră *Terminologia portului popular românesc în perspectivă etnolingvistică sud-est europeană* am stabilit concordanțele din limbile sud-est europene, pe baza atlaselor lingvistice. Considerăm că procedând astfel, adică realizând monografii comparative pentru cât mai multe câmpuri onomasiologice, în viitor se vor putea stabili elementele lingvistice comune acestor limbi.

De asemenea, considerăm că ariile de răspândire ale unor cuvinte sunt indicii prețioase pentru stabilirea unei etimologii corecte şi pentru surprinderea zonelor de contact (prin suprapunerea, cumulată, a datelor din cât mai multe hărți lingvistice).

Geografiei lingvistice i s-au adus şi unele obiecții. Cele mai multe au în vedere limitele atlaselor lingvistice; geografia lingvistică nu permite studierea tuturor particularităților ariilor dialectale; nu se poate studia, de exemplu, decât o parte din tezaurul lexical al unui dialect; această cercetare priveşte mai ales lexicul obiectiv, ceea ce face ca numeroase cuvinte cu valoare afectivă să nu fie luate în discuție: studiul sintaxei nu se poate face decât într-o mică măsură, dacă se pleacă numai de la atlasele lingvistice; există şi unele riscuri de formulare a concluziilor, deoarece cercetătorul este obligat să opereze numai cu idiolecte (dialectul vorbit de individ); geografia lingvistică a pus prea mult accentul pe varietate, pe faptele lingvistice luate separat, ceea ce a dus la o imagine „atomistică" a limbii etc. Dar, completarea atlaselor cu monografii, glosare şi culegeri de texte dialectale, înlătură aceste obiecții.

De asemenea, alăturarea unor metode interdisciplinare, aşa cum este etnolingvistica, presupune extinderea cercetării istorice de la un cuvânt la un grup de cuvinte, componente ale unei terminologii (ceea ce realizează onomasiologia) în paralel cu examenul *realiei* (adică al obiectului lumii materiale) care se supune propriei istorii şi evoluții. Studierea întregului câmp de denumiri pentru o anumită noțiune dă posibilitatea să se întrevadă cauza schimbărilor, iar folosind metoda etnolingvistică şi pe baza geologiei lingvistice se pot recunoaşte criteriile pe care s-au întemeiat vorbitorii în actul denumirii şi se poate descifra evoluția semantică.

Fireşte, această metodologie complexă va putea fi aplicată cu deplin succes când va exista *Atlasul lingvistic al Europei* (ALE) care este în fază de redactare finală sau *Atlasul lingvistic al limbilor romanice*, la care au început lucrările.

BIBLIOGRAFIE

Iorgu Iordan, Maria Manoliu, *Introducere în lingvistica romanică*, Ed. Didactică şi Pedagogică, Bucureşti, 1965, p.45-65.

Tratat de lingvistică generală, sub redacţia Al. Graur, Sorin Stati, Lucia Wald, Ed. Academiei, Bucureşti, 1971, p. 101-120, 414-431.

G. Mounin, *Istoria lingvisticii,* traducere şi postfaţă Constantin Dominte, Ed. Paideia, Bucureşti, 1999, p. 133-137.

Ileana Oancea, *Romanitate şi istorie,* Ed. Vest, Timişoara, 1993, p. 7-37.

Carlo Tagliavini, *Originile limbilor neolatine,* Ed. Stiinţifică, Bucureşti, 1977, p. 279-387.

CHESTIONAR

1. Caracterizaţi metoda geografiei lingvistice.
2. Care este cel dintâi Atlas lingvistic?
3. Enumeraţi câteva Atlase ale limbilor din Europa.
4. Cum se difuzează o inovaţie lingvistică?
5. Care sunt principiile de interpretare a hărţii lingvistice?

LIMBA ÎN CADRUL SOCIAL. DIFERENȚIEREA ŞI UNIFICAREA LIMBILOR

În orice epocă, şi oricât am urca în timp, limba apare întotdeauna ca o moştenire a epocii precedente. Nici o societate nu cunoaşte şi nu a cunoscut limba decât ca pe un produs moştenit de la generațiile precedente, preluat ca atare. Singurul obiect real al lingvisticii este expresia normală a unui idiom deja constituit.

Dar a spune că limba este o moştenire nu explică nimic dacă nu mergem mai departe şi nu plasăm limba în cadrul său social. Trebuie să privim problema aşa cum se pune ea şi pentru celelalte instituții sociale. Cum se transmit acestea? Vom vedea că pentru fiecare dintre ele există un echilibru diferit între tradiția impusă şi acțiunea liberă a societății.

FACTORII DE EVOLUȚIE A LIMBII

Revenind la limbă ne vom întreba de ce factorul istoric al transmiterii o domină în întregime şi exclude orice schimbare generală subită.

Evoluția limbajului (*langage*) în genere, cea a diverselor limbi în particular, poate fi explicată prin anumite elemente care țin de vorbitori:

– mod de viață şi de climă;

– relații sociale interumane;

– mod comun de a gândi pe diferite trepte de civilizație (aceeaşi mentalitate);

– tipuri de reglementări sociale.

Dar faptele lingvistice au şi propria lor evoluție, chiar dacă sunt în legătură cu alte fapte, ritmurile de evoluție fiind diferite, trebuie avută în vedere complexitatea circumstanțelor.

În compartimentarea umană este natural că limbajul a avut o soartă analogă în ceea ce priveşte varietatea/diversitatea sa pe mari spații geografice, deoarece el este mobil şi antrenat într-o mişcare generală de evoluție.

Nu există motive să se considere că toate limbile au parcurs aceleaşi stadii, pentru că efecte similare pentru satisfacerea nevoii de înțelegere (comunicare) pot fi obținute prin mijloace lingvistice diferite.

De exemplu, din punct de vedere fonetic există sunete produse nu prin emisiunea de aer din plămâni, ci prin declicul aerului în gură, pe care toate limbile îl uzitează, dar care nu are valoare fonematică. În unele limbi din Africa, acest declic reprezintă consoane ale sistemului fonetic respectiv. Aceasta nu înseamnă că toate limbile vor fi trecut prin această fază – a folosirii declicului în procesul de comunicare.

Unele limbi din Asia (vietnameza, thailandeza) au întregul tezaur lexical format din cuvinte monosilabice. Dar se observă astăzi tendința în aceste limbi, ca sub accent să se grupeze mai multe cuvinte monosilabice într-o emisiune mai lungă. După cum, invers, în limba engleză se observă predispoziția pentru scurtarea din ce în ce mai mult a cuvintelor, care devin, astfel, monosilabice. Prin urmare, nu se poate stabili o legătură între monosilabism şi un tip de societate şi nici nu se poate afirma că stadiul de monosilabism a fost obligatoriu pentru limbile lumii.

Ideea că în unele împrejurări climatul sau modul de viață în zone ale globului cu climă diferită au avut efecte lingvistice diferite (în special asupra fonetismului) este acceptată de majoritatea lingviştilor. De exemplu, în țările cu climă foarte rece din Nordul Extrem se deschide mai puțin gura la pronunțarea sunetelor, care din acest motiv diferă de sunetele din zonele temperate. La fel în țările din zonele ecuatoriale, deşertice (majoritatea arabe, dar nu numai), unele sunete se realizează prin expirarea aerului şi nu prin inspirarea lui.

Limbile, deşi depinzând de societate, au o evoluție proprie, în condiții interne de echilibru şi de dezechilibru ale transformărilor fonetice. De exemplu, slăbirea consoanelor între două vocale nu poate fi pusă în legătură cu vreun eveniment istoric.

Încercarea de a determina o corelație între caracterele fonologice ale limbilor de tip arhaic (sistemul fonologic al acestor limbi şi structura societății care o vorbeşte) a fost până acum imposibil de stabilit. În istoria limbii greceşti a apărut la un moment dat sunetul *[ü]* care, după o lungă perioadă de existență atestată în texte, a dispărut din vorbire, prin urmare, nu se va putea presupune o cronologie a limbii în raport cu acest fonem (sau cu oarecare manifestare fonetică, morfologică sau sintactică).

Antoine Meillet a expus concepția sa despre raportul dintre formele lingvistice şi unele forme ale gândirii şi chiar ale structurii sociale. Se ştie că opoziția între genul animat (masculin, feminin) / inanimat (neutru) a fost un aspect fundamental în lumea indo-europeană. Dispariția acestei opoziții a limbii indo-europene precede

schimbarea mentalităților. Pentru romani, ea nu mai avea nici un rol şi opoziția gramaticală masculin/feminin nu mai are legătură cu noțiunile, în limba latină. Determinând căderea în desuetudine a neutrului, romanii (latinii) s-au debarasat de o categorie gramaticală care de mult nu mai avea nici o semnificație. Însă repartiția substantivului între masculin şi feminin, care nu mai are nici un sens în majoritatea situațiilor, a persistat, şi dihotomia masculin-feminin nu pare să dispară din limbile moderne, cu toate că este superfluă. Opoziția masculin-feminin s-a transformat în instrument gramatical.

S-a discutat mult dispariția pasivului (formei verbale pasive) în limbile romanice. Dar ceea ce a dispărut a fost forma, nu categoria, de exemplu, limba franceză are trei maniere (modalități) de a exprima ceea ce în limba latină era concentrat într-o singură formă: *dicitur/on dit, cela se dit, il est dit*.

Un ansamblu lingvistic a fost folosit pe un teritoriu mai mult sau mai puțin întins, în decursul unei lungi perioade de timp, până ce a devenit limbă a unui stat, limbă a învățământului, de cultură sau limbă internațională, în acelaşi timp cu poporul ce a devenit o națiune (într-un stat sau mai multe). Istoria fiecărei limbi în această perspectivă trebuie să țină seama de conexiunile evenimentelor propriu-zise lingvistice, dar şi de conexiunile lingvistice cu evenimente extralingvistice.

A. Meillet discută diferențierea şi unificarea limbilor şi ajunge la concluzia că „creația şi extensiunea limbilor comune sunt produsul unității de civilizație pe arii mai mult sau mai puțin vaste". Ceea ce înseamnă o recunoaştere a caracterului eminamente social al dezvoltării limbilor. Comunitățile sociale cu „nume propriu" sunt foarte diferit constituite în general. Ne referim la ele în perspectiva limbii pe care o vorbesc, denumindu-le popoare. Un popor este o reuniune de oameni, locuind acelaşi teritoriu, vorbind aceeaşi limbă, având aceeaşi istorie şi aceleaşi obiceiuri căpătate şi perpetuate de-a lungul timpului. Dislocarea (mutarea) unei populații a dus la răspândirea limbii respective în alte teritorii, dar şi la fragmentarea ei. Prin îndepărtarea în spațiu pot apărea mai uşor diferențieri la nivel lingvistic.

Numele unei populații arată că oamenii se simt aparținând aceleiaşi colectivități. Ei desemnează cu acelaşi cuvânt propria colectivitate *(etnonim)* şi limba pe care o vorbesc *(glotonim)*.

Lingviştii au căutat să demonstreze dezvoltarea naturală a limbii, dar au trebuit să recunoască în final că o dezvoltare naturală a limbii nu există, căci toate limbile cunoscute populare şi savante dezvăluie preocuparea unui „a spune mai bine", mai exact, „d'un mieux dire", care pretutindeni a condus subiecții vorbitori să-şi însuşească modul

de a vorbi al celor care se exprimă mai bine. De fapt, această tendință spre mai bine corespunde propriu-zis nevoilor de comunicare şi nu unei dorințe subiective. Toate transformările în limbă se fac prin intermediul vorbirii, dar cauzele transformărilor nu rezidă în aceasta (adică în vorbire). Nu este dorința sau voința de expresie a indivizilor cea care a determinat, de exemplu, fenomenul de diftongare în limba franceză sau mutația consonantică în limba germană. Aceste fenomene rezultă din forțe supraindividuale şi se datoresc, în parte, şi marilor evenimente istorice, cum este amestecul popoarelor.

Acțiunea reciprocă între limbă şi vorbire (dacă considerăm vorbirea o „re/creare individuală a expresiei lingvistice") nu explică decât parțial anumite aspecte ale evoluției fonetice şi morfologice. Raportul dintre limbă şi vorbire se relevă numai în maniera în care se transmite limba.

Limba este moştenirea colectivă şi spirituală a grupului uman, în interiorul căruia se dezvoltă copilul. Spre deosebire de aptitudinile fizice şi celelalte aptitudini, spirituale, pe care un copil le moştenește de la părinți (şi de la strămoşi), limba el o învață de la anturajul său, mamă şi ceilalți membri ai familiei, doică, educatoare ş.a. Copilul are doar capacitatea de a creşte şi a se dezvolta într-o limbă, fie că e cea a părinților lui, fie că e o limbă străină.

Un copil din părinți asiatici sau africani poate învăța de la primele sunete, în mediul european sau american, limba locului ca şi un băştinaş. Limba este independentă de aptitudinile fizice ale vorbitorilor, prin urmare, transmiterea de la o generație la alta a limbii se face astfel încât fiecare nouă generație se dezvoltă într-o sferă spirituală deja existentă.

În timp ce viața trece direct de la mamă la copil, limba parcurge o cale spirituală prin acțiunea anturajului asupra copilului şi a adolescentului. Aceasta explică de ce un om de orice origine poate fi integrat într-o colectivitate lingvistică diferită. În Imperiul Roman originea etnică a locuitorilor era dintre cele mai diferite, dar toți au ajuns să se înțeleagă în latină. La fel, în marea colectivitate a Americii de Nord, unde aproape toate popoarele lumii sunt reprezentate în colectivitatea umană, toți vorbesc o singură limbă oficială, engleza.

ASPECTE DIN ISTORIA UNOR LIMBI ROMANICE

Diversitatea de situații şi ritmul diferit al etapelor istoriei limbilor romanice evidențiază implicarea unui număr considerabil de factori care concură la aceste procese.

Iată câteva aspecte esențiale ale istoriei limbii române (cf. Marius Sala, *De la latină la română*).

În secolul al VIII-lea î.Hr. (anul 753, după legenda fondării Romei de către Romulus), limba latină era limba vorbită la Roma. În jurul acestei aşezări se vorbeau alte limbi, unele înrudite cu latina – limba oscă –, altele care nu erau indo-europene – etrusca. După cinci secole, latina domina în întreaga peninsulă italică, iar la 133 î.Hr. stăpânirea romană se întindea în jurul întregii Mediterane. Seria de cuceriri se încheie în anul 106 d.Hr. cu stăpânirea Daciei Traiane. Imperiul constituia un stat unitar centralizat, limba latină se folosea în noile provincii, în administrație şi în armată. Populațiile autohtone erau constrânse să adopte latina pentru relațiile lor cu administrația, armata şi colonii romani. De exemplu, în Galia există texte care atestă că nobilii şi negustorii foloseau limba latină şi îşi dădeau copiii la şcoli în limba latină pentru a putea deveni apoi slujbaşi ai imperiului. Abandonarea de către populație a propriilor limbi pentru a învăța latina poartă numele de *romanizare*. Această evoluție a durat mai multe secole. În Galia sunt vestigii epigrafice şi literare care demonstrează că galica (celtica) (Iulius Cezar în *De bello Gallico* a precizat că cele două glotonime sunt sinonime) a supraviețuit până în secolul V. Adoptarea latinei de către cei învinşi depindea şi de statutul cultural al limbii autohtone respective. De exemplu, populația de limbă greacă, deşi a făcut parte din Imperiul Roman, nu a adoptat limba latină, cu toate că limba latină era limba oficială. Aceasta datorită prestigiului cultural al limbii greceşti.

În Dacia, romanizarea a urmat acelaşi drum ca şi în celelalte provincii. Față de cultura orală traco-dacă, prestigiul limbii latine, limbă literară cu texte literare, administrative, înregistrări comerciale şi inscripții funerare, a fost incontestabil. În măsura în care folosirea limbii latine se generalizează, diferențele dintre limba folosită de latinofonii proveniți din diferitele provincii ale imperiului şi cea a autohtonilor se estompează.

Geto-dacii făceau parte din grupa tracilor, ei foloseau o limbă indo-europeană şi sunt atestați pe teritoriul de la Dunăre din secolul VI î.Hr. Pentru a aprecia raporturile dintre limba geto-dacă şi limba latină trebuie să avem în vedere ramurile limbilor indo-europene: indo-iranica, italica, celtica, germanica, baltoslava, traco-daca, greaca şi armeana (cf. figura alăturată). Prin urmare, traco-daca este pe acelaşi palier cu ramura italică, înrudirea fiind intermediată. Romanizarea limbii traco-dace a condus la formarea limbii române în secolele VII-VIII.

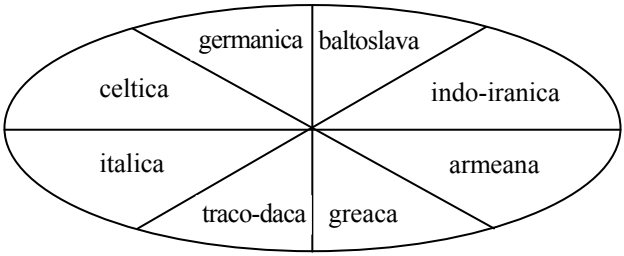

Ramurile limbilor indoeuropene

Limba română este „limba latină vorbită neîntrerupt pe teritoriul carpato-danubiano-pontic", iar elementele preluate în latină din limba traco-dacă formează substratul limbii române, în timp ce din punct de vedere etnic procesul de constituire a poporului român a presupus un amestec de populație; poporul român a intrat în contact şi cu alte popoare care au trecut pe teritoriul lui. În Occident, ca şi în zona noastră, destinul popoarelor migratoare a fost identic, ele au fost asimilate de popoarele romanice. În zonele periferice însă populațiile nou sosite au asimilat populația romanică: de-a lungul fluviului Rhin, populația germanică, iar în sudul Dunării, slavii au diseminat populația romanică.

Din punct de vedere lingvistic, în limbile romanice occidentale vorbim de superstrat germanic, iar în limba germană de superstrat romanic. Şi în limbile slave din peninsula Balcanică întâlnim un superstrat romanic, iar în limba română superstrat slav.

În ceea ce priveşte perioada de când se vorbeşte limba română, stabilirea datei poate fi pusă în legătură cu istoria Imperiului roman. În anul 395 imperiul s-a împărțit în Imperiul roman de Răsărit, în care a predominat limba greacă, şi Imperiul roman de Apus, în care limba latină vorbită a evoluat spre limbile romanice. Şi latina dunăreană, izolată de romanitatea occidentală, a evoluat independent, accentuând particularități proprii. În general se consideră că în sec.VII-VIII se poate fixa începutul limbilor romanice (neolatine) atât în Occident, cât şi în ceea ce priveşte limba română. Limba oficială în Imperiul roman de Răsărit a devenit limba greacă sub Heraclius (610-641), ceea ce n-a afectat evoluția limbii române, care demonstrează prin structura ei că era deja formată.

Un argument pentru istoria limbii române îl furnizează un text din anul 587 care povesteşte o întâmplare petrecută în munții Haemus (Balcani). Într-o noapte, un grup de ostaşi mergeau pe o potecă împreună cu bagajele lor încărcate pe catâri. Unul dintre ostaşii romani observă că bagajul camaradului din față stă gata să cadă şi-i strigă acestuia: „Torna, torna, fratre" (istoricii care au scris despre acest fapt – Theofilact Simocatta menționează că ostaşul a vorbit în „limba autohtonă a locului", iar alt istoric, Theofanes Confessor, o denumeşte „limba maternă"). Fiind noapte, strigătul a speriat pe ceilalți ostaşi, care au crezut că vin duşmanii şi au luat-o la fugă. Atestarea acestor cuvinte în anul 587 reprezintă, după părerea majorității lingviştilor, prima atestare a unei limbi romanice, protoromâna.

LINGVISTICA LIMBII LITERARE ŞI LINGVISTICA GRAIURILOR

Hotărârea unui Conciliu din anul 813, care recomanda explicarea cultului „în limba vorbită" pentru că limba latină nu mai era înțeleasă, constituie data la care ne referim ca „act de naştere a limbilor naționale europene". Jurămintele de la Strasbourg (*Serments de Strasbourg*, din anul 842) este primul document în limba franceză. Aceste date constituie prima etapă dintr-o evoluție care s-a prelungit câteva secole.

Procesul de consfințire a folosirii limbii naționale în toate domeniile vieții publice este considerat încheiat, pentru limba franceză, abia în 1539, când François I dă o ordonanță prin care legiferează că toate hotărârile judecătoreşti trebuie redactate în limba franceză uzuală. Pe baza acestui text se constată că limba latină este complet înlocuită din uzul public. Ea continuă să fie folosită în biserica romano-catolică şi ca obiect de studiu (limbă clasică) în şcoli. Prin urmare, între 813-1539, limba franceză a cucerit treptat întreaga viață publică a națiunii. Mai adăugăm că, în 813 se stipula obligația ca preoții să explice textul sacru din limba latină „în limba poporului" într-un idiom local. Or, un cuvânt ca **charger** „a încărca" era pronunțat la Paris *chargier,* la Arras *carguier,* la Lyon *tsardzier,* la Limoges *charjar,* la Narbonne *cargar*. Abia în 1539 s-a interzis folosirea în actele oficiale atât a limbii latine, cât şi a formelor regionale ale limbii franceze, fiind considerate corecte şi recomandate numai formele gramaticale şi lexicale specifice vorbirii din Île de France, adică de la Paris. Prin această legiferare idiomul din Capitală şi din împrejurimi a devenit nucleul limbii literare franceze.

Dintre toate limbile romanice, italiana a apelat cel mai târziu la limba sa populară pentru creația literară, trei secole după Franța și un secol după Spania. În secolul al XIII-lea, situația părea fără soluție, căci divergențele dintre formele regionale erau foarte adânci, fiecare zonă de pe teritoriul italian de astăzi apelând la idiomurile locale. Prima școală poetică se manifestase în Sicilia, în secolul al XI-lea. Dar atestarea acelor texte nu s-a păstrat. Vorbitorii din Nord au preluat tradiția folosirii idiomului local în creația artistică și la Florența, pe parcursul unei singure vieți, fără nici o legiferare impusă, Dante Alighieri, prin creația sa, a realizat unificarea incontestabilă într-o singură limbă scrisă și națională comună a tuturor variantelor regionale (dialectelor limbii italiene). A fost o șansă faptul că el s-a născut la Florența, căci idiomul toscan era singurul accesibil tuturor vorbitorilor celorlalte dialecte. Prin urmare, vorbitorii graiurilor aveau acces la forma care a devenit ulterior supradialectală, în timp ce dialectul roman, vorbit numai de către locuitorii din Roma și din împrejurimi, a rămas circumscris zonal și nu a avut nici o pondere în formarea limbii literare italiene.

Urmărind în paralel situația din Germania vecină, constatăm că acolo în secolele X și XI se acordau privilegii limbii latine în defavoarea limbii vorbite germane, care era exclusă din literatură. În secolul al XII-lea *Chanson de Roland* în limba franceză demonstrase capacitatea limbii vorbite de a exprima în formă artistică conștiința națională. Câteva decenii după aceea epopeea *Nibelungenlied* (circa 1200) prelua misiunea de a reprezenta în plan artistic cea mai elocventă creație a germanilor. Aceste două mari epopei naționale, ca și poezia provensală, sau *Minnesänger* din sudul Germaniei, sunt martore ale victoriei limbilor populare asupra latinei.

A doua etapă a constituit-o lupta și victoria unei variante a limbii germane pentru a se impune ca limbă națională. În tot cursul Evului Mediu, în Germania nu s-a putut impune o singură limbă literară datorită schimbării centrelor de rezidență a Puterii, a capitalelor. În secolul al XIII-lea lărgirea sferei de circulație a actelor emise la Meissen, unde se vorbea limba germană de sus – *Althochdeutsch* – și, în genere, limba cancelariei saxone a reușit să se impună și în celelalte state germane. Apoi extraordinarul impact al operei lui Martin Luther, începută la 1518, care traduce *Biblia* în aceeași limbă germană de sus (deși el era vorbitor și adeptul răspândirii limbii germane de jos – *Niederdeutsch*) a asigurat, începând din secolul al XVI-lea, unitatea limbii literare germane.

Preocuparea pentru limba scrisă a însemnat însă neglijarea aspectului vorbit şi popular al limbajului şi a antrenat stabilirea regulilor de exprimare acţionând coercitiv. Caracterul literar dublat de caracterul normativ, înălţat pe conceptul de autoritate, a determinat o perspectivă statică asupra limbii. Or, depăşirea lingvisticii descriptive s-a putut face numai prin ceea ce a fost denumită metodologia lingvisticii graiurilor populare (a vorbirii).

BIBLIOGRAFIE

Eugeniu Coşeriu, *Lingvistică din perspectiva spaţială şi antropologică,* Ed. Ştiinţa, Chişinău, 1994, p. 182.

Crestomaţie de lingvistică generală, Ion Coteanu (ed.), Ed. Fundaţiei *România de Mâine*, Bucureşti, 1998, p. 68-99.

A. Meillet *Linguistique historique et linguistique générale,* Paris, 2 vol., 1948-1952.

Ileana Oancea, *Lingvistică romanică şi lingvistică generală. Interferenţe,* Ed. Amarcord, Timişoara, 1999.

Marius Sala, *De la latină la română,* Ed. Univers Enciclopedic, Bucureşti, 1998.

CHESTIONAR

1. Enumeraţi câteva elemente ale evoluţiei limbii ce depind de cadrul social.
2. Care sunt ramurile limbilor indo-europene?
3. Când s-au manifestat limbile populare neolatine în creaţia artistică?

FONETICA

VORBIREA ŞI SCRISUL

Analiza limbajului într-o perioadă timpurie a istoriei omului pe pământ s-a manifestat în consemnarea prin mijloace materiale a comunicării verbale. *Semnul* a fost folosit pentru a reprezenta un mesaj, în forma cea mai abreviată. Astfel, aşa numitele „semne de răboj" conţin, într-o linie, un cerc marcat ş.a. pe un material dur sau pe pielea unui animal domestic, un mesaj complet de tipul: „până aici se întinde teritoriul care aparţine comunităţii sau individului X" sau „obiectul sau animalul este al lui X", iar pe baza semnelor „de proprietate" se face împărţirea produselor rezultate la un moment dat etc.

După perioada de consemnare a conţinutului mesajului printr-o unică reprezentare, cu ajutorul semnelor de tip „răboj", apoi prin scrierea pictografică, analiza limbii a devenit vădită şi folosind criterii specifice atunci când s-a ajuns la o segmentare a fluxului sonor al comunicării. Scrierea prin intermediul unor grupuri consonantice (semnele cuneiforme) dovedeşte că se ajunsese la o analiză competentă a combinaţiilor de consoane. Predominanta consonantică a limbilor semitice a favorizat acest tip de notare. În limbile indoeuropene, *Liniarul B micenian* este o scriere veritabil silabică. În acelaşi sens, este posibil ca sistemul scrierii chineze să fi fost un referent în mod fundamental morfologic încă de la constituirea sa ca sistem (Gleason, p.322) (deşi alţi cercetători consideră că scrisul chinez a fost elaborat având ca punct de plecare reprezentări pictografice). Firește, din acest motiv este necesar un număr atât de mare de grafeme, pentru că fiecare reprezintă un morfem. Această manieră de notare a mesajului are însă avantajul de a putea fi folosită de către dialecte chineze diferite şi de către alte limbi (anamita, vietnameza, japoneza). Textul scris poate fi citit în orice parte a Chinei, în timp ce comunicarea orală între vorbitori din diferite arii lingvistice este imposibilă fără apelul la coduri cunoscute de ambele părţi care comunică.

Însemnările mesajelor orale din cele mai vechi timpuri au avut rolul de a conserva texte religioase sau însemnări comerciale, pe suport de argilă arsă, foiță de metal, săpături în piatră şi, ulterior, scrisul pe pergament sau pe foi de papirus.

Ca şi în limbaj, şi în scriere există *codul, emiţătorul* (autorul care a scris textul) şi *receptorul* (cel care l-a descifrat).

O adevărată analiză fonologică a fost făcută în limba feniciană, prin delimitarea unui număr finit de sunete-tip, în număr de 22, şi astfel s-a ajuns la folosirea în scris a unor semne arbitrare, corespunzătoare sunetelor limbii. Cei care au realizat suita de semne au reuşit să surprindă repetiţiile unor sunete în fluxul sonor al vorbirii, să aprecieze că particularităţile de pronunţare individuală a acestor sunete se raportează la sunete-tip şi să constate că numărul lor este finit. Alfabetul limbii feniciene nu este considerat „veritabil" pentru că nu reprezenta prin semne speciale vocalele. Abia vechii greci au folosit semne specifice atât pentru vocale, cât şi pentru consoane. Aceste semne au fost împrumutate de către etrusci, de la care le-au preluat, în parte modificate, latinii. Cele 23 semne grafice ale scrisului latin, vechi de peste 2700 de ani, la care s-au adăugat 3 semne împrumutate de la vechii greci, formează alfabetul cel mai răspândit în lumea contemporană. Totuşi, miliarde de vorbitori folosesc alt fel de scriere pentru limbile lor: alfabete diferite, cum sunt, de exemplu, cele grecesc şi slav; tipuri diferite de scriere, cum este scrierea ideografică chinezească sau alte moduri de consemnare a limbilor.

Grafia alfabetică este la origine un calc al articulării fonematice, care a păstrat, şi sub această formă, caracterul său *discret* (A. Martinet, *Elém.de ling.gén.,* 23). Unităţile *discrete* sunt cele a căror valoare lingvistică nu este afectată de variaţiile de detaliu determinate de context sau de diverse alte circumstanţe.

Orice sistem de scriere este constituit dintr-un ansamblu de *grafeme*, fiecare *grafem* având unul sau mai multe *alografe* (varietăţi ale grafemului – semnului caracteritic, fără valoare diferenţiatoare). Sistemul scrisului n-a reprezentat niciodată sistemul fonologic în întregime. Unele limbi au introdus, pentru adecvare, semne noi, faţă de cele tradiţionale latine, cum ar fi ***æ, ø*** (norvegiana), ***ñ*** (spaniola), ***Þ*** (engleza veche). Totuşi, uneori, reprezentarea scrisă a mesajului oral poate fi mai puţin clară decât vorbirea pe care o înregistrează. Scrisul compensează aceasta prin separarea cuvintelor.

Scrisul este o convenţie, forma literelor este arbitrară şi scrisul desemnează un sistem convenţional de folosire a unor simboluri determinate corespunzătoare anumitor sunete. Chiar dacă forma literelor este aceeaşi, în cazul tiparului, convenţia intervine în sistemul ortografic, adică schemele de utilizare a literelor alfabetului pentru reproducerea sunetelor specifice unei anumite limbi. Pe baza textelor scrise s-au făcut toate cercetările asupra limbii până la apariţia

cercetărilor de geografie lingvistică (înregistrarea directă a vorbirii), în a doua jumătate a secolului al XIX-lea. Iar lingviştii moderni procedează la fel ca inventatorii primelor alfabete: ei recunosc că sunetele percepute în pronunțări diferite se reduc la un număr limitat de unități distinctive, reprezentabile prin tot atâtea unități grafice.

Forma scrisă va reprezenta totodeauna mărturia concretă a limbii dintr-un loc şi la un moment dat, iar sub forma alfabetului fonetic internațional (IPA, „International Phonetic Alphabet") şi a altor sisteme de notare grafică consemnează rezultatele cercetărilor lingvistice. Din economie, aceleaşi semne ale alfabetului se folosesc pentru transcrierea fonemelor din limbi diferite.

FONETICA GENERALĂ ŞI FONETICA UNEI LIMBI NATURALE

Termenul *fonetică* înseamnă: **1.** Nivel al structurii unei limbi, incluzând elementele fonice (sunete, accente, intonație etc.) prin care aceasta se materializează şi **2.** Disciplină lingvistică al cărei obiect îl constituie elementele fonice produse şi receptate în procesul comunicării umane (= sunetele articulate n.n.). Fonetica studiază întreaga diversitate a realizărilor concrete ale elementelor fonetice dintr-o limbă, independent de funcția acestora în comunicare şi de nivelul structural la care apar (cuvânt, limita dintre cuvinte, propoziție etc.) (*DŞL*, p.219).

Contribuția altor ştiințe a fost de cea mai mare importanță pentru fonetică. Studierea sunetelor produse de către vocea umană a fost posibilă prin folosirea unor informații din fizică şi a unor instrumente de laborator, ca şi prin utilizarea metodei experimentale. Atunci când cercetarea emisiunii sonore s-a făcut în mod independent de felul în care ea este produsă sau percepută, această parte a foneticii s-a încadrat într-o ramură autonomă a fizicii denumită *acustica*. De aceea nu ne vom opri aici asupra ei.

În măsura în care sunetele articulate au fost înregistrate, cuantificate şi analizate cu mijloace ştiințifice, ele au putut fi descrise şi clasificate. Fonetica experimentală a fost întemeiată în a doua jumătate a sec. al XIX-lea de către abatele P.J. Rousselot şi s-a dezvoltat pe măsura progresului tehnic. În Anglia, Daniel Jones a afirmat şi a aplicat în practică principiul după care, în studiul limbilor, fonetica are cea mai mare importanță.

În funcție de perspectiva din care este efectuat studiul – cea a emiterii sau cea a receptării – s-au configurat trei secțiuni ale foneticii (după alți autori, cf. DŞL, 219, numai primele două): fonetica

articulatorie, fonetica *acustică* şi fonetica *neuroperceptivă* (E. Ionescu, *Manual de lingv.gen.*, p. 108).

Fonetica *acustică* studiind producerea unui continuu de unităţi (semnale) sonore (articulate sau nu), rezultată din funcţionarea aparatului articulator, cât şi fonetica *neuroperceptivă,* care are în vedere perceperea mesajului auditiv, convertirea lui într-un şir de impulsuri nervoase şi recunoaşterea (integrarea) mesajului (E. Ionescu, *op. cit.,* 108), aparţin altor ştiinţe şi lingvistica foloseşte rezultatele cercetărilor fizicii (vibraţie, undă sonoră, armonice, frecvenţă etc.) sau ale neurofiziologiei umane. Fonetica experimentală modernă a devenit o ştiinţă eminamente utilă, fiind aplicată şi de către alte discipline decât cele lingvistice (antrenamentul auzului deficitar, tratamentul defectelor de pronunţie, învăţarea pronunţării corecte a unei limbi străine, transpunerea mecanică a vorbirii în scriere cu ajutorul aparatelor şi a scrisului în expresie sonoră etc.). Iar pe baza studiilor de fiziologie a sunetului s-a constatat că percepţia corectă a sunetelor depinde nu numai de capacitatea fiziologică de a „auzi" a urechii, dar şi de diferenţele dintre sunete (distincţiile pertinente), la care din copilărie a fost obişnuită să reacţioneze (B. Malmberg, *Les nouvelles tendances,* p.177).

Aceste contribuţii s-au adăugat consideraţiilor de lingvistică generală care se bazează pe teoria că limba este o funcţie, prin urmare fiecare vorbitor deprinde articularea într-un anume fel, în concordanţă cu sistemul limbii pe care o învaţă. Nu există diferenţe de conformaţie a aparatului fonator care să determine vorbitorii unei limbi să folosească anume articulaţii. Limbajul uman se transmite de la generaţie la generaţie prin viu grai, prin urmare vorbirea este, în prima fază, o acţiune de imitare. Un vorbitor poate învăţa pronunţarea oricărui sunet al sistemului unei limbi străine; noul născut nu are nici un fel de predispoziţie pentru o anumită limbă. Limba maternă a copilului devine limba în care i se vorbeşte de către cei din jurul lui şi nu limba nativă a mamei (care poate să nu o folosească în relaţiile cu copilul, ci să prefere, de exemplu, folosirea limbii oficiale din localitatea în care locuieşte). Astfel, copii din rasa galbenă sau neagră deprind limba engleză la fel ca şi cei din părinţi anglo-saxoni, iar copii albi învaţă să vorbească prima dată în limba japoneză, bantu sau oricare alta.

În ceea ce priveşte fonetica *articulatorie,* ea înregistrează şi descrie sunetele produse de vocea umană în momentul punerii în mişcare a aparatului articulator ca urmare a comenzii date de cortex (E. Ionescu, *idem,* 108). Varietatea rostirii sunetelor este direct proporţională cu numărul vorbitorilor, de aceea în cercetare interesează cu deosebire valoarea lor contrastivă.

SUNETUL VORBIRII

Sunetul articulat este unitatea fonică produsă şi receptată în procesul de comunicare (DŞL).

Clasificarea sunetelor se face de obicei după: **a**) activitatea laringelui (sunete sonore sau surde); **b**) după punctul de articulare a sunetului în cavitatea bucală sau în laringe şi **c**) după modul de articulare.

Schema articulaţiilor intrabucale*
(organele care nu intervin în fonaţie nu sunt indicate)

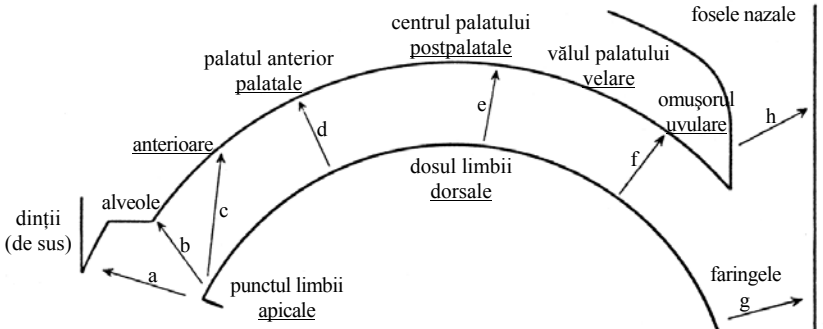

a – articulare apicodentală
b – articulare alveolară
c – articulare anterioară
d – articulare palatală
e – articulare postpalatală şi velară
f – articulare uvulară
g – articulare faringală
h – articulare cu ridicarea vălului (articulare orală)

Dezvoltarea cunoştinţelor despre aceste mecanisme s-a făcut atât prin înregistrarea vorbirii (fonograme – palatograme, filmare radiografică), cât şi prin metodele foneticii experimentale de la chimograf la analizori de sunet şi sonograf. Cu ajutorul acestor aparate s-a putut identifica *formantul,* acea zonă în care se concentrează energia acustică specifică diverselor sunete şi, astfel, determina locus-ul consoanelor, dependent de trăsături contextuale şi de tranziţie a undei sonore. Oclusivele, de exemplu, pot fi identificate numai în funcţie de deplasarea în sus sau în jos a formanţilor vocalelor învecinate.

* După A. Martinet, *Eléménts de linguistique générale*, Ed. Armand Colin, Paris, 1967, p. 47.

Pentru lingvistica generală este importantă concluzia la care au ajuns cercetătorii şi anume că, în fiecare limbă articularea sunetelor se face într-un mod specific (deşi ele se produc în aria aceloraşi locus-uri) şi că este greşit să se dea caracterizări de felul: „sunetul x din limba engleză, din cuvintele .... se pronunţă ca sunetul x din română, din cuvintele...". Deşi se transcriu aproximativ identic în alfabetul fonetic internaţional, foneticienii atrag atenţia că este o greşeală a celor care învaţă o limbă străină folosirea unor asemenea analogii. Pentru că este necesară o reorganizare a deprinderilor atât de pronunţare, cât şi de receptare (ascultare), o distincţie între două sunete atunci când există deprinderea corespondenţei cu un sunet unic în limba maternă şi, invers, a le pronunţa drept un sunet în limba străină, atunci când ele reprezintă un sunet în limba maternă. O bună deprindere de articulare se face prin ascultarea sunetelor străine şi deprinderea de a le articula prin imitarea modului în care o fac vorbitorii limbii respective (vorbitori nativ sau foarte buni cunoscători al ei), în cadrul *sistemului* fonetic al limbii străine. În caz contrar, cel care deprinde o limbă străină în mod autodidact va rămâne cu sechele de pronunţare deformată, dacă va apela la *sistemul* de articulare din limba maternă (Gleason, p.12). „Cunoaşterea principiilor fundamentale ale structurii unei limbi, adică rezultatele cercetărilor de lingvistică generală, sunt utile din multe puncte de vedere pentru pronunţarea corectă a limbii străine".

Adaptarea la noua limbă achiziţionată se face prin adoptarea unor noi deprinderi de pronunţare. În perioada contemporană s-a constatat, astfel, că la populaţii care au fost transferate în masă în locuri noi de vieţuire, colonii au deprins trăsăturile de pronunţare ale localnicilor care, uneori, au condus şi la fenomene de aşa-numită „hipercorectitudine", care, în cazul de faţă ar trebui încadrate, de fapt, la „hiperalienări", aşa cum a denumit Th.Gartner acest fenomen (ap. W. von Wartburg). Exemplul citat de către Gartner se referă la pronunţarea de către sicilieni în loc de sunetele *ll* a sunetelor apicale *dd.* În câteva sate din Sicilia au fost colonizaţi locuitori din nordul Italiei care pronunţau, în locurile de unde veneau, atât sunetele *ll,* cât şi *l* simplu într-un mod identic, Aşa că, atunci când au împrumutat pronunţarea locală, care înlocuise *ll* prin *dd*, ei au extins pronunţarea cu *dd* şi pentru *l* simplu. Astfel, în satele locuite de ei se pronunţă nu numai *stidda* sau *stedda*, în loc de *stella*, dar şi *dduna* sau *ddagrima*, în loc de formele *luna* şi *lagrima,* uzuale în zonele de unde proveneau. Atestarea acestui tip de deprinderi deschide o nouă perspectivă de apreciere a fenomenelor de extindere a fenomenului de înlocuire a unor sunete prin altele în limbile naturale de-a lungul istoriei lor.

FONOLOGIA

Termenul are două sensuri: **1.** Nivel al structurii unei limbi incluzând elementele fonice segmentale şi suprasegmentale cu funcţie distinctivă şi **2**. Disciplină lingvistică studiind elementele fonice în perspectiva funcţiei acestora de a distinge semnificaţii. Fonologia este o fonetică structurală. Stabilirea identităţii sau a non-identităţii funcţionale a elementelor care compun fluxul sonor se face utilizând anumite criterii şi proceduri, diferite de la o şcoală lingvistică la alta. Determinarea şi explicarea acestora constituie obiectul fonologiei generale, în timp ce fonologia unei anumite limbi implică delimitarea şi descrierea unităţilor invariante ocurente din limba considerată, precum şi a trăsăturilor distribuţionale care le caracterizează (DŞL).

FONEM (INVARIANTĂ) ŞI ALOFONE (VARIANTE)

Fonemul este unitatea minimală a unui sistem lingvistic. Dacă studierea fonemelor unei limbi se face în perspectiva sunetelor şi nu a unităţilor sistemului, se constată că în realitate pronunţarea lor este variabilă, însă variaţia are loc în jurul unui nucleu stabil al pronunţării. Diferenţele perceptibile sunt considerate drept *variante*, în comparaţie cu fonemul, care este o formă *invariantă.* Diferenţa minimală între două segmente sonore dotate cu sens este cea care afectează un singur fonem.

Fonemul este o clasă de sunete: 1) care sunt foarte asemănătoare din punct de vedere fonetic (descrierea se face pe baza articulaţiei); 2) care prezintă distribuţii caracteristice în limba sau în vorbirea respectivă. Este necesară precizarea că nu există sunete „în general", ci doar sunete specifice unei anumite limbi sau vorbiri. S-a constat că în orice limbă fonemele sunt în *distribuţie (variaţie) liberă* sau în *distribuţie complementară.* În prima situaţie este vorba de specificul vocii umane, produsă de un aparat vocal foarte exact, dar care pronunţă sunetele cu variaţii (de articulare, de intensitate, de înălţime etc.). Aceste variaţii nu sunt regulate, prin urmare diferenţele aflate în *variaţie liberă*, produse de pronunţare, nu sunt pertinente. Sunetele care se află totdeauna în variaţie liberă nu pot fi foneme diferite.

Se consideră că sunetele sunt în *distribuţie complementară* atunci când fiecare sunet figurează într-un ansamblu fix de contexte, unde nu figurează niciodată altele. Orice sunet (sau clasă de sunete) care este în distribuţie complementară cu un altul, încât constituie un singur fonem, este un *alofon* al acelui fonem. Prin urmare, *un fonem este o clasă de alofone. Clasă* înseamnă „unităţi omogene sub aspectul criteriului de clasificare".

Gleason citează două criterii pentru clasificarea alofonelor vs. foneme. Primul criteriu, *asemănarea fonetică*, poate fi aplicat fără referinţă la folosirea reală a sunetelor într-o anume limbă, prin urmare este un principiu general. Al doilea criteriu, *distribuirea non-contrastivă,* are sens numai într-o anume limbă şi rezultatele depind de datele de natură statistică, adică de mărimea eşantionului folosit (pentru că a stabili distribuţia în întreaga limbă este aproape imposibil).

Observăm că definiţia fonemului este limitată la o singură limbă, pentru că nu există un fonem general /p/, ci există un fonem /p/ englez, după cum există un fonem /p/ hindi [ş.a.m.d.]. Acelaşi fonem nu este identic [în limbi diferite], pentru că „*fiecare este o unitate a unei limbi anumite şi este pertinent doar în acea limbă*" (Gleason, p.209) (subl. n.).

Este de reţinut, pentru cei care învaţă o limbă străină, faptul că ei trebuie să înveţe să facă (atât la pronunţare, cât şi la decodare) distincţii fonologice în cea de a doua limbă şi să evite a face distincţii care nu sunt pertinente, chiar dacă în limba maternă aceste distincţii sunt fonologice. Deoarece unele limbi utilizează sunete foarte asemănătoare, dar care sunt organizate în sisteme fonologice diferite. A învăţa să folosim diferit sunete deja cunoscute este mult mai dificil decât a învăţa utilizarea unor sunete complet noi. O astfel de situaţie este agravată dacă se dau explicaţii (de exemplu pentru vorbitori de limba engleză care învaţă limba franceză) de felul: „/i/ francez se pronunţă ca *i* din *machine*", deoarece acest *i* este pronunţat /ij/ de majoritatea vorbitorilor de limbă engleză din America.

Gleason subliniază importanţa principiilor de lingvistică generală aplicate în procesul de învăţare a unei limbi străine: folosirea corectă a alofonelor este indispensabilă oricui doreşte să se exprime într-o limbă străină ca şi vorbitorii nativi. Acest obiectiv este accesibil, cu rezerva că doar cine are calităţi excepţionale de mim poate să ajungă la această competenţă fără să cunoască problema fonemelor. *Fonemul* este conceptul cel mai important pe care un student care învaţă limbi străine trebuie să-l aibă în vedere în pregătirea sa lingvistică.

Fonemele unei limbi sunt într-un număr finit. Astfel A. Martinet a declarat că foloseşte limba franceză cu 34 de foneme, dar printre

subiecții anchetați din zona pariziană, născuți după 1940, majoritatea folosesc un sistem de 31 de foneme. Castiliana deosebeşte 24 de foneme în timp ce limba spaniolă vorbită în America conține deseori 22 de foneme, în loc de 24 (A. Martinet, p.19).

În limba engleză au fost identificate 46 de foneme. Una dintre observațiile pertinente ale lui Gleason (p.27) este cea care atrage atenția asupra faptului că „lista totală a *fonemelor* unei limbi (în cazul dat limba engleză) este unică, dar distribuția vocalelor şi consoanelor variază în vorbire", altfel spus puține cuvinte sunt pronunțate în acelaşi fel în vorbirea din diferite zone.

Iată imaginea sistemelor vocalice a două limbi, engleza şi germana, ap. Constantin Dominte, *Filologice*, vol. I, Bucureşti, Editura Universității, 2004, p. 193, 194.

Reprezentarea simplificată a sistemului vocalic al limbii engleze

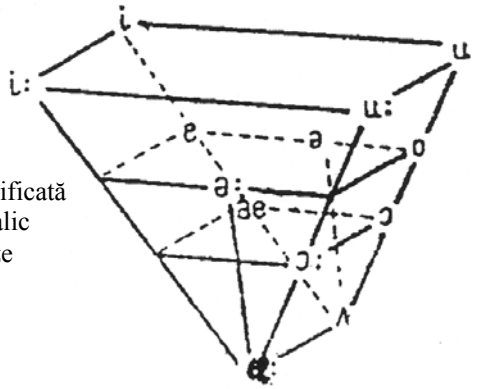

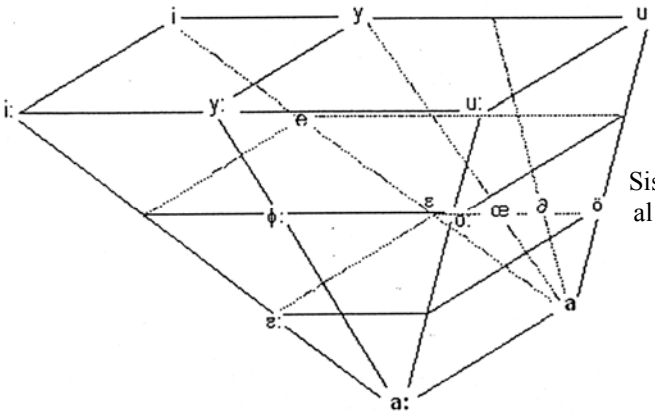

Sistemului vocalic al limbii germane

Inventarul consoanelor tip din limba engleză este următorul (în transcrierea lor cu simboluri general acceptate în Alfabetul fonetic internațional):

/b/	bill	tab	/t/	till	tat
/d/	dill	Tadd	/v/	ville	have
/f/	fill	taff	/w/	will	
/g/	gill	tag	/j/	jet	
/h/	hill		/z/	zeal	has
/k/	kill	tack	/θ/	thigh	cloth
/l/	Lil	till	/δ/	thy	clothe
/m/	mill	tam	/ʃ/	shall	hash
/n/	nil	tan	/ʃ/		rouge
/p/	pill	tap	/č/	chill	hatch
/r/	rill	tear	/ž/	Jill	edge
/s/	sill	Tass	/ŋ/		tang

În limba engleză fonemele /ŋ/ şi /ž/ nu se întâlnesc niciodată ca inițială, /h/ aşa cum a fost definit, nu se găseşte la finala unui cuvânt, iar /w/ şi /j/ de asemenea nu se întâlnesc în finală. De aceea există casetele goale în tabelul de mai sus (Gleason, p.19).

Analiza fonologică îşi propune, prin urmare, identificarea elementelor fonice dintr-o limbă şi clasificarea lor după funcții. **a**) Funcția principală este cea *distinctivă* sau *opozitivă* (semnul din fluxul sonor este în opoziție cu oricare alt semn); **b**) funcția *contrastivă* permite auditorului analiza enunțului în unități succesive şi **c**) funcția *expresivă* oferă informații despre locutor (de exemplu, lungirea şi pronunțarea întărită, în limba franceză, a lui /p/ din *impossible*, în enunțul *cet enfant est impossible*, trădează iritarea reală sau voită). Folosirea metodei *constituenților imediați* (= operații succesive de segmentare) permite fonologului să degajeze unitățile minime, adică fonemele.

Unii fonematicieni au considerat a fi un caracter fonematic a două sunete lingvistice dacă comutarea lor dă naştere la alte cuvinte. (*Comutarea* este procedeu de analiză a limbii constând în urmărirea consecințelor pe care *substituția* [= înlocuirea într-un context constant] reciprocă a unităților în plan structural [al expresiei sau al conținutului], într-un context dat, le produce în celălalt plan).

Definiția fonemului este formală sau mai puțin formală, dependentă de orientarea teoretică a lingviştilor, care aleg criterii obiective de tipul *distribuției* fonemelor în limbă sau *descrierea* lor. Şcoala fonologică de la Praga a introdus şi punctul de vedere psihologic (*sensul* în limbă) sau cel al realității fizice (*articularea*, *analiza undelor sonore*), prin care fonemul se manifestă concret.

Definițiile formulate de Emil Ionescu pot fi considerate exemplare: „Două sau mai multe *unități de expresie nonechivalente* şi utilizate ca unități minimale în vorbire se numesc *foneme*. Două sau mai multe *unități de expresie echivalente* şi utilizate ca unități minimale în vorbire se numesc *alofonele unui fonem* (*op.cit.,* p. 119).

Jakobson a urmărit să identifice legile generale ale structurii unui sistem fonetic.

BIBLIOGRAFIE

DŞL = *Dicționar de ştiințe ale limbii* (autori: Angela Bidu-Vrânceanu, Cristina Călăraşu, Liliana Ionescu-Ruxăndoiu, Mihaela Mancaş, Gabriela Pană Dindelegan)*,* Bucureşti, Ed. Nemira, 2001.

H.A. Gleason, *Introduction à la linguistique,* Paris, Ed. Larousse, 1969.

Emil Ionescu, *Manual de lingvistică generală,* Bucureşti, Ed. All, 2001.

Bertil Malmberg, *Les nouvelles tendances de la linguistique*, Paris, PUF, 1966.

Emanuel Vasiliu, *Fonologia unei limbii române,* Bucureşti, Ed. Academiei, 1965.

CHESTIONAR

1. Care sunt criteriile de clasificare a sunetelor ?
2. Care sunt funcțiile fonice ?
3. Ce se înțelege prin clasă de alofone ?

MORFOLOGIA – STUDIUL FLEXIUNII

MORFEMUL. ACCEPȚIILE TERMENULUI

Unitatea fundamentală a limbii proprie nivelului morfematic poartă numele de *morfem*.

Spre deosebire de foneme, care reprezintă numai latura de expresie a limbii şi care – deşi contribuie la diferențierea sensurilor – nu au sens propriu, morfemele sunt unități minimale de expresie purtătoare de sens.

Definirea morfemului drept „secvență fonică minimală dotată cu sens" îi aparține lingvistului rus I.A. Baudouin de Courtenay şi datează din jurul anului 1880. Morfemul cuprinde, în viziunea lui de Courtenay, toate afixele şi rădăcinile, ca părți componente ale cuvântului.

Această accepție este împărtăşită de şcoala lingvistică rusă, de o parte a lingviştilor americani şi români.

În concepția glossematică, mai cu seamă a lui L. Hjelmslev, morfemul este o unitate din planul conținutului. Învelişul extern (sonor) al morfemului, alcătuit din unul sau câteva foneme, poartă – în opinia structuraliştilor danezi – numele de *formant* şi poate exprima mai multe morfeme. Un formant cum este, de pildă, *-m* din *lucrăm* conține două morfeme: „persoana I" şi „plural".

Termenul de *morfem* „se încadrează într-o categorie şi corespunde, în mare, valorilor gramaticale din gramatica tradițională" (Guțu Romalo, p.8). O categorie cum este cea a genului cuprinde, în română, morfemele de masculin, feminin şi neutru.

André Martinet şi reprezentanții curentului funcționalist au înlocuit termenul generic de morfem cu cel de *monem* – „unitate minimă de expresie dotată cu sens" –, căruia i se subordonează *lexemul* şi *morfemul*. Într-un cuvânt cum este *umblă,* Martinet identifică două moneme: primul, *umbl-,* monem lexical (lexem), iar cel de-al doilea, *-ă,* care marchează persoana şi numărul, *monem gramatical* sau *morfem*.

Termenul de *morfem* se opune, în numeroase studii de specialitate, rădăcinii cuvântului, el incluzând numai unitățile de expresie purtătoare de semnificații gramaticale.

Introducerea rădăcinii în rândul morfemelor este motivată de tendința evitării conceptului de cuvânt, insuficient de clar definit. „În

lingvistica modernă, morfemul, şi nu cuvântul, reprezintă unitatea fundamentală. Cuvântul, atunci când e luat în discuţie, e considerat o combinaţie de morfeme, tip special de sintagmă, deci subordonat morfemului, pe când în lingvistica tradiţională, care defineşte morfemul ca parte, ca diviziune a cuvântului, morfemul era subordonat cuvântului" (Iordan, Guţu Romalo, Niculescu, p.45).

„Rădăcina nu există izolat, ea face parte din cuvinte şi trebuie studiată împreună cu celelalte părţi ale cuvintelor; când avem impresia că rădăcina e izolată, avem de fapt sufixul şi desinenţa zero, prin urmare rădăcina ajunge să reprezinte şi celelalte elemente ale cuvântului, despre care nimeni nu se îndoieşte că sunt morfeme" (Graur, p.5).

CRITERIILE DE CLASIFICARE A MORFEMELOR

Unul dintre criterii este reprezentat de **posibilităţile de combinare a morfemelor.** Unele morfeme, care pot să apară singure ori combinate cu un morfem zero: *frig, loc, zvon,* sunt morfeme i n d e p e n d e n t e.

Morfemul *-uri,* de pildă, care marchează pluralul nominativ-acuzativ al substantivelor de mai sus necesită, însă, prezenţa unui alt morfem, independent, căruia să i se ataşeze. Asemenea morfeme sunt d e p e n d e n t e. În categoria morfemelor dependente intră desinenţele, sufixele, prefixele. Ele pot fi comutabile cu zero: *copil-aş, re-aduc-e* şi pot să comute unele cu altele: *grădin-ă / grădin-i; priv-i / priv-ind / priv-eşte / priv-ea; răţ-uşc-ă / răţ-işoar-ă.*

Deoarece, din punctul de vedere al distribuţiei, aparţin aceleiaşi clase cu morfemele *frig, zvon,* sunt considerate independente şi morfemele de tipul *grij-(grij-ă),* comutabil cu *coaj(-ă), maşin(-ă)* etc.

E. Vasiliu consideră morfemele-rădăcină de tipul *frig, vânt,* morfeme l i b e r e, elementele flexionare, toate afixele (care pot constitui enunţuri numai însoţite de alte morfeme): *in- (in-uman), - aş (copil-aş)* – morfeme l e g a t e, iar morfemele de tipul *grij-*(care pot forma enunţuri numai când se combină cu un morfem legat) – morfeme s e m i l e g a t e (Vasiliu, p.29-30).

Criteriul **structurii expresiei** delimitează morfeme c o n t i n u e formate dintr-un şir neîntrerupt de foneme sau formate dintr-un singur fonem *(zid, -ră-, -aş, -a-)* şi morfeme d i s c o n t i n u e. Acestea din urmă pot fi întrerupte sau repetate. Sunt considerate întrerupte acele morfeme în interiorul cărora se intercalează corpul fonetic al unui alt morfem. Asemenea morfeme se întâlnesc, de pildă, în germană, la formele de participiu: **sing***en* → *ge***sung***en,* **lern***en* → *ge***lern***t*. În limba

română morfeme întrerupte se întâlnesc la formele de infinitiv ale verbelor: *a cânt-a,* la formele genitivale: *al tatălui*.

Morfeme repetate se întâlnesc în limbile care cunosc fenomenul sintactic al acordului gramatical: rom. *fată frumoasă / fete frumoase*. Morfemul de feminin singular sau plural apare atât la substantive, cât şi la adjective. În engleză, în schimb, numai substantivul îşi schimbă forma: *nice girl / nice girls.*

Natura conținutului morfemelor delimitează morfeme lexicale, care cuprind morfeme-rădăcină *(copil, loc, cas-, şcoal-)* şi afixe derivative, ce contribuie la formarea unor cuvinte noi: *ne-, re-, des-(dez-), -aş, -ică, -esc* etc. şi morfeme gramaticale: în loc de sufixe (exprimă, la verbe, modul şi timpul: *lucr-a-se, găs-ind*), desinențe (care exprimă persoana şi numărul verbului – *cânt-a-ți,* iar în cazul flexiunii nominale valorile de gen, număr şi caz: *frumoasei fete*).

Menționăm că rădăcina este morfemul lexical central, neanalizabil din punct de vedere morfologic, comun cuvintelor ce aparțin aceleiaşi familii: *om, omenos (-oasă), omenie, omenire, omenesc (-ească), (a) omeni, omenit (-ă), omuşor, omuleț, neom, neomenos (-oasă), neomeneşte, neomenit (-ă), supraom, supraomenesc (-ească).* Rădăcinii i se ataşează, deci, grupuri de sunete cu ajutorul cărora se formează cuvinte noi sau forme diferite ale aceluiaşi cuvânt: *omului, omule, oamenilor*.

Morfemelor de mai sus li se poate adăuga şi o a treia clasă, a morfemelor lexico-gramaticale, care au atât capacitatea de a forma cuvinte noi, cât şi valoare gramaticală. Prefixe cum sunt: *arhi-, ultra-, hiper-, prea-* formează nu numai cuvinte noi, dar pot marca şi superlativul adjectivelor: *arhicunoscut, ultramodern*.

Sufixele moționale cum sunt *-iță: pictor-iță, şcolăr-iță; -că: român-că, pui-că; - oaică: lup-oaică, zme-oaică; - easă: croitor-easă* sunt sufixe lexicale, care formează cuvinte noi, dar exprimă şi categoria gramaticală a genului (feminin). La verbul *a desen-a* sufixul final este atât morfem lexical, care contribuie la formarea unui cuvânt nou, cât şi morfem gramatical, ce contribuie la exprimarea modului infinitiv.

Criteriul **poziției față de morfemul independent** distinge morfeme dependente plasate în fața, în interiorul ori în spatele rădăcinii cuvintelor, cunoscute, toate la un loc, sub numele de afixe. Ele servesc la formarea cuvintelor, la precizarea sensurilor, la exprimarea relațiilor dintre cuvinte.

Prefixele sunt morfeme aşezate înaintea morfemului independent *(dez-aproba, bi-lunar, pre-şcolar, ne-închipuit, co-autor).* Cu ajutorul

lor se formează cuvinte noi de la cuvintele existente în limbă, care aparţin aceleiaşi categorii gramaticale de la care s-a pornit: engl. *antibody, improbable, forefather, to undo, to reread* sau unor categorii diferite: *bedew, encircle*.

Puţin utilizate în indo-europeană, unele prefixe s-au dovedit a fi foarte productive în limbile moderne: *înamora, înarma, înălbi, înăspri, încălca, încălzi, încărunţi, încătuşa, încercui, închipui, încânta, încolţi, încredinţa* etc. (prefixul provine din prepoziţia *în*). Menţionăm, însă, că în alte limbi (ugro-finice, turcice) nu există prefixe, cuvintele începând totdeauna cu rădăcina.

Infixele sunt afixe de regulă monofonematice (o sonantă nazală, -m- sau –n-), care se introduc în rădăcina cuvântului. Întâlnite în vechile limbi indo-europene, ele nu mai caracterizează limbile europene moderne. Ex.: lat. *rumpo, rumpere, rupi, ruptum; vinco, vincere, vici, victum.*

În limbile indo-europene moderne se întâlneşte însă un mare număr de sufixe. Acestea sunt afixe care se adaugă după rădăcină şi formează teme sau cuvinte noi: *alb-i-se, copil-aş,* engl. *profit-eer, to black-en.*

Tema este o structură morfematică complexă, construită în jurul unei rădăcini, o secvenţă constantă a cuvântului într-o paradigmă verbală sau nominală. În cuvântul *prefăcuşi,* de pildă, tema este formată din prefixul *pre-,* rădăcina *-făc-* şi sufixul *-u-*. Uneori tema include mai multe sufixe: *pre-făc-u-se-*şi (*-u-* sufix al tuturor timpurilor trecute, iar *-se-* – sufix al mai mult ca perfectului).

Un alt morfem dependent, gramatical, diferit de afixele susmenţionate (care pot fi şi lexicale) şi adăugat după rădăcină şi după temă este reprezentat de desinenţe. Ele sunt morfeme specializate care indică, în paradigma nominală, la substantiv numărul şi cazul: *student-ă* (sg., N.-Ac.) – *student-ei* (sg., G. – D.), iar la adjective genul, numărul şi cazul: *acestei studente* (fem., sg., G. – D.).

În limba rusă de exemplu, în flexiunea substantivelor o desinenţă poate fi polisemantică: în forma *ručki,* desinenţa *-i* poate marca fie singularul genitiv, fie pluralul nominativ-acuzativ. Alteori accentul este cel care precizează valoarea desinenţei: *masterá* (pl., N.), *mástera* (sg., G.).

În flexiunea verbală desinenţele marchează numărul şi persoana: *desen-ez-i* (sg., pers. II). Uneori se întâlneşte fenomenul omonimiei morfemelor-desinenţă: desinenţa de persoana I sg. a imperfectului e omonimă cu cea de persoana I pl.: *eu calcul-a-m / noi calcul-a-m.*

Fenomenul de omonimie a morfemelor gramaticale este relativ des întâlnit în limba română: primul sufix *-se-* din verbul *culesese* este o marcă a perfectului, iar cel de-al doilea – a mai mult ca perfectului;

în substantivul *poartă* morfemul desinenţă *-ă* (fem., N.-Ac.) se opune desinenţei *-i* din pluralul *porţi;* aceeaşi desinenţă *-ă* în forma verbală de singular *(el) poartă* se opune desinenţelor *ø* de persoana I – *eu port* şi desinenţei *-i* de persoana a II-a – *tu porţi* etc.

Alteori acelaşi morfem gramatical este marcat prin desinenţe diferite: engl. sg. *plateau* - pl. *plateaus / plateaux;* sg. *bear* - pl. *bears* sau *bear- ø;* sg. *bufalo* - pl. *bufaloes, bufalos, bufalo- ø* (formele de plural *bear- ø, bufalo- ø* se întâlnesc în limbajul vânătorilor).

Un alt criteriu de clasificare îl reprezintă **distanţa morfemelor dependente faţă de cel independent.**

Sufixele şi desinenţele se pot afla în imediata vecinătate a rădăcinii - pe poziţia I: *lucr-a, lucr-ez,* ori la distanţe mai mari faţă de aceasta, ocupând poziţia a II-a: *lucr-a-se,* a III-a – *lucr-a-se-ră* sau a IV-a – *lucr-a-se-ră-ţi*. Unele desinenţe se pot afla pe poziţii diferite: *balcoan-e* (poziţia I) *balcon-aş-e* (poziţia a II-a); *beţiv-i* (I) *beţiv-an-i* (II).

Prefixele pot ocupa şi ele poziţia I, când sunt plasate imediat lângă rădăcină: *in-uman, a-poetic* sau poziţia a II-a: *re-în-chiri-a*. Unele prefixe pot ocupa atât poziţia I, cât şi poziţia a II-a: *ne-clar, re-da* sau *ne-re-cunoşt-inţă, re-în-colţ-i.*

Menţionăm că morfemul-rădăcină ocupă poziţia zero, o poziţie de reper pentru afixe.

O altă clasificare a morfemelor se face avându-se în vedere **numărul de morfeme dependente combinabile.** Există, astfel, morfeme dependente care necesită prezenţa unui singur morfem independent: *-ist – fotbal-ist; -esc – românesc; -ea – ved-ea*. Altele au nevoie, în schimb, în afara morfemului independent, şi de prezenţa unor alte morfeme dependente: *cit-i-se-ră-m, arip-ioar-ă*.

Există şi morfeme care pot apărea în ambele situaţii: *inel-uş / inel-uş-e, măn-uş-ă.*

Criteriul **naturii expresiei** delimitează, pe de o parte, morfeme s e g m e n t a l e, care sunt reprezentate prin foneme propriu-zise *(cart-, -e),* iar pe de altă parte morfeme s u p r a s e g m e n t a l e, reprezentate de accent şi intonaţie.

Accentul poate diferenţia, în română, atât cuvinte *(ţărînă-ţarînă, ácele-acéle),* cât şi forme gramaticale ale unor cuvinte. Astfel, morfemul *-ă* din forma de indicativ prezent *adun-ă* este reprezentat numai de elementul segmental *-ă,* în timp ce morfemului *-ă* din forma de perfect- simplu *adun-ă* i se adaugă şi accentul. Deoarece se scriu la fel, asemenea forme gramaticale se numesc omografe.

În limba turcă, în care accentul stă, în general, pe ultima silabă, sunt întâlnite opoziții de tipul *Mehmét* (subiect) – *Méhmet* (vocativ).

Alte limbi, cum este, de exemplu, vietnameza, nu au accent.

Morfem de sine stătător poate fi şi intonația. Un enunț cum este: *Răspunde bine* poate fi rostit cu o intonație care coboară, enunțiativă, sau care urcă în final, interogativă.

Dacă vocativul este marcat, uneori, de morfeme-desinență specifice: *Florico!, Radule!, cumnate!,* uneori numai factori de natură suprasegmentală pot delimita formele de nominativ de cele de vocativ: *Petre* (N.) / *Petre!* (V.), *Zoe* (N.) / *Zoe!* (V.), *Mimi* (N.) / *Mimi!* (V.), *Roberto* (N.) / *Roberto!* (V.). Aceleaşi forme suprasegmentale disting vocativul de formele identice ale genitiv-dativului plural: *Fraților!* (V.) / *fraților* (G.-D.); *Vitejilor!* (V.) / *vitejilor* (G.-D.).

Intonația este foarte importantă în limbi cum sunt chineza, vietnameza etc. Ea are nu numai rolul de a diferenția cuvinte (ch. *mā* – „mamă", *má* – „cânepă", *ma*– „cal", *mà* – „a injuria"), dar are şi valoare de morfem: în limba fula (limbă nigero-congoleză) *o wara* – „el omoară", *o warà* – „el a fost omorât".

CAZURI PARTICULARE DE MORFEME DEPENDENTE

Cazurile particulare de morfeme dependente sunt reprezentate de morfemul zero (un morfem lipsit de expresie fonică, materială, care are însă conținut) şi de interfixe (care, dimpotrivă, sunt lipsite de conținut, însă au o expresie materială).

MORFEMUL ZERO

Lipsa unor sufixe sau desinențe poate să constituie, uneori, o trăsătură ce diferențiază între ele forme ale unor cuvinte. Dacă raportăm, de pildă, formele de plural *ziduri, scaune* la formele corespunzătoare de singular *zid, scaun,* se impune să recunoaştem în structura ultimelor forme desinența zero, marcă a singularului; raportată la forma de N. – Ac. pl. *basmale,* forma *basma* de N. – Ac., sg. conține un morfem zero. La formele verbale de prezent, pers. I de tipul *rup, dreg, aleg, dorm,* nu există sufixe, desinențele sunt zero, iar forme cum sunt cele de imperfect sau mai mult ca perfect (pers. a III-a) ca *rupea, auzise* se caracterizează printr-o desinență zero *(rupeam, rupeai,* dar *rupea ø; auzisem, auziseşi,* dar *auzise ø).*

Morfemul zero poartă, deci, o informație gramaticală, opunând, între ele, diferite forme dintr-o paradigmă.

INTERFIXUL

Interfixul este un segment de expresie lipsit de accent şi de sens, de conţinut propriu, plasat între rădăcina şi sufixele unor cuvinte derivate. El ocupă totdeauna poziţia I şi apare, mai cu seamă, la cuvintele neologice.

Dacă de la mai vechiul substantiv de proveniență slavă *prieten* se obţin derivate cum sunt *prieteneşte, prietenesc,* la unele neologisme constatăm plasarea – în seriile paralele – a unor interfixe: *camarad-er-eşte, camarad-er-esc* sau *pirat-er-eşte, pirat-er-esc.*

ELEMENTE EXTRAMORFOLOGICE CU ROL DE MORFEME GRAMATICALE

Exprimarea diferitelor categorii gramaticale ale numelui (gen, număr, caz, grade de comparaţie) şi ale verbului (diateză, aspect, mod, timp, persoană, număr) se poate realiza şi cu ajutorul unor elemente nemorfologice. Accentului şi intonaţiei abordate mai sus, li se pot adăuga alte câteva asemenea morfeme.

Reduplicarea constă în repetarea unuia sau a mai multor foneme din rădăcina unui cuvânt (uneori a întregii rădăcini, teme, a întregului cuvânt). Prin acest proces cuvintele primesc noi valori morfologice ori stilistice sau sunt create cuvinte noi.

Fenomenul este întrebuinţat, în unele limbi, pentru a exprima pluralul. Într-una dintre cele mai cunoscute limbi africane, hausa, pluralul unui substantiv cum este *biri* – „maimuţă” are forma *biri biri, busa* – „fluier” formează pluralul *busa busa;* în japoneză *yama* – „munte” are pluralul *yamayama; orang* – „om”, din malaeză, are forma de plural *orang-orang*. Uneori reduplicarea este însoţită de mici modificări fonetice: jap. *kuni* – „ţară” – pl. *kuni-guni*. Ea poate fi totală (ca în cazurile de mai sus) sau parţială: *magana* – „cuvânt” – pl. *maganganu,* în hausa. Uneori pluralul se formează prin reduplicarea celei de-a doua consoane din radical: *tufa* – „ţesătură” – pl. *tufati; iri* – „fel” – pl. *irari.*

Reduplicarea nu este utilizată, însă, totdeauna, ca morfem de plural. În latină, greacă, sanscrită, ea exprima indicativul perfect: lat. *do – dedi,* gr. *dicōmi – dédoka*.

Într-un dialect al limbii maori reduplicarea poate fi marcă a gradului superlativ: *nu* – „mare”, *nu-nui* – „foarte mare” sau a simultaneităţii acţiunii: *nofo* – „a locui”, *nonofo* – „a locui” (în acelaşi timp cu cineva).

Fenomenul reduplicării se întâlneşte şi în limba română: *a da – dădui, dădusem, dădeam, a sta – stătui, stătusem, stăteam* sau în construcţii cu valoare de superlativ cum sunt: *Apa era rece-rece*.

Rol de morfem gramatical poate avea şi **lungimea vocalei** în limbile în care există vocale lungi şi scurte (latină, greaca veche, sanscrită, letonă): lat. *silva* (N., Voc., sg.) – *silvā* (Abl., sg.), în care lungimea vocalei exprimă opoziţia cazuală; *vĕnit – vēnit, fŭgit–fūgit,* în care există o opoziţie temporală.

Geminarea (dublarea sau lungirea) consoanelor poate fi, şi ea, marcă a unui morfem gramatical. În laponă, în estonă, geminarea consoanelor poate contribui la exprimarea opoziţiilor cazuale: est. *kapi* – „al dulapului", *kappi* – „în dulap".

Flexiunea internă constă în modificarea sunetelor din rădăcină în scopul marcării formelor gramaticale. Fenomenul este des întâlnit în limbile semitice, în care rădăcina unui cuvânt este reprezentată printr-un scurt schelet consonantic – neschimbat în cursul flexiunii – în interiorul căruia se introduc vocale caracteristice pentru diferite forme gramaticale. În arabă, de exemplu, de la rădăcina *ktb* – „a scrie" se pot crea fie alte forme verbale – *kataba* – „a scris", fie cuvinte diferite: *kātib* – „scriitor", „secretar" (cel care scrie), *kitāb* – „carte". Pluralul este marcat şi el, deseori, prin schimbări ale vocalelor interne: *kitāb* – pl. *kutub; rajul* – „prieten" – pl. *rijal.*

În limbile indo-europene alternanţele fonetice constituie, mai rar, unica modalitate de marcare a flexiunii: engl. *sing – sang – sung, cling – clung – clung, dig – dug – dug* – forme de infinitiv, trecut şi participiu ale verbelor; forme substantivale de singular şi plural ca *man – men, foot – feet*.

În limba română alternanţele vocalice şi consonantice – destul de numeroase – au rolul de a diferenţia formele gramaticale în manieră suplimentară, în mod redundant: *şc<u>oa</u>lă – şc<u>o</u>li, m<u>a</u>să – m<u>e</u>se, m<u>ă</u>r – m<u>e</u>ri, du<u>d</u> – du<u>z</u>i.*

Supletivismul – opoziţia dintre cuvinte formate de la rădăcini (teme) diferite, care au, însă, aceeaşi valoare lexicală – poate avea, şi el, rol de morfem gramatical. Semnalăm forme cum sunt germ. sg. *Man* – pl. *Leute,* rus. sg. *čelovék* – pl. *ljúdi,* sg. *rebjónok* – pl. *déti*.

În limba rusă fenomenul este şi marcă a aspectului verbal: *govorít' – skazát', brat' – vzjat', iskat' – naĭti*.

Des întâlnit este fenomenul în limbile indo-europene în formarea gradelor de comparaţie ale adjectivelor şi adverbelor: engl. *bad* – comp. *worse, well* – comp. *better, ill* – comp. *worse;* fr. *bon* – comp. *meilleur;* germ. *gut* – comp. *besser*.

Fenomenul marchează şi opoziţiile de persoana I şi a II-a a pronumelor personale: fr. *je – nous, tu – vous;* rus. *ja – my, ty – vy;* rom. *eu – noi, tu – voi*. În limba română fenomenul nu este foarte des întâlnit. Menţionăm formele diferite pe care le capătă, în conjugare, verbul *a fi: sunt, eşti, eram, fui, fusei, fost*.

Rol de morfem gramatical poate juca şi **topica**. În limbile cu o flexiune bogată raporturile dintre cuvinte sunt marcate cu ajutorul desinenţelor, ordinea în care sunt dispuse cuvintele fiind relativ indiferentă. *Horatius videt Paulum* – „Horaţiu îl vede pe Paul" este acelaşi lucru cu *Paulum videt Horatius* – „Pe Paul îl vede Horaţiu", deoarece subiectul – indiferent de locul în propoziţie – este cel marcat prin desinenţa *–us,* iar obiectul prin desinenţa *–um*. În franceză, în schimb, se impune ordinea subiect – predicat – obiect: *Horace voit Paul.*

În limbile lipsite de flexiune sau în care cuvintele flexionează în mai mică măsură (engleză, chineză, japoneză, bulgară) ordinea pe care o au cuvintele într-o propoziţie poate fi indice al funcţiei gramaticale a acestora.

Sensurile gramaticale pot fi redate şi cu sprijinul cuvintelor auxiliare (prepoziţii, conjuncţii, verbe auxiliare, adverbe, articole etc.).

Prepoziţiile pot preciza funcţiile cazurilor *(pe copil, la copil, spre copil, până la copil, pentru copil, despre copil* ş.a.*),* pot forma anumite cazuri: rom. *spune întâmplarea la toţi* (D.), fr. *le livre de Monique* (G.), *donner le livre à Monique* (D.), pot deosebi între ele moduri verbale: *scris* (participiu) – *de scris* (supin). Conjuncţiile exprimă raporturi de coordonare sau de subordonare, contribuind, uneori, la marcarea unor opoziţii gramaticale: *dorm* (indicativ) – *să dorm* (conjunctiv). Adverbele pot constitui mărci ale gradelor de comparaţie: fr. *plus, très;* rus. *očen';* rom. *foarte, prea*. Articolele – considerate în gramaticile moderne morfeme, nu părţi de vorbire distincte – pot contribui la exprimarea cazului: *al omului;* în exemple de tipul *copiii fac greşeli / greşeli fac copiii,* indiferent de topică, subiectul este exprimat prin substantivul articulat, iar obiectul prin cel nearticulat. Verbele auxiliare *(a fi, a avea, a vrea,* fr. *être, avoir)* contribuie la exprimarea unor categorii gramaticale verbale: *sunt înţeles* (diateză), *am deschis, voi încerca, voi fi scris* (timp); fr. *je suis parti, j'ai mangé* (timp).

MORFEM (INVARIANTĂ) ŞI ALOMORFE (VARIANTE)

Analiza unui text sau şir de enunţuri în unităţi minimale semnificative duce la evidenţierea unui număr mare de elemente concrete, între care unele apar în contexte identice sau foarte asemănătoare, putând fi grupate la un loc, deşi sunt diferite ca expresie.

Pentru a determina o clasă de morfeme se foloseşte analiza distribuţională. În limba română, de pildă, la substantivele feminine *culoar-e/ culor-i, vizit-ă/ vizit-e, basma- ø/ basma-le,* remarcăm desinenţele de singular - *e,* - *ă,* - *ø* , respectiv -*i,* -*e,* -*le* de plural. Deşi diferite ca expresie, ele realizează aceleaşi morfeme: morfemul de feminin, N.-Ac., singular şi pe cel de feminin, N.-Ac., plural. Desinenţele -*e,* -*ă,* -*ø,* respectiv -*i,* -*e,* -*le* constituie alomorfele morfemelor sus-menţionate. Invariantele (morfemele) se realizează, deci, printr-o clasă de elemente concrete care apar, de regulă, în poziţii în care toate celelalte variante sunt excluse. Rareori sunt admise două (sau mai multe) variante în aceeaşi poziţie: *chibrit-e/ chibrit-uri.*

În engleză morfemul de plural al substantivelor poate fi realizat prin alomorfele */s/, /z/, /iz/: cats /kæts/, dogs /dogz/, roses /rouziz/.* La verbe, alomorfele */s/, /z/, /iz/* constituie morfemul de persoana a III-a prezent: *he takes /s/, he runs /z/, he kisses /iz/.*

Morfemele se realizează prin anumite alomorfe în funcţie de contextul fonetic sau de cel morfologic.

Atunci când prezenţa variantelor poate fi pusă pe seama unor particularităţi de natură fonetică a contextului în care apar, alomorfele sunt fonetice, iar când se datorează apartenenţei elementului care reprezintă contextul la o clasă caracterizată morfologic, alomorfele sunt morfologice (Iordan, Guţu Romalo, Niculescu, p.47).

Substantivele neutre româneşti selectează, la plural, desinenţele -*e,* -*uri,* -*i,* şi -*ă*. Primele două, des întâlnite, care apar în condiţii fonetice similare: *lemn/-e, tren/-uri; atlas/-e, compas/-uri,* reprezintă alomorfe morfologice. În schimb, alomorfele *–i,* întâlnit după un radical în *i* aton: *suplici-i, sacrifici-i* şi *–ă,* realizat numai după un radical în vocală labială: *ou/ou-ă,* sunt considerate alomorfe fonetice.

Rareori alomorfele se realizează în contexte ce nu pot fi caracterizate fonetic sau morfologic: rom. *om/oam-eni,* engl. *ox/ox-en.* Asemenea alomorfe sunt considerate alomorfe lexicale.

BIBLIOGRAFIE

R.A. Budagov, *Introducere în ştiinţa limbii,* Ed. Ştiinţifică, Bucureşti, 1961, p. 239.

Paula Diaconescu, *Evoluţia noţiunii de morfem şi stadiul actual al analizei morfematice,* în vol. *Elemente de lingvistică structurală,* red. Ion Coteanu, Ed. Ştiinţifică, Bucureşti, 1967, p. 90-112.

Al.Graur, *Note asupra structurii morfologice a cuvintelor,* în *Studii de gramatică,* II, Ed. Academiei, Bucureşti, 1957, p. 3-18.

Al.Graur (coord.), *Introducere în lingvistică,* Ed. Ştiinţifică, Bucureşti, 1972, p. 157-163, 230-237.
Al.Graur, Sorin Stati, Lucia Wald, red., *Tratat de lingvistică generală,* Ed. Academiei, Bucureşti, 1971, p. 199-202, 223-226.
Valeria Guţu Romalo, *Morfologie structurală a limbii române,* Ed. Academiei, Bucureşti,1968.
Emil Ionescu, *Manual de lingvistică generală,* Ed. ALL, Bucureşti, 1992, p. 148-150.
Iorgu Iordan, Valeria Guţu Romalo, Alexandru Niculescu, *Structura morfologică a limbii române contemporane,* Ed. Ştiinţifică, Bucureşti, 1967, p. 44-54.
John Lyons, *Introducere în lingvistica teoretică,* Ed. Ştiinţifică, Bucureşti, 1995, p. 206-220.
Solomon Marcus, Edmond Nicolau, Sorin Stati, *Introducere în lingvistica matematică,* Ed. Ştiinţifică, Bucureşti, 1966, p. 24-44.
André Martinet, *Elemente de lingvistică generală,* Ed. Ştiinţifică, Bucureşti, 1970, p. 34-35, 157-158.
Marius Sala, Ioana Vintilă-Rădulescu, *Limbile lumii. Mică enciclopedie,* Ed. Ştiinţifică şi Enciclopedică, Bucureşti, 1981.
Emanuel Vasiliu, *Introducere în teoria limbii,* Ed. Academiei Române, Bucureşti, 1992, p. 27-38.
A. Vraciu, *Lingvistică generală şi comparată,* Ed. Didactică şi Pedagogică, Bucureşti, 1980, p. 196-206.

CHESTIONAR

1. Ce este morfemul?
2. Care sunt criteriile de clasificare a morfemelor?
3. Caracterizaţi morfemele din punctul de vedere al posibilităţilor de combinare a acestora.
4. Raportul desinenţă-terminaţie.
5. Segmentaţi în morfeme cuvintele: *reînscăunaseră, desfacere, reînnoit* şi analizaţi morfemele obţinute.
6. Ce este morfemul zero? Exemple.
7. Ce elemente extramorfologice cu rol de morfeme gramaticale cunoaşteţi? Caracterizaţi, la alegere, unul dintre aceste elemente.
8. Ce sunt alomorfele? Exemple.

SINTAXA – STUDIUL FUNCȚIILOR CUVINTELOR ŞI PROPOZIȚIILOR

SINTAXA TRADIȚIONALĂ ŞI CEA MODERNĂ

Cuvântul este considerat unitatea de bază în gramatica tradițională. Termenul ca atare are accepții diferite, în funcție de palierul de analiză a limbii. Cuvintele sunt considerate unități total abstracte la nivelul limbii, ale căror unice proprietăți sunt acelea de a avea funcții combinatorii şi de contrast. La nivelul vorbirii ele se realizează ca grupuri sau complexe de elemente ale expresiei (din punct de vedere fonologic).

Pentru toți cei care acceptă cuvântul ca unitate fundamentală a limbii (şi ei formează cvasiunanimitatea lingviştilor) el este tratat sub aspectul flexiunii. *Flexiunea (morfologia)* se ocupă de structura internă a cuvintelor. Flexiunea este corelată cu *sintaxa,* care îşi propune să explice „modul în care cuvintele se combină pentru a forma propoziții". Noțiunea de bază a sintaxei este *propoziția*.

În accepția lingvisticii moderne, din gramatică fac parte numai flexiunea şi sintaxa, şi nu întregul studiu al limbii, cum a fost considerată ea din cele mai vechi timpuri de către greci, cu deosebire, dar şi de Pānini, în gramatica limbii sanscrite.

Gramatica tradițională, numită şi „noțională" porneşte de la ipoteza că există categorii universale ale gramaticii – „părțile de vorbire" şi „categoriile gramaticale" (timpul, modul, genul, numărul ş.a.), valabile pentru toate limbile. Termenul *categorie* este unul tradițional, consideră John Lyons, folosit de lingvişti pentru că teoria gramaticală occidentală (pe care o avem cu preponderență în vedere, deoarece ne referim la limbile indo-europene) s-a dezvoltat pe baza sistemului filosofic aristotelic. Din punct de vedere etimologic termenul *categorie* derivă dintr-un cuvânt grecesc care înseamnă „atribuire de proprietăți obiectelor" sau, altfel spus, „predicație". Clasificarea gramaticienilor s-a făcut în „moduri de a predica" (adică de a atribui proprietăți obiectelor) şi „moduri de a exista". Datorită corespondențelor dintre modurile de „a fi" şi de „a semnifica" este posibilă cunoaşterea lumii.

Gramaticienii din Europa, ocupându-se de limbi indo-europene, şi-au bazat analiza gramaticală pe stabilirea modului în care cuvintele operează ca semne (instrumente pentru descrierea şi înţelegerea realităţii), cu clasificarea lor ca părţi de vorbire şi cu stabilirea paradigmelor (modelelor) de declinare şi conjugare.

Deoarece orice obiect individual (denumit „substanţă") este alcătuit din materie şi dintr-o formă care îl individualizează, şi elementele limbii au fost considerate ca „substanţe" şi au fost analizate avându-se în vedere materia şi forma lor.

În calitate de „substanţe", elementele limbii au fost grupate în *clase (părţi de vorbire),* după „modul lor de a semnifica" obiectele, proprietăţile şi relaţiile la care se referă.

În cadrul „substanţei" se disting *accidentele* – forme diferite pe care le capătă cuvântul potrivit funcţiei sale sintactice şi modului specific de „semnificare". Unele categorii „accidentale" sunt considerate tipice şi definitorii pentru anumite părţi de vorbire (de exemplu substantivele au forme flexionale pentru caz – nominativ, acuzativ – şi număr – singular, plural, aparţin unui gen – masculin, feminin; verbele au forme flexionare pentru timp, persoană, număr etc.).

Deoarece categoriile gramaticale cuprindeau şi categoriile accidentale, în unele limbi, de exemplu în engleză, s-a perpetuat termenul *accidence* pentru a denumi „morfologia".

Metoda gramaticii tradiţionale, considerată inductivă, pentru că descrierea pleacă de la particular spre general, prezintă inconvenientul de a utiliza concepte care au valoare numai în cadrul unui sistem lingvistic particular (o limbă pe care o avem în vedere). După părerea lui L. Hjelmslev, întreaga terminologie gramaticală moştenită, vehiculată încă în manualele de şcoală, suferă de această inadecvare la general, definirea categoriilor sale – genitiv, dativ, subjonctiv, pasiv etc. – nu poate fi aplicată tuturor limbilor. De exemplu, *imperfectul* (timp verbal) în limba franceză se opune unei alte categorii *perfectul simplu,* în comparaţie cu limbile germană sau engleză, în care această opoziţie nu există – există un singur timp pentru trecut, numit *imperfectul.* Unele limbi cunosc două categorii ale numărului: singular şi plural, în timp ce alte limbi au şi un al treilea număr, dualul.

Obiectivul principal al unei descrieri gramaticale este de a genera propoziţii din care pot fi derivate enunţuri actuale şi potenţiale ale limbii descrise. Noţiunea de bază a gramaticii moderne este *enunţul*. Acesta este definit drept „orice porţiune din vorbirea unei persoane, înainte de care şi după care urmează o pauză făcută de acea persoană". Pauza trebuie înţeleasă în această definiţie cu toleranţa care

se acordă în mod obişnuit discursului neştiinţific curent. Trebuie să avem în vedere că între *enunţuri* şi *propoziţii* gradul de corespondenţă este aleator. Enunţul pur nu este în general identic cu propoziţia (în accepţiunea comună a acestui cuvânt), deoarece multe enunţuri din limbi diferite constau din cuvinte izolate, grupuri de cuvinte-propoziţii incomplete etc.

MODELUL ANALITIC ÎN SINTAXA MODERNĂ (ANALIZA ÎN CONSTITUENŢI IMEDIAŢI)

Analiza gramaticală a unui corpus de enunţuri (cu alte cuvinte „recunoaşterea" în perspectiva flexiunii şi a sintaxei) defineşte gramatica analitică tradiţională, dar şi sintaxa structurală analitică (de tipul analizei în constituenţi imediaţi). Sintaxa tradiţională nu înseamnă şi învechită, pentru că ea oferă încă posibilităţi de dezvoltare. Sorin Stati diferenţiază două direcţii de analiză:

Prima direcţie are în vedere faptul că propoziţia este necesarmente bimembră, subiect – predicat (sau „grupul subiect" – „grupul predicat"); alţii afirmă existenţa mai multor părţi de propoziţie, în general patru, fiecare dintre ele având o structură simplă (un cuvânt) sau complexă (mai multe cuvinte). O. Jespersen propune dubla clasificare a cuvintelor în părţi de vorbire şi clase (*rank*) sintactice (termeni primari, secundari şi terţiari), aceştia corespund cu funcţiile de I. subiect şi obiect; II. predicat şi atribut; III. circumstanţial.

A două direcţie analitică a sintaxei tradiţionale fragmentează enunţul în părţi de propoziţie care se acoperă aproape total cu părţile de vorbire (încât se naşte întrebarea care este unitatea sintactică minimală – cuvântul sau partea de propoziţie) (Stati, *Teorie şi metodă*, p.69-70).

MODELUL SINTETIC (GRAMATICI GENERATIVE, CU PRIVIRE SPECIALĂ ASUPRA CELEI TRANSFORMAŢIONALE)

Orice corpus de enunţuri atestate poate fi descris, în mod satisfăcător, numai dacă este considerat ca „eşantion" al propoziţiilor generate de gramatică. Toţi lingviştii sunt de acord că nu există opoziţie între gramaticile descriptive şi cele generative, altfel spus, gramatica este neutră faţă de analiză şi sinteză. Aceasta nu înseamnă că analiza ar fi pur şi simplu reversul sintezei sau vice versa. Iar „generare" nu înseamnă „producere".

În tratarea modernă a teoriei gramaticale, ca şi a dezvoltării teoriei sintactice generale, s-a adoptat cu predilecţie o abordare pur formală. Einar Haugen a prezentat tendinţele cele mai importante şi metodele cele mai recente şi mai matematizate, care au deplasat interesul lingviştilor de la căutarea identităţii unităţilor limbi spre distribuţia lor, cu scopul de a identifica relaţiile dintre unităţile lingvistice.

Mulţimea tuturor contextelor în care apare o unitate lingvistică reprezintă distribuţia acesteia. Abordarea distribuţională a analizei gramaticale presupune construirea unei mulţimi de propoziţii acceptabile, prin plasarea unor cuvinte diferite în acelaşi cadru. Fiecare limbă poate fi descrisă în termenii „unei mulţimi de unităţi" – foneme sau unităţi fonologice – sau pot fi specificate combinaţiile acceptabile de cuvinte (propoziţii). Cuvintele care se pot substitui unele cu altele în mai multe propoziţii diferite sunt grupate în *clase distribuţionale*.

Teoria lingvistică având capacitatea de justificare a enunţurilor reale ca membri ai clasei mai extinse a enunţurilor potenţiale este denumită *generativă*.

O altă modalitatea de cunoaştere se face prin intermediul modelului: se realizează (de către lingvist) o construcţie formală sintactică numită *model* care încearcă să facă ceea ce face un locutor, adică să producă un număr infinit de propoziţii.

Emil Ionescu (p.171-172) a discutat, în ordine cronologică, diferite tipuri de sintaxe generative:

1) **Automatele cu număr finit de stări**. Metoda demonstrează cum, cu un număr oarecare de simboluri şi de reguli, se poate produce un număr mai mare de enunţuri, dar e departe de a aproxima competenţa unui locutor.

2) **Modelul generativ al constituenţilor imediaţi** (C.I.) aparţine sintaxei de tip categorial. Această teorie formulată de Z.S. Harris, R.S. Wells, K.L. Pike, E.A. Nida în anii '50 (a cărei denumire provine din tehnica segmentării enunţului din aproape în aproape) porneşte de la noţiunea de *enunţ*. Ea se bazează pe unităţi care nu sunt predicat, subiect, atribut şi complement (ca în sintaxa funcţională), ci pe noţiunile de *sintagmă* (sau grup) şi *categorie;* ea este o sintaxă categorială:

i) un enunţ este segmentabil în cel puţin o sintagmă;

ii) segmentarea se continuă conform regulilor observate între constituenţii sintagmei;

iii) segmentarea încetează atunci când s-au obţinut unităţi minimale dotate cu sens. Modelul generativ obţinut este mai puternic.

3) **Sintaxa transformațională** presupune un model care reprezintă un stadiu mai avansat al generativismului. Emil Ionescu detaliază mijloacele prin care ea rezolvă probleme de ambiguitate a modelului C.I. (din constituenți imediați). Modelul transformațional conține, în plus, reguli denumite *transformări* („o transformare este o regulă care operează în anumite condiții"): se aplică după ce au fost aplicate şi alte reguli; se aplică numai pe anumite tipuri de structuri sintactice, iar efectul aplicării trebuie să fie conservarea sensului.

Tipurile de reguli de transformare (ap. Ionescu, p.179) sunt: „coordonarea constituenților, pasivizarea, pronominalizarea. Fiecare tip de transformare se aplică pe o anumită clasă de structuri sintactice. De pildă, pasivizarea nu se aplică pe structurile care permit pronominalizarea, iar pronominalizarea nu se aplică la construcțiile ce permit coordonarea constituenților".

Introducerea conceptului de *transformare* într-o gramatică generativă are consecințe importante:

1) Într-un enunț se poate face distincția între *structura sintactică de adâncime* (baza de aplicare a transformării) şi *structura de suprafață* (rezultatul obținut prin transformare). Aceasta ajută la elucidarea unor situații ce par contradictorii: „gramatica tradițională definește adverbul drept partea de vorbire ce determină un verb (sau un alt adverb)", dar admite atribute adverbiale (adverbe care sunt determinanți ai substantivului – d. ex., *ziua de* **ieri**, *băiatul de* **acolo**). Prin modelul transformațional, înțelegem că contradicția poate fi explicată: construcțiile *ziua de ieri, băiatul de acolo* sunt structuri rezultate din transformările unor structuri de adâncime (*ziua* **care a fost ieri**, *băiatul* **care se găseşte acolo**), unde adverbul a fost determinant al verbului.

2) O sintaxă transformațională are față de un model C.I. o putere explicativă superioară (pune în relație structuri sintactice ale unei limbi, de pildă: activul şi pasivul, construcțiile pronominalizate şi nepronominalizate). Relația este explicativă, deoarece una din construcții este structura de adâncime a celeilalte.

3) O sintaxă transformațională se dovedește mai simplă decât una netransformațională (printr-un număr mai redus de reguli).

4) Un model transformațional conduce la interpretări diferite de cele ale gramaticii tradiționale, prin faptul că se apreciază structura de suprafață ca rezultată din transformarea unei structuri de adâncime şi, astfel, se ajunge la o interpretare adevărată (Ionescu, 178-179).

BIBLIOGRAFIE

Sorin Stati, *Teorie şi metodă în sintaxă,* Ed. Academiei, Bucureşti, 1967.

Sorin Stati, în *Tratat de lingvistică generală,* sub redacţia Al. Graur, Sorin Stati, Lucia Wald, Ed. Academiei, Bucureşti, 1971, p. 70-71, 130-132, 134-141.

Felicia Vanţ-Ştef, *Sintaxa,* în *Introducere în lingvistică,* coord. Al. Graur, Ed. Academiei, Bucureşti, 1972, p. 192-212.

Emil Vasiliu, *Gramatici generative şi gramatici transformaţionale,* în *Crestomaţie de lingvistică generală*, ed. I.Coteanu, Ed. Fundaţiei *România de Mâine,* Bucureşti, 1998, p. 169-179.

Emil Ionescu, *Manual de lingvistică generală,* Ed. All, Bucureşti, 1992, p. 152-182.

John Lyons, *Introducere în lingvistica teoretică,* Ed. Ştiinţifică, Bucureşti, 1995, p. 197-206, 237-303, 375-449.

CHESTIONAR ŞI SUGESTII DE APLICAŢII

1. Care este metoda de bază a gramaticii tradiţionale?

2. Daţi definiţia *enunţului*.

3. Analizaţi în constituenţi imediaţi enunţurile: rom. *Buturuga mică răstoarnă carul mare;* fr. *Tu lis un roman gothique;* sp. *Volverán las oscuras golondrinas;* engl. *Every human being likes to be free*.

4. Comentaţi raporturile dintre structura de suprafaţă şi structura de adâncime din enunţurile: rom. *Am deschis o carte – Cartea a fost deschisă de mine;* engl. *Shakespeare wrote „The Tempest" in 1612 – „The Tempest" was written by Shakespeare in 1612.*

5. Descoperiţi structura de adâncime a enunţului rom. *El şi ea se salută cordial.*

6. Arătaţi ce enunţuri pot rezulta din transformarea următoarelor structuri de adâncime: rom. (1) *Tu ai cumpărat cartea. Tu căutai cartea pe la toate librăriile*. (2) *Ea a pierdut un creion. El a întrebat de creion*.

LEXEMATICA – STUDIUL CUVÂNTULUI*

Lexematica este o disciplină tânără, ramură autonomă a cercetării semantice şi formă specială a lexicologiei. Principiile ei au fost expuse în anii 1950-1960, cu deosebire de către Eugeniu Coşeriu; în această expunere ne bazăm integral pe studiile sale.

LEXEM (INVARIANTĂ) ŞI ALOLEXEME (VARIANTE)

Unitatea lexicală minimală este numită *lexem* datorită ambiguității termenului *cuvânt*. *Cuvântul* este o unitate „semnificativă" minimală a limbii. Cel de-al treilea sens mai abstract al său este „cuvânt gramatical" denumit *lexem* (celelalte „realizări" sunt: „cuvânt fonologic" şi „cuvânt ortografic").

Această disciplină şi-a propus stabilirea aspectelor paradigmatice şi sintagmatice ale vocabularului din limbile funcționale.

TIPURI DE STRUCTURI LEXEMATICE

Structurile lexematice au fost clasificate astfel:

A. **structuri paradigmatice**
   a) „primare": câmpul lexical
      clasa lexicală
   b) „secundare": modificarea
      dezvoltarea
      compunerea

B. **structuri sintagmatice**: afinitatea
   selecția
   implicația

A.a. **Câmpul lexical şi clasa lexicală** sunt structuri „primare", în sensul că:

• definirea lor nu presupune alte structuri lexicale anterioare;

• ele pot fi stabilite în vocabular ca atare, fără să se raporteze la eventuala „gramaticalizare" a acestuia.

Câmpul lexical este o structură paradigmatică care constă din unități lexicale (lexeme) care îşi împart o zonă de semnificație comună şi care se află în opoziție nemijlocită unele cu altele.

* Lexicografia va fi tratată într-un curs special.

De ex. verbele „de deplasare” formează un câmp lexical în multe limbi: în germ. *gehen – laufen – rennen – fliegen – schwiemmen – fahren* etc.; în rom. *a merge – a alerga – a fugi – a zbura – a înota – a călători* (cu un vehicul) etc. sau adjectivele ce indică temperatura: germ. *kalt – kühl – lau – warm – heiss;* rom. *rece – răcoros – călduț – cald – fierbinte*.

Clasa lexicală este o clasă de lexeme care, independent de structurarea câmpului lexical, sunt legate de un „clasem”, adică de o trăsătură distinctivă comună, care funcționează într-o întreagă categorie gramaticală (respectiv, în altă clasă deja existentă în cadrul unei categorii gramaticale).

Clasele se evidențiază prin „distribuție” gramaticală şi/sau lexicală, adică prin aceea că lexemele apar în combinații analoge gramaticale şi/sau lexicale. Astfel, de ex., în categoria substantivului: „animat” – „inanimat”; „uman” – „non-uman”; „masculin” – „feminin” pot reprezenta clase, dacă lexemele corespunzătoare cer anumite combinații specifice lor.

Lexeme determinante şi **lexeme determinate** clasematic pot fi deosebite din acest punct de vedere:

Lexemele clasematic *determinante* sunt lexemele care cer anumite combinații.

Lexemele clasematic *determinate* sunt lexemele care nu apar decât în combinații (explicite sau implicite) cu anumite clase, altfel spus ele sunt lexeme care conțin o determinare de tipul: „pentru clasa x”, „care se spune despre clasa x”:

essen „a mânca (omul)”– *Mund* „gură”
fressen „a mânca (animalul)” – *Maul* „bot” } determinate clasematic

A.b. **Modificarea, dezvoltarea şi compunerea** sunt structuri „secundare”, în sensul că presupun structurarea câmpului lexematic (sau a claselor lexematice) şi corespund unei „gramaticalizări” a vocabularului:

Modificarea, *Dezvoltarea* } Feluri (procedee) ale formării (interne) a cuvintelor

Compunerea – Formarea cuvintelor prezintă totdeauna determinări de natură gramaticală.

Modificarea corespunde unei determinări gramaticale „neactuale”, adică unei determinări care nu cuprinde o anumită funcție sintactică a lexemului determinat.

O anumită funcție a lexemului determinat este:

1. derivarea diminutivală
2. derivarea colectivă
3. prefixarea verbală

Lexemele formate prin *modificare* fac parte totdeauna din aceeaşi categorie gramaticală cu lexemele modificate care le stau la bază. De exemplu: 1. germ. *Pferd – Pferdchen, rot – rötlich, lachen – lecheln,* rom. *cald-călduț, roşu-roşior;* 2. germ. *Tier – Getier, Schrift – Schriftum;* rom. *scris – scriere;* 3. germ. *fahren – abfahren, fallen – hinfallen,* rom. *a schimba – a preschimba, a scrie – a rescrie*.

Dezvoltarea, în schimb, prezintă o determinare gramaticală: de ex. germ. *Schönheit, Reichtum, Ankunft;* rom. *frumusețe, bogăție, sosire* implică funcția predicativă a lexemelor *Schön, reich, ankommen (frumos, bogat, a sosi)* care stau la bază (pot fi chiar propoziții de tipul *Maria ist schön, Hans kommt an,* căci persoana, numărul, timpul şi modul nu sunt indicate în această dezvoltare).

Lexemele formate prin dezvoltare aparțin totdeauna altei categorii gramaticale decât lexemele care stau la baza lor: germ. *schön – Schönheit, abfahren – Abfahrt, reich – bereichern – Bereicherung, kreis – einkreisen, Tisch – auftischen, Art – ausarten;* rom. *frumos – frumusețe, a pleca – plecare, bogat – a îmbogăți – îmbogățire, cerc – a încercui.*

Compunerea implică asocierea a cel puțin două unități între care există o determinare gramaticală.

Compunerea poate fi:

1. prolexematică
2. lexematică.

1. Dacă una din cele două unități este o unitate pronominală, adică un „prolexem”, atunci compunerea e prolexematică. De ex. germ.: unitate pronominală + *lesen* „a citi” – *Leser* „cititor”.

2. Dacă ambele unități sunt lexeme, compunerea respectivă este lexematică. De ex. germ.: *Korb* „coş” + *Papier* „hârtie” – *Papierkorb* „coş de hârtie”.

Categoria gramaticală a compuselor este totdeauna cea a lexemelor, respectiv a prolexemelor determinate.

Diferite structuri secundare pot fi combinate între ele: modificare, germ. *gehen* „a merge” – *ausgehen* „a ieşi (în oraş)”; dezvoltare, germ. *gehen* „a merge” – *Ausgang* „ieşire”; compunere:

1. prolexematică: germ. unitate pronominală + *lehren* „a învăța pe cineva” – *Lehrer* „învățător”.

2. lexematică: *Schule* „şcoală” + *Lehrer* – *Schullehrer* „învățător”.

B. *Structurile lexematice sintagmatice* (solidaritățile lexicale) sunt combinări lexicale condiționate. Ele sunt de trei feluri:

1. afinități
2. selecțiuni
3. implicații

având elementul condiționat al combinației un clasem, un arhilexem sau un lexem.

Afinitatea este o combinație condiționată de clasem, d. ex. între *Löwe* „leu" şi *fressen* „a mânca" (numai despre animale) afinitatea este condiționată de clasemul lexemului *Löwe* (clasa „animat").

Selecțiunea este combinația condiționată în care elementul determinant este un arhilexem de ex. între *Wagen* „car, maşină, vagon" şi *fahren* „a merge cu un vehicul", condiționarea o face *Fahrzeug* „vechiul" de care ține lexemul *Wagen*.

Implicația este combinația în care lexemul este condiționat de un alt lexem de ex. în expr. *seit geraumer Zeit* „de multă vreme", *geraumer* e condiționat de lexemul *Zeit,* deoarece *geraumer* nu se poate folosi decât cu acest lexem.

Câmpul lexical este o structură paradigmatică primară a lexicului. Definiția în această perspectivă este: „paradigmă constituită din unități lexicale de conținut (lexeme), care îşi împart o zonă de semnificație continuă, comună şi care se găsesc în opoziție imediată unele cu altele".

Opoziția „imediată" se poate stabili: (a) între o arhiunitate (arhilexem) – exprimată sau nu – şi o unitate sau (b) între arhiunități. Cu alte cuvinte, un câmp poate fi inclus în alt câmp; el poate forma o parte dintr-un alt câmp, de ordin superior.

Într-un microcâmp opozițiile se stabilesc între unitățile lexicale (lexeme);

Într-un macrocâmp opozițiile se stabilesc între un microcâmp în totalitatea lui, care se opune ca arhilexem unui alt lexem sau altor microcâmpuri (arhilexeme).

Ca paradigme, câmpurile lexicale sunt, în principiu, analoge:

a. micro sistemelor fonologice / macro sistemelor fonologice

„vocale anterioare"- „vocale" / „consoane labiale" - „consoane";

b. micro sistemelor gramaticale / macro sistemelor gramaticale.

Un câmp lexical corespunde unui sistem categorial, adică unei categorii a gramaticii („număr, gen, mod; timp, aspect") şi opozițiile interne ale unui câmp lexical corespund opozițiilor care există în interiorul unei categorii gramaticale.

În timp ce a) paradigmele gramaticii sunt incluse sau limitate (în oricare limbă, *singular-plural* pentru număr, masculin-feminin - neutru pentru gen; b) paradigmele lexicale sunt deschise sau nelimitate, dar această diferențiere este valabilă numai dacă ele se constituie din punctul de vedere al gramaticii, al sintaxei sau sunt sintagmatice, şi atunci ele trebuie privite ca serii lexicale.

Pentru că, de fapt, paradigmele lexicale sunt la fel de delimitate ca şi cele gramaticale. Dacă pe axul paradigmatic lexemele constituie serii nelimitate, deschise pentru funcţia de „subiect" sau „complement direct", în acest caz alegerea din lexic este pentru funcţii gramaticale. Alegerea propriu-zis lexicală – cel puţin în ceea ce priveşte lexicul structurat – are loc în cadrul unei paradigme limitate şi delimitabile (ca şi cele ale gramaticii) (a). De exemplu, pentru a desemna temperatura printr-un adjectiv alegerea se face între:

în lb. fr. *froid – frais – tiède – chaud;*

în germ. *kalt – kühl – lau – warm – heise;*

în rom. *rece – răcoros – cald – fierbinte* (ca termeni fundamentali).

Câmpurile lexicale în cadrul unei semantici structurale pot fi identificate, delimitate şi descrise. Sarcinile unei tipologii sunt tocmai să determine într-un mod sistematic:

a. diversitatea de structurare

b. stabilirea tipurilor de clase.

U. Weisgerber a schiţat două feluri de câmpuri:

A. cu un singur strat

a. cu organizare liberă

b. cu organizare plană

c. cu organizare stereometrică.

B. cu mai multe straturi.

Teoria sa, ca şi cea lui J.Trier nu priveşte structurile lexematice în perspectiva lansată de Coşeriu, dar acestea pot fi reinterpretate în termeni structurali şi integrate unei semantici structurale.

TIPOLOGIA CÂMPURILOR LEXICALE

O tipologie a câmpurilor lexicale se bazează pe clasificarea opoziţiilor lexematice.

Opoziţiile (ca şi în fonologie) sunt:

a. graduale – fr. *tiède – chaud, frais – frois;* rom. *călduţ – cald, răcoros – rece.*

b. echipolente – fr. *rouge – vert – jaune;* rom. *roşu – verde – galben.*

c. privative – fr. *dominer – maîtriser;* rom. *a domina – a stăpâni;* lat. *albus – candidus*.

Tipul acesta formal (este formal pentru că se arată subordonat numărului de „criterii semantice" sau de „dimensiuni" care funcţionează în câmpuri) nu este suficient în sine pentru că:

1. tipuri formale diferite pot să funcţioneze în acelaşi câmp; ele pot caracteriza secţiuni de câmpuri sau microcâmpuri, dar nu câmpuri întregi sau macrocâmpuri;

2. când caracterizează câmpuri întregi, ele disting subcâmpuri, dar nu tipurile principale care înglobează aceste subcâmpuri.

E. Coşeriu a adăugat acestui tip formal şi alte criterii:

1. Numărul dimensiunilor manifestate de opoziţiile unui câmp.

2. Felul în care „dimensiunile" se combină în teritoriul câmpului.

3. Tipul „ontic" al realităţii obiective şi al opoziţiilor lexematice.

4. Tipul raportului între conţinut şi expresia lexemelor.

CLASIFICAREA CÂMPURILOR LEXICALE

Pe baza acestor criterii şi combinându-le, câmpurile lexicale se clasează:

1. după configuraţia lor;

2. după sensul lor obiectiv;

3. după exprimarea lor.

Configuraţia depinde de:

a. numărul de „dimensiuni semantice";

b. tipurile formale de opoziţii în legătură cu aceste dimensiuni semantice;

c. felul în care lexemele se combină în interiorul acestor paradigme.

Dimensiune, termen introdus de F. Lounsbury, este punctul de vedere sau criteriul unei opoziţii oarecare, adică, în cazul unei opoziţii lexematice: „proprietatea semantică vizată de această opoziţie".

De ex. în câmpul adjectivelor relative la temperatură, dimensiunea semantică va fi: „grad relativ de temperatură, constatat prin simţul termic".

Dimensiunii semantice i se mai spune şi „criteriu semantic" sau „categorie lexicală".

Termenul *dimensiune* este comod pentru lingvişti pentru că permite formarea compuselor: unidimensional – pluridimensional

Termenul *categorie lexicală* este folosit numai pentru câmpuri întregi (macrocâmpuri): termeni pentru „culori", „rudenie", „fiinţe", „instrumente"; „verbe de mişcare" etc.

Câmpuri din punctul de vedere al numărului de dimensiuni:

A. unidimensionale (simple, lineare)

B. pluridimensionale (complexe).

A. Câmpuri unidimensionale:

a. *antonimice,* prin adăugare de distincţii devin pluridimensionale, iar termenii primari devin arhilexeme. Câmpurile antonimice, din punctul de vedere al ordonării lexemelor în câmpuri lexicale, nu prezintă diferenţe esenţiale între opoziţiile antonimice şi sinonimice, ambele sunt subclase ale clasei de opoziţii polare.

b. *graduale,* opoziţii graduale în interiorul arhilexemului, se aranjează lexemele.

c. *seriale,* opoziţii multilaterale, echipolente, de ex., numele zilelor săptămânii, nume de păsări, de peşti etc.

Câmpurile unidimensionale seriale sunt, la rândul lor,

– ordinale (opoziţia de natură „relaţională"), serii închise, lexemele sunt în ordine fixă, de ex. numele zilelor săptămânii în orice limbă.

– non-ordinale (opoziţie de natură „substantivală"), serii neordonate, deschise, se pot adăuga la infinit lexeme noi, de ex. nume de păsări, de arbori, în orice limbă.

Câmpurile seriale constituie totdeauna terminologii: nu sunt structurate lingvistic decât la nivelul arhilexemelor.

B. Câmpuri pluridimensionale:

a. *bidimensionale*

- corelative, cele două dimensiuni se încrucişează, formează fascicule de corelaţii:

• b//p/f; t/d//th/dh.

• combinare a două opoziţii polare (antonimică şi/sau sinonimică)

easy	difficult
light	heavy

îngust	lat
strâmt	larg

- non-corelative, de tip:

• vocală / consoană;

• nume de culori, păsări, etc.

b. *multidimensionale.*

• câmpuri antonimice + distincţii (cf. **A**a)

BIBLIOGRAFIE

Eugeniu Coşeriu, *Către o tipologie a câmpurilor lexicale* (*Vers une tipologie des champs lexicaux*, „Cahiers de lexicologie" XXVII, 1975, 30-51), în *Lingvistica modernă în texte,* red. resp. Maria Iliescu şi Lucia Wald,

[Univ. din] Bucureşti, 1981. Idem, *Studiul funcțional al vocabularului. Lexematica* (*Die funktionelle Betrachtung des Wortschatzes*, in *Sprache des Gegenwart,* Düsseldorf, 1976, 7-25), în *vol. cit.,* 39-77.
Idem, *Structurile lexematice* (*Les structures lexematiques*, „Zeitschrift für französische Sprache und Literatur", Wiesbaden, 1968, 3-16), în „Revista de lingvistică şi ştiință literară", Chişinău, nr.6, 1992, 41-53.
John Lyons, *Introducere în lingvistica teoretică,* Ed. Ştiințifică, Bucureşti, 1995, 221-230.

CHESTIONAR ŞI SUGESTII DE APLICAȚII

1. Ce este lexematica?
2. Definiți lexemul şi raportul lui cu cuvântul.
3. Care sunt tipurile de structuri lexematice?
4. Enunțați caracteristicile câmpului lexical şi ale clasei lexicale.
5. Ce schimbări antrenează „structurile secundare" paradigmatice?
6. Care sunt categoriile de „compuneri" lexematice?
7. Analizați lexemele germ. *das Wörterbuch, die Uhrzeiger,* fr. *fluviatile, fluorhydrique,* engl. *shopman, knighthood*.
8. Care este elementul condiționat al structurilor lexematice sintagmatice?
9. Ce înseamnă lexem determinant şi lexem determinat?
10. Pe ce se bazează tipologia câmpurilor lexicale?
11. Care sunt criteriile de clasificare a câmpurilor lexicale?
12. Dați exemplu de câmp unidimensional serial non-ordinal.

SEMANTICA – STUDIUL SENSULUI

NOȚIUNI INTRODUCTIVE. CONCEPTUL DE „SENS”

Încă din antichitate s-au semnalat preocupări de semantică: studii pe marginea tropilor, a sinonimelor, a omonimelor. Semantica ştiinţifică s-a constituit, însă, ca ramură lingvistică de sine stătătoare abia la sfârşitul secolului trecut. Părinte al ei este considerat lingvistul francez Michel Bréal, autor al lucrării *Essai de sémantique. Science des significations,* apărută la Paris, în 1897. Cu zece ani înaintea lui Bréal, Lazăr Şăineanu publica la Bucureşti lucrarea *Încercare asupra semasiologiei limbei române. Studii istorice despre tranziţiunea sensurilor,* lucrare care nu a fost cunoscută, probabil, de Bréal, nici de majoritatea cercetătorilor străini de atunci.

Obiectul de studiu al semanticii (sau semasiologiei) este sensul cuvintelor. Întâlnit uneori sub numele de înțeles, semnificație, valoare, funcție, accepție ș.a., sensul a acumulat, în timp, definiții a căror varietate „e fără doar şi poate descurajantă” afirmă Sorin Stati, care realizează o trecere în revistă a celor mai reprezentative încercări de caracterizare a termenului (Stati, p.7-10). O vom reține, dintre toate aceste definiții, pe cea care vede în sens „însuşirea obiectelor reflectată în mintea noastră” (Hristea, coord., p.14).

Nu de puține ori sensul este considerat a fi identic cu noțiunea, pornindu-se de la natura generalizatoare a celui dintâi şi apropiindu-l de caracterul sintetizant al celei de-a doua. Deşi sensul şi noțiunea coincid la mai toate cuvintele formând o semnificație unitară, fenomenul nu este general-valabil (T.L.G., p.27). O perfectă identitate sens-noțiune se întâlneşte la termenii ştiințifici şi tehnici: *elipsoid, xenon, tungsten, naftol, galvanocauter, pereu, antimoniu, fonem, colodiu* etc.

Toate cuvintele au sens; nu toate exprimă însă şi denumesc noțiuni. Fac acest lucru substantivele, adjectivele, pronumele, numeralele, verbele cu sens lexical şi adverbele. Interjecțiile exprimă – dar nu denumesc – emoții, sentimente, imită zgomote sau strigăte. Alte cuvinte (prepozițiile şi conjuncțiile, articolele, verbele auxiliare) exprimă raporturi între noțiuni şi marchează diferite raporturi gramaticale

între cuvinte. Unele dintre ele cumulează numeroase valori, care se precizează numai în context: **pe** *masă* (spațială), **pe** *seară* (temporală), **pe** *furiş* (modală), **pe** *Ioana* (obiect direct).

Noțiunile, pe de altă parte, pot fi exprimate nu numai printr-un singur cuvânt, ci şi prin îmbinări de cuvinte: *schimbător de viteză, placă fotografică, energie cinetică*.

Dacă noțiunile exprimă însuşirile cele mai generale, esențiale şi necesare, preponderent obiective, colective ale obiectelor şi fenomenelor, sensul se poate referi şi la trăsături particulare fiind marcat, uneori, de factori de natură individuală, subiectivi sau aparținători unei colectivități limitate. Noțiunea este mai „rece", mai impersonală, mai precisă, mai puțin cuprinzătoare, în timp ce sensul îşi poate lărgi conținutul prin nuanțele personale, afective pe care, uneori, le aduce. Aşadar, „de multe ori înțelesul cuvintelor nu exprimă noțiuni ca atare, el subliniază anumite laturi ale noțiunii, la care adaugă nuanțe afective care depăşesc cadrul logic propriu-zis" (T.L.G., p.271).

În literatura de specialitate se vorbeşte despre un **sens denotativ** (noțional, conceptual) al cuvântului, care are valoare obiectivă şi există independent de intenția vorbitorului, despre un **sens conotativ**, reprezentat de „valoarea suplimentară sugestivă, afectivă, atmosfera etc. care însoțeşte un anumit cuvânt" (un termen cum este *cafeluță,* de pildă, se referă nu neapărat la o cantitate mică de cafea, ci poartă în el asemenea valori) şi despre un **sens referențial**, care „este dat de raportarea cuvântului la realitatea concretă, la desemnat. La un număr mare de cuvinte el trezeşte în plus imaginea concretă a obiectului la care se referă. Aici generalul se exprimă direct prin individual" (T.L.G., p.277).

Unele cuvinte – puține la număr – sunt monosemantice. Au un singur sens, în general, termenii tehnici şi cei ştiințifici: *cuantă, perigon, oxidril, diedru, plesiozaur, taliu, ignitron.* Majoritatea cuvintelor sunt însă polisemantice (au două sau mai multe sensuri). Sensurile cuvintelor polisemantice sunt legate între ele, fapt simțit nu numai de către lingvişti, ci şi de către simplii vorbitori. Astfel, un cuvânt cum este, de pildă, *coloníe* poate avea următoarele sensuri: 1) cetate sau oraş întemeiat de vechii fenicieni sau greci pe teritorii străine; 2) regiune sau țară aflată sub dominația unei puteri străine; 3) grup de oameni de aceeaşi naționalitate, aşezați într-o altă țară sau în oraş străin; 4) grup de copii aflați într-o stațione; 5) grup de animale din aceeaşi specie care trăiesc în comun. *Arcada* desemnează atât un element arhitectural format dintr-un arc şi elementele care îl susțin, cât şi o formație anatomică în formă de arc *(arcada ochiului)*. „În

structura unui cuvânt polisemantic există un sens către care converg toate celelalte, pe baza unei asemănări oarecare a însuşirilor pe care le însumează" (Diaconescu, p.140).

Cuvintele pot avea sensuri diferite de la un domeniu de activitate la altul: *perioadă,* de exemplu, are un sens în domeniul fizicii, altul în cel al muzicii, altul în geologie; termenii *sincopă, acord, predicat* au un sens pentru lingvist şi un altul pentru muzician (primele două), jurist (cel de-al doilea) sau logician (al treilea).

NOŢIUNI DE SEMANTICĂ ISTORICĂ (DIACRONICĂ)

Termenul de „semantică" se suprapune, până prin anii '50, cu cel de semantică istorică. Obiectul ei de studiu îl reprezintă schimbările de sens ale cuvintelor de-a lungul existenţei lor. Lazăr Şăineanu, Michel Bréal, Antoine Meillet, A. Darmesteter, St. Ullmann sunt nume de referinţă ale domeniului, care au căutat să explice factorii şi mecanismele ce stau la baza mutaţiilor de sens, direcţiile după care sensul se modifică.

CAUZELE SCHIMBĂRILOR DE SENS

CAUZE EXTRALINGVISTICE

Cuvintele îşi pot schimba sensul odată cu schimbarea realităţii pe care o denumesc. În vechime se scria cu pană de gâscă, termenul actual *peniţă* nefiind altceva decât diminutivul cuvântului *pană*. Printr-un transfer de sens termenul a trecut asupra obiectului metalic montat la un toc şi utilizat pentru a scrie cu cerneală.

Termenul francez *galérien* îi desemna, cu secole în urmă, pe criminalii trimişi să vâslească pe galerele regelui. Cu toate că s-a renunţat, cu timpul, la această pedeapsă, criminalii fiind trimişi în temniţe aflate pe uscat, termenul a continuat să existe pentru a-i denumi pe cei condamnaţi.

O dată cu evoluţia gândirii se poate schimba şi sensul unor cuvinte. Deşi *atomul* se ştie că nu mai reprezintă componenta cea mai mică a materiei (gr. *a-tomos* – „indivizibil"), cuvântul s-a păstrat.

Cauze extralingvistice stau la baza schimbărilor de sens la trecerea cuvintelor dintr-un mediu social în altul. Astfel, cuvântul latinesc *iecur* („ficat") a dispărut din toate limbile romanice, locul lui fiind luat de un cuvânt utilizat în limbajul bucătarilor şi format după un model grec: *ficatum* – „(ficat) umplut cu smochine". Denumirea unui fel de mâncare a devenit, prin trecere în limba comună, nume al unui

organ. A. Meillet nota că verbul *équiper* la origini era un termen marinăresc şi însemna „a echipa o navă cu ceea ce e necesar”, şi, întrucât în limbajul tehnic ideea de navă se subînţelegea, însemna „a înzestra cu ceea ce e necesar”. Anticiparea făcută de cunoscutul lingvist francez în urmă cu circa 100 de ani, conform căreia dacă va trece în limba comună cuvântul nu va mai păstra decât ultimul sens, s-a adeverit.

Tot la cauze extralingvistice semnalăm interdicţiile de vocabular. Unele cuvinte sunt înlocuite cu altele mai puţin periculoase, mai „blânde”, mai decente. Numele unui mamifer carnivor, *nevăstuica,* „obiect de teamă superstiţioasă şi de interdicţii corespunzătoare de tabu” (*Antologie de semantică,* St.Ullmann, p.142), are nume dintre cele mai alese: fr. *belette* – „frumuşica”, it. *donnola* şi port. *doninha* – „domniţă”, sued. *lilla snälla* – „fetiţă drăguţă”, *jungfru* – „domnişoară”, v. engl. *fairy* – „zână”, dan. *kjonne* – „frumoasa”, *bruden* – „mireasa”, bavar. *Schöntierlein, Schöndinglein* – „animăluţ drăguţ”.

CAUZE LINGVISTICE

La cuvintele care pierd legătura cu familia din care provin se constată schimbări de sens care nu s-ar realiza dacă etimologia s-ar mai simţi. Cuvântul *virtus* – „virtute”, derivat de la *vir* – „bărbat”, avea sensul „bărbăţie, curaj, fel de a fi al bărbatului”. Cum *vir* n-a fost moştenit în limba română, *virtute* înseamnă acum „atitudine morală exemplară”, fără a se mai referi la ideea de „bărbat”. În limba franceză particulele întrebuinţate pentru exprimarea negaţiei *point, pas* sunt, la origine, substantive („punct”, „pas”), iar reflexivul *on* provine din substantivul *homme* („om”). Cuvântul *Mann* din germană („om”) se foloseşte, şi el, în construcţii impersonale.

Unele schimbări de sens se datorează contextului. Datorită desei întrebuinţări în anumite îmbinări, unele cuvinte preiau sensul cuvântului alăturat. Astfel, fr. *fromage* – „brânză” e moştenit din lat. *caseus formaticus* – „brânză pusă în formă”; *pêche* – „piersică” provine din lat. *malum persicum* – „măr din Persia”; substantivul românesc *roşie* este şi el, la origine, un atribut provenit din sintagma *pătlăgea roşie.* Sensul sintagmelor a fost, deci, preluat numai de epitete.

O altă cauză a schimbărilor de sens este aceea a apropierii formale dintre cuvinte: *fortuit,* de pildă, care înseamnă, de fapt, „întâmplător”, pus în legătură cu *forţat,* este utilizat uneori cu sensul „făcut sau impus cu forţa, prin constrângere”; *mutual* – „care se face în mod reciproc şi simultan” este raportat greşit la cuvântul *mut* şi se foloseşte cu sensul de „pe tăcute”.

CĂILE DE REALIZARE A SCHIMBĂRILOR DE SENS

Aceste căi sunt variate şi corespund, în general, figurilor de stil.

Des întâlnită este **metafora**, o comparaţie subînţeleasă sau „prescurtată", în virtutea căreia cuvântul-imagine înlocuieşte cuvântul-obiect. Numeroase metafore au intrat în limbajul cotidian: *poalele muntelui, gura văii, piciorul patului, gura tunului, buza paharului, aripa podului,* şi rareori mai sunt recunoscute ca figuri de stil. Nu puţine sunt denumiri de plante: *gura-leului, sângele-voinicului, piciorul-caprei, laba-gâştei, cinci-degete, talpa-ursului, ochiul-boului, limba-soacrei, limba-peştelui* etc.

Metonimia marchează înlocuirea efectului cu cauza, a cauzei cu efectul, a conţinutului cu conţinătorul, a operei cu autorul, a autorului cu opera ş.a.: *a bea toată sticla (tot paharul), a avea condei, a cumpăra un Pallady, clasa se foia, a ciocni un Murfatlar*.

Sinecdoca este o figură de stil prin intermediul căreia genul se substituie, uneori, prin specie, întregul prin parte, pluralul prin singular: *acoperiş* în loc de „casă", *pânză* în loc de „corabie", *americanul* în loc de „americanii".

Hiperbola marchează o exagerare, prin mărirea sau micşorarea obiectului. Este des întâlnită în vorbirea curentă în construcţii de tipul: *a fugi mâncând pământul, cu inima cât un purice, a arde de nerăbdare, mai iute ca vântul şi ca gândul, mort de spaimă*.

DIRECŢII DE DEPLASARE A SENSULUI

Uneori se constată o **lărgire a sensului** cuvintelor: cuvântul *cerneală,* care, în vechime, desemna numai cerneala neagră, este, actualmente, nume al unei substanţe ce serveşte la scris, la tipărit şi poate avea diferite culori; lat. *passer* – „vrabie" a devenit, în română, *pasăre* (termen general), iar în spaniolă *pájaro* (sp. *vrabie = gorrión*); rus. *kanikuly* – „vacanţă" numea, iniţial, un interval de timp (22 iulie – 23 august) când soarele se afla în Constelaţia Câinelui (lat. *canicula* – „Constelaţia Câinelui"). Această perioadă coincidea cu vacanţa de vară. Cu timpul, termenul a ajuns să denumească orice vacanţă, pierzându-şi legătura cu numele constelaţiei.

Alteori s-a produs fenomenul invers, de **restrângere a sensului**: lat. *linteolum* – „bucată de pânză de in" şi-a restrâns, în română, sensul: *linţoliu = giulgiu;* în urmă cu câteva sute de ani termenul *varză* denumea plantele verzi, verdeaţa, în general, iar acum este numele unei plante legumicole folosite în alimentaţie; lat. *tempestas* însemna „starea

vremii" („timp frumos" sau „timp urât"); în câteva limbi romanice termenul şi-a restrâns sensul, menţinându-l numai pe cel de-al doilea: fr. *tempête,* sp. *tempestad,* ital. *tempesta* - „vreme rea, furtună".

Sensul cuvintelor a evoluat **de la abstract către concret**: lat. *anima* – „suflet, viaţă", a devenit, în română, *inimă;* lat. *conventus* – „adunare" a dat, în franceză, *couvent* – „mănăstire".

Nu lipseşte nici fenomenul invers, de trecere **de la concret la abstract:** germ. *der Raum* – „spaţiu" avea, iniţial, un sens concret: „teren liber, ce urmează să fie cultivat"; lat. *pensare* – „a cântări", care avea iniţial numai sensul de „a determina masa unui corp cu cântarul sau balanţa", a dat, în franceză, verbul *penser* – „a gândi". Din lat. *pensum* – „greutate cântărită", a evoluat românescul *păs* – „supărare, necaz, greutate sufletească".

Unele cuvinte **şi-au înnobilat,** în timp, **sensul:** lat. *minister* – „servitor" stă, în mai multe limbi moderne, la originea termenului ce desemnează un membru al guvernului care conduce un minister; v. germ. *marahskalk* – „slugă la grajd, băiat la cai" a devenit, în franceză, *maréchal* – „mareşal".

Dimpotrivă, alte cuvinte **au căpătat un sens peiorativ:** sl. *prost* – „simplu" e la baza cuvântului românesc *prost* – „lipsit de inteligenţă; nerod, stupid"; din franţuzescul *parler* – „a vorbi" provine, în spaniolă, verbul *parlar* – „a trăncăni, a pălăvrăgi".

NOŢIUNI DE SEMANTICĂ SINCRONICĂ

Alături de semantica istorică există şi o semantică sincronică (statică sau descriptivă) care „analizează, sistematizează şi clasifică sensurile cuvintelor, aşa cum acestea există la un moment dat în conştiinţa celor ce le folosesc în vorbire" (Hristea, coord., 14). Ea s-a dezvoltat după anii '50 ai secolului al XX-lea şi e departe de a fi un domeniu unitar, în rândul ei existând mai multe curente, dintre care cel mai important este semantica structurală, bazată pe „analiza semică" sau pe teoria „câmpurilor semantice".

ANALIZA SEMICĂ

Sensul unui cuvânt numit şi *semem* poate fi descompus şi analizat în unităţi semantice elementare numite *seme,* la fel cum fonemul – fascicul de trăsături distinctive – este analizat în aceste trăsături.

Fonemele *f* şi *v,* de pildă, prezintă următoarele caracteristici:

/f/ - nesonantă
- constrictivă (fricativă)
- labiodentală
- *surdă*

/v/ - nesonantă
- constrictivă (fricativă)
- labiodentală
- *sonoră*

Trei dintre aceste trăsături sunt deci comune, iar una este diferențiatoare. În mod analog procedează semanticienii adepți ai analizei semice. Să luăm, de pildă, două cuvinte înrudite: *canotaj* şi *caiac,* denumiri ale unor sporturi nautice. Primul se practică, însă, în ambarcațiuni puse în mişcare cu ajutorul vâslelor sau ramelor, iar cel de-al doilea în ambarcațiuni conduse cu ajutorul unei padele. Cele două sememe pot fi descompuse, deci, în următoarele trăsături distinctive:

„canotaj"- sport
- nautic
- practicat cu o ambarcațiune
- *vasul este condus cu vâsle sau rame*

„caiac"- sport
- nautic
- practicat cu o ambarcațiune
- *vasul este condus cu o padelă*

Sensul unui cuvânt este, prin urmare, un fascicul de seme, distinct de alte fascicule. Semele obținute printr-o asemenea descompunere se pot întâlni şi în structura sensului altor cuvinte: primele trei, de pildă, sunt proprii şi cuvântului *canoe* (în cazul căreia ambarcațiunea este condusă cu ajutorul unei pagaie). O altă trăsătură distinctivă ce diferențiază *caiacul* de *canoe* este faptul că ambarcațiunea este prevăzută, în cazul caiacului, cu cârmă, iar canoea este fără cârmă.

Referindu-se la obiectele care servesc pentru aşezat, B. Pottier identifică următoarele trăsături distinctive ale acestora: 1) pe care te aşezi, 2) care are picioare, 3) pentru o singură persoană, 4) cu spătar, 5) cu brațe, 6) din material rigid, şi realizează următoarea schemă:

	s^1	s^2	s^3	s^4	s^5	s^6
scaun	+	+	+	+	-	+
fotoliu	+	+	+	+	+	-
taburet	+	+	+	-	-	+
canapea	+	+	-	+	+	-

O combinație de seme formează un semem: $s^1 + s^2 + s^3 + s^4 + s^6 =$ sememul „scaun". Trăsătura distinctivă 4) deosebeşte scaunul de taburet, s^5 şi s^6 diferențiază scaunul de fotoliu ş.a.m.d.

Fiind în posesia unui inventar general de seme, semanticianul nu mai trebuie să înregistreze şi să descrie sensul fiecărui cuvânt în parte,

ci să precizeze doar care sunt acele combinații de seme care îl diferențiază de sensul altor cuvinte.

TEORIA „CÂMPURILOR SEMANTICE"

Cuvintele care pot fi descrise, grupate pe baza unui număr de seme comune alcătuiesc un câmp semantic: ex.: gradele de rudenie sau gradele militare, denumirile culorilor, numele de pomi fructiferi, de animale sălbatice etc. Bazele teoriei câmpurilor semantice au fost puse de către Jost Trier. Vocabularul nu este, în opinia semanticianului german, o masă de cuvinte, ci un ansamblu de câmpuri lexicale înțelese ca ansambluri de relații între cuvinte „care au semnificație în virtutea acestor relații. O relație există, deci, numai în cadrul unui câmp. Fiecare câmp semantic formează, împreună cu altele, un câmp mai întins şi aşa mai departe până se ajunge la lexicul limbii, câmpul semantic cel mai vast. Acesta are aspectul unui mozaic, fără goluri sau suprapuneri" (Stati, p.21).

Fiecare câmp este un câmp lexical „a ceva". Lui îi corespunde „un segment" din realitatea externă: fenomenele meteorologice, culorile, formele de relief. Acest segment poartă, la Trier, numele de *arie conceptuală*. Două limbi (sau mai multe) pot să aibă în comun aceeaşi arie: rudenia, părțile corpului omenesc, însă ea poate fi exprimată diferit în limbi diferite. Cuvintelor *grandson* şi *nephew* din engleză le corespunde, în română, cuvântul „nepot". Aria lor comună este structurată diferit în cele două limbi: primul echivalează, în română, cu „nepot de bunic", iar cel de-al doilea cu „nepot de frate sau soră". Diferențele dintre termenii din engleză se redau în română numai contextual, un enunț ca *Ne-a venit nepotul,* ambiguu în română, necesitând, când e cazul, precizarea – „băiatul fiului (fiicei)" sau „băiatul fratelui (surorii)". Unui câmp lexical i se poate asocia, deci, nu doar o arie, ci şi un mod de structurare a ei. Modul în care e structurată aria este, în terminologia semanticianului german, un *câmp conceptual.* Acesta reprezintă totalitatea sensurilor pe care le au unitățile ce alcătuiesc un câmp lexical (Ionescu, p.39).

La un nivel superior câmpului semantic se vorbeşte despre clase sau categorii lexicale, caracterizate printr-o trăsătură generală de tipul animat-inanimat, uman-nonuman ş.a. Asemenea clase, alcătuite din semne ce indică trăsături generice poartă numele de *claseme*.

Teoriei câmpurilor semantice i se aduc obiecții de natură practică: în nici o limbă nu se poate realiza o descriere completă a vocabularului doar pe baza ei, puține fiind sectoarele care permit evidențierea unei

organizări clare, limpezi. Descrierea vocabularului ca o clasă mare de lexeme formată prin combinarea unui număr mic de seme, rămâne numai o ipoteză.

CLASIFICAREA CUVINTELOR DIN PUNCTUL DE VEDERE AL RAPORTULUI SENS-FORMĂ

Cuvintele cu acelaşi înveliş sonor, dar sensuri diferite, poartă numele de **omonime:** cf. rom: *calcan*[1] – „peşte marin, cu corp rombic, turtit, asimetric" şi *calcan*[2] – „zid exterior din spatele unei clădiri", *cârciumăreasă*[1] – „femeie care are în proprietate o cârciumă; nevastă de cârciumar" şi *cârciumăreasă*[2] - „plantă ornamentală"; fr. *ou*[1] – „sau" şi *où* – „unde", *son*[1] – „al său", *son*[2] – „sunet" şi *son*[3] – „tărâţe"; rus. *luk*[1] – „arc" şi *luk*[2] – „ceapă", *lavka*[1] – „bancă, laviţă" şi *lavka*[2] – „prăvălie, dugheană"; engl. *plate*[1] – „placă", *plate*[2] – „farfurie", *plate*[3] – „argintărie", *duck*[1] – „raţă", *duck*[2] – „persoană încântătoare", *duck*[3] – „pânză de doc" ş.a.

Omonimele provin, de cele mai multe ori, din limbi diferite: rom. *orar*[1] < fr.,lat. – „privitor la ore, care arată orele" sau „program al unei activităţi împărţit pe ore şi repetat periodic" şi *orar*[2] < sl., lat. – „veşmânt bisericesc", *lac*[1] < lat. – „întindere de apă" şi *lac*[2] < germ. – „preparat lichid"; rus. *bor*[1], cuvânt rusesc – „pădure de conifere", *bor*[2] < fr. – „bor", element chimic, *bor*[3] < germ. – „freză" (la bormaşină). În română se înregistrează două omonime cu aceeaşi proveniență franceză: *bor*[1] – „bor", element chimic şi *bor*[2] – „marginea răsfrântă în afară a unei pălării".

Cele mai numeroase omonime sunt cele lexicale (propriu-zise), care grupează cuvinte ce aparţin aceleiaşi clase lexico-gramaticale: *liliac*[1] – „arbust decorativ cu flori frumos mirositoare" şi *liliac*[2] – „mamifer insectivor", *a semăna*[1] – „a însămânţa" şi *a semăna*[2] – „a se asemăna", „a se asemui".

Omonimia poate fi totală, când cuvintele omonime au aceeaşi formă în întreaga lor paradigmă: *bancă*[1] – „scaun lung şi îngust" şi *bancă*[2] – „instituţie financiară" sau parţială, când cuvintele nu coincid în toate formele paradigmatice: *masă*[1] – „mobilă" – pl. *mese,* dar *masă*[2] – „mulţime" – pl. *mase; difuzor*[1] – „aparat" – pl. *difuzoare* şi *difuzor*[2] – „persoană care difuzează (presă, periodice)" – pl. *difuzori*.

Omonimele gramaticale (morfologice) sunt reprezentate de identitatea unor forme gramaticale ale aceluiaşi cuvânt: forme de imperfect, singular şi plural – *mergeam* – (eu şi noi), forme de prezent, singular şi plural – *cântă* (el şi ei), *aleg* (eu şi ei).

O altă grupă de omonime o formează cele lexico-gramaticale: cuvinte care aparţin unor părţi de vorbire diferite şi care prezintă unele forme identice: *cer* – substantiv şi verb, *duce* – substantiv şi verb, *poartă* – substantiv şi verb, *lin* – substantiv şi adjectiv, *vie* – substantiv şi adjectiv. Asemenea omonime se mai numesc şi omoforme.

Omografele sunt cuvinte a căror formă coincide numai în scris, dar care se pronunţă în alt fel şi au sensuri diferite: rom. *háină* şi *haină, óchi* şi *ochí, ţárină* şi *ţarínă;* engl. *lead* [led] – „plumb", „grafit", „mină de creion" şi *lead* [li:d] – „conducere", „indicaţie", „lesă" ş.a.; rus. *zámok* – „castel" şi *zamók* – „lacăt, încuietoare".

Omofonele sunt cuvinte cu grafie şi sensuri diferite, dar care se pronunţă la fel: engl. *dear* – „drag" şi *deer* – „cerb"; fr. *verre* – „sticlă", *vers* – „către", *ver* – „vierme", *vert* – „verde".

Considerate un fenomen negativ (J. Gilliéron), care ar crea ambiguităţi în limbă, omonimele nu îngreunează comunicarea, contextul în care sunt întâlnite înlăturând eventualele confuzii. Ambiguitatea lor este valorificată în calambururi, jocuri de cuvinte: „Maică-ta, de-i *vie*/Spune-i ca să *vie*/Pân'la noi la *vie*".

Limita dintre cuvintele omonime şi cele polisemantice nu e totdeauna uşor de stabilit, „mai ales în cazul în care ele sunt rezultatul îndepărtării unor sensuri mai mult sau mai puţin apropiate la origine". *Masă*^{1} – „mulţime", *masă*^{2} – „corp solid" şi *masă*^{3} – „mobilă" sunt cuvinte omonime. La ultimul (*masă* – „mobilă") se specifică în dicţionar şi sensul de „mâncare", „deşi diferenţa semantică dintre ele e foarte mare, dat fiind că fiecare face parte din serii de înţelesuri destul de deosebite" (T.L.G., p.267).

Într-un studiu consacrat omonimiei şi polisemiei Paula Diaconescu vorbeşte despre criteriul *ruperii lanţului semantic* dintre cuvinte: dacă lipseşte o verigă de legătură, suntem în prezenţa unui fenomen de omonimie, iar dacă sensul fundamental este întâlnit în cele secundare – fie şi printr-o singură caracteristică – ne aflăm pe terenul polisemiei.

Omonime sigure sunt cele ce provin din limbi diferite: *toc*^{1}(<bg.) – la încălţăminte, *toc*^{2} – (<magh., scr.) – „cutie mică, în care se păstrează anumite obiecte de uz personal, instrumente", „ustensilă pentru scris sau desenat", „piesă de cherestea", *toc*^{3} (<*lat.) – indicativul prezent, persoana I singular de la verbul *a toca, toc*^{4} – onomatopee ce imită zgomotul produs de o ciocănitură, de o lovitură într-un material dur.

„Scindarea legăturilor semantice, în cazul polisemiei trecute în omonimie, reflectă, de fapt, şi ea, pierderea legăturii dintre laturile unei noţiuni, care pot deveni noţiuni diferite. Raportul dintre noţiune şi sens (cuvânt, în sens larg) nu este univoc: noţiune → sens, ci şi sens

→ noțiune, ceea ce confirmă teza despre funcția formativă a limbii (de formare a gândirii") (Vraciu, p.99).

Paronime sunt cuvintele foarte asemănătoare ca formă, însă deosebite ca sens: cf. rom. *a emigra* „a pleca din patrie şi a se stabili în altă țară" şi *a imigra* – „a veni într-o țară pentru a se stabili aici", *inoperabil* – „care nu poate fi operat" şi *inoperant* – „lipsit de efect, fără urmări", *permisie* – „învoire (acordată în special militarilor) de a părăsi serviciul pe o durată scurtă de timp" şi *permisiune* – „învoire, aprobare de a face ceva; îngăduință, încuviințare"; fr. *jeune* – „tânăr" şi *jaune* – „galben", *admirable* – „vrednic de admirat, admirabil" şi *admiratif* – „admirativ", *lever* – „a scula" şi *laver* – „a spăla"; rus. *rassvet* – „zori" şi *rascvet* – „înflorire"; engl. *caste* – „castă" şi *caster* – „castor"; *dumping* – „inundare a pieței cu mărfuri ieftine, dumping" şi *doping* – „dopaj, doping" (ultimele, paronime şi în limba română).

De obicei, paronimele aparțin aceleiaşi categorii lexico-gramaticale: *arhivar – arhivist, cenzură – cezură, apologie – apologism* (substantive), *viral – virotic, termal – termic* (adjective), *a prescrie – a proscrie, a desena – a desemna* (verbe). Altele aparțin unor categorii diferite: *oral* – adjectiv, *orar* – substantiv; *arabesc* – substantiv, *arabic* – adjectiv; *înainte* – adverb, *înaintea* – prepoziție.

Multe paronime diferă prin sufixe: *aventurist – aventuros, accentuabil – accentual,* altele prin prefixe: *ezoteric – exoteric, prenume – pronume.*

Această grupă de cuvinte generează numeroase confuzii, greşeli de exprimare ale vorbitorilor insuficient instruiți. Eroii lui I.L. Caragiale vorbesc, de pildă, despre „*ş*icul de la baston" (în loc de „şiş"), despre o „lege de *murături*" (în loc de „moratoriu"), despre o „cerneală *violentă*" (în loc de „violetă") ş.a. (Hristea, 1978, p.22-23).

Sinonime sunt cuvintele cu forme diferite, dar cu sensuri identice sau foarte apropiate. „Bogăția unei limbi – afirma Gh. Bulgăr – e ilustrată nu numai de cantitatea cuvintelor, a construcțiilor şi a expresiilor specifice fixate de-a lungul timpului prin uz, ci şi de volumul şi calitatea acelor cuvinte variate şi expresive care denumesc aceeaşi noțiune" – sinonimele. Limba recurge, deseori, la ele „din nevoia de a nuanța şi de a preciza ideea, fiind acceptată, în general, de către vorbitori, şi evidența unor suprapuneri de cuvinte pentru aceeaşi noțiune, dacă se neglijează nuanțele mici de diferențiere stilistică, afectivă, regională, familiară etc." (cf. Hristea, coord. 1981, p.25).

Contribuind la o exprimare cât mai precisă şi mai variată, sinonimia este un fenomen des întâlnit: rom. *for – autoritate, compatibilitate –*

potrivire, relaxat – destins, insolubil – nedizolvabil, a stoca – a depozita; fr. *demander – solliciter – „a cere", résoudre – décider – „a se hotărî";* engl. *nice – pretty* - „drăguț", *freedom – liberty* - „libertate", *obstacle – hindrance* „piedică"; rus. *pravda – istina* – „adevăr", *zdes' – tut* – „aici".

Limba română se remarcă printr-o uimitoare bogăție expresivă apreciată de cunoscutul romanist Alf Lombard: „Importul aproape nelimitat de cuvinte noi, cadrul uimitor de extensibil al vocabularului, felul în care cuvintele trăiesc împreună în interiorul acestui cadru, concurența dintre cuvintele care aparțin straturilor diferite, diferențierea semantică sau geografică a sinonimelor, – toate aceste probleme lexicologice constituie un întreg pe care nici o altă limbă nu-l oferă mai bine studiului" (cf. Hristea, coord., 1981, p.25).

Foarte puține sinonime au sensuri identice: rom. *cupru* şi *aramă, natriu* şi *sodiu,* rus. *lingvistika* şi *jazykoznanie* – „lingvistică", *gostinica* şi *otel'* – „hotel".

Majoritatea sinonimelor au sensuri apropiate: *stilare – cultivare – rafinare – cizelare – şlefuire – cioplire; a tulbura – a îngrijora – a emoționa – a împăienjeni – a răscoli – a (se) zăpăci – a (se) întuneca – a dezechilibra – a instiga – a deranja.*

Între sinonime nu există, de regulă, o echivalență perfectă. Adjectivul *flexibil* este sinonim cu *flexionar* în domeniul lingvisticii; relația încetează, însă, în contextul *corp flexibil* (elastic, mlădios); *tomnatic* şi *autumnal* sunt, de asemenea, sinonime: *autumnal* nu poate fi, însă, folosit într-un context cum este *flăcău tomnatic;* verbul *a prinde* este sinonim cu *a găsi* într-un context cum este *l-am prins acasă,* nu însă şi în altele ca: *a prins a povesti, laptele s-a prins, a prins doi iepuri, l-a prins de mână* ş.a. Relația de sinonimie dintre termenii de mai sus este, deci, numai parțială. Polisemia constituie o dificultate în cercetarea sinonimelor: substantivul *compoziție* poate avea, ca sinonime, în domeniul muzicii termenul *cântec,* în muzică şi literatură – *bucată, piesă,* în teatru – *rol,* în şcoală – *compunere,* în domeniul tipografiei – *culegere, zețuire* ş.a.

Sinonimia nu se limitează numai la domeniul lexicului. Cercetătorii vorbesc despre o sinonimie fonetică: *seara* şi *sara, umple* şi *împle,* o sinonimie gramaticală: *voi citi, o să citesc, am să citesc,* o sinonimie afixală (prefixală: *nestabil – instabil, anormal – nenormal* sau sufixală: *mugurel – muguraş, căscioară – căsuță, încetinel – încetişor*), despre sinonimie frazeologică: *a fugi – a o lua la fugă – a spăla putina – a-şi lua picioarele la spinare – a da bir cu fugiții* şi sinonimie lexico-frazeologică ce cuprinde sinonime la care relația de echivalență se stabileşte între un cuvânt ca unitate lexicală şi un grup de cuvinte

care formează o unitate frazeologică: *vitriol – acid sulfuric, epitaf – inscripție funerară, trop – figură de stil.*

Unii lingviști neagă existența sinonimelor. Printre aceştia lingvistul german H. Steinthal care afirmă că aceeaşi noțiune nu poate fi desemnată prin cuvinte diferite şi că un cuvânt nu poate avea mai multe sensuri (limbile n-ar avea, deci, nici cuvinte sinonime, nici cuvinte polisemantice).

Ambele fenomene sunt, însă, bine reprezentate în limbă, sinonimele reflectând aceeaşi noțiune, accentuându-i anumite laturi, marcând anumite nuanțe şi contribuind la variația expresiei. Alături de cuvântul de origine latină *timp,* de pildă, în limba română s-a conservat şi cuvântul slav *vreme,* ale cărui derivate *vremelnicie, a vremui* exprimă nuanțe pe care cuvântul *timp* nu le poate realiza: *„Vremea vremuieşte şi omul îmbătrâneşte”.*

Antonime sunt cuvintele care au forme diferite şi sensuri diametral opuse: cf. rom. *interior – exterior, corect – incorect, calitate – defect, a urca – a coborî;* engl. *friend* – „prieten”, *enemy* – „duşman”, *to ask* – „a întreba”, *to answer* – „a răspunde”, *tall* – „înalt”, *small* – „mărunt”; fr. *venir* – „a veni”, *partir* – „a pleca”, *jour* – „zi”, *nuit* – „noapte”; rus. *pravda* – „adevăr”, *lož'* – „minciună”, *nad* – „deasupra”, *pod* – „dedesubt”.

Antonimele pot exprima relații calitative: rom. *serios – neserios;* engl. *rich* – „bogat”, *poor* – „sărac”; rus. *molodoj* – „tânăr”, *staryj* – „bătrân”; fr. *grande* – „mare”, *petit* – „mic”, cantitative: rom. *mult – puțin,* engl. *much – a little;* temporale: *vara – iarna,* engl. *yersterday* – „ieri”, *tomorrow* – „mâine”, spațiale: *aproape – departe,* engl. *here* – „aici”, *there* – „acolo”.

Unele antonime grupează cuvinte cu rădăcini diferite: rom. *concret – abstract, prost – deştept, a adormi – a se trezi, sus – jos;* engl. *big* – „mare”, *small* – „mic”, *to rejuvenate* – „a întineri”, *to age* – „a îmbătrâni”; rus. *horošo* – „bine”, *plocho* – „rău”, *dat'* – „a da”, *vzjat'* – „a lua”.

Alteori, perechile de antonime sunt formate de la aceeaşi rădăcină cu ajutorul unor prefixe (negative, privative ş.a.); rom. *suficient – insuficient, a face – a desface,* engl. *agreement* – „acord”, *disagreement* – „dezacord”, *party* – „partinic”, *non-party* – „nepartinic”, fr. *dater* – „a data”, *antidater* – „a antedata”, *admissible* - „admisibil”, *inadmissible* – „inadmisibil”, rus. *vchodit'* – „a intra”, *vychodit'* – „a ieşi”, *ser'joznyj* – „serios”, *neser'joznyj* – „neserios”. Nu totdeauna grupul *ne-* este marcă a unei relații de antonimie (ca în

cazurile *adevăr – neadevăr, clar – neclar*): nu *nebun, netot, necurat* sunt antonime ale cuvintelor *bun, tot, curat,* ci *rău, nimic, murdar*.

Cuvintele polisemantice pot intra în diferite relații de antonimie: *scump* – „care se vinde şi se cumpără la un preț ridicat" are antonimul *ieftin,* iar *scump* – „foarte drag, iubit" – pe *urât, nesuferit; greu* – „care are greutate mare" are antonimul *uşor,* iar în contextul *miros greu* are antonimul *plăcut, agreabil*. Antonimia se stabileşte, deci, pentru fiecare dintre sensurile cuvintelor polisemantice.

Uneori, antonimele se formează prin substituirea prefixelor: rom. *a împacheta – a despacheta, a încleia – a descleia, a înțeleni – a desțeleni;* rus. *podchodit'* – „a se apropia", *otchodit'* – „a se depărta", *nadzemnyj* – „de suprafață, terestru", *podzemnyj* – „subteran".

Antonimele constituie o sursă a expresivității limbii des exploatată de literatura artistică. Cu ajutorul lor se formează antiteza: „Eu veneam de *sus,* tu veneai de *jos,/* Tu soseai din *vieți,* eu veneam din *morți*" (T. Arghezi) sau „Ea *bogată,* eu *sărac;* ea *curtenită,* eu *izgonit* şi *disprețuit;* ea *slabă, mică* şi *palidă,* eu *voinic, mare* şi *rumen;* ea *slujită* de o familie întreagă de slugi, eu *slugărnicind*…" (B.St. Delavrancea).

Asocierea ingenioasă, în aceeaşi sintagmă, a unor cuvinte ce exprimă noțiuni contradictorii – oximoronul – este o figură de stil cu deosebit efect artistic: „Azi sunt *bătrân de tânăr*. Ce fel eram eu ieri!" (M. Eminescu), *„Înghețe-te căldura, arză-te răcoarea"* (T. Arghezi), „ulcioare mai frumoase şi mai zvelte/cu mijlocul de *păcătoase sfinte* fete" (L. Blaga).

Hiponime. Prin analogie cu termenii „sinonimie", „antonimie" a fost creat termenul de „hiponimie". „Deşi termenul hiponim este nou, noțiunea de «hiponimie» este destul de veche şi a fost de mult recunoscută ca unul din principiile constitutive în organizarea vocabularului tuturor limbilor" (Lyons, p.507).

Relația de hiponimie este numită, adesea, şi „incluziune". Astfel, înțelesul cuvântului *lopată* este „inclus" în cel al cuvântului *unealtă,* înțelesul cuvântului *garoafă* este „inclus" în înțelesul cuvântului *floare,* înțelesul cuvântului *pantofi* în cel al cuvântului *încălțăminte* ş.a.m.d.

Un termen mai general, include, astfel, termeni mai speciali. Termenul *sturion,* de pildă, include în el termeni cum sunt *cegă, nisetru, morun*. Acestea din urmă sunt co-hiponime ale termenului *sturion*. Co-hiponimele pot fi în număr mai mic sau mai mare: *mamă* şi *tată* (incluse în înțelesul cuvântului *părinte*), *primăvară, vară, toamnă* şi *iarnă* (incluse în *anotimp*), *garoafă, trandafir, lalea, narcisă, zambilă, crizantemă* etc., co-hiponime ale termenului *floare*.

Termenii din urmă – *părinte, anotimp, floare* – sunt termeni supraordonați față de hiponimele lor.

BIBLIOGRAFIE

Marin Bucă, Ivan Evseev, *Probleme de semasiologie,* Ed. Facla, Timişoara, 1976, p. 118-143.

Marin Bucă, Onufrie Vinţeler, *Dicţionar de antonime,* Ed. Enciclopedică Română, Bucureşti, 1974.

R.A. Budagov, *Introducere în ştiinţa limbii,* Ed. Ştiinţifică, Bucureşti, 1961.

Silviu Constantinescu, *Dicţionar de paronime,* Ed. Lucman, Bucureşti, 1998.

Ion Coteanu, (ediţie îngrijită), *Crestomaţie de lingvistică generală,* Ed. Fundaţiei *România de Mâine*, Bucureşti, 1998, p. 26-30.

Ion Coteanu, Lucia Wald (red.), *Semantică şi semiotică,* Ed. Ştiinţifică şi Enciclopedică, Bucureşti, 1981.

Paula Diaconescu, *Omonimia şi polisemia,* în *Probleme de lingvistică generală,* vol.I, Ed. Academiei, Bucureşti, 1959, p. 133-153.

Al. Graur (coord.), *Introducere în lingvistică,* Ed. Ştiinţifică, Bucureşti, 1972, p. 137-143.

Al. Graur, Sorin Stati, Lucia Wald, red., *Tratat de lingvistică generală,* Ed. Academiei, Bucureşti, 1971, p. 26-28; 265-278.

Theodor Hristea, *Paronimia şi atracţia paronimică în limba română (cu specială referire la opera lui I.L. Caragiale),* în „Limbă şi literatură", nr.1, 1978, p. 22-23.

Theodor Hristea (coord.), *Sinteze de limba română,* Ed. Didactică şi Pedagogică, Bucureşti, 1981, p. 14-29.

Emil Ionescu, *Manual de lingvistică generală,* Ed. ALL, Bucureşti, 1992, p. 33-41; 184-213.

John Lyons, *Introducere în lingvistica teoretică,* Ed. Ştiinţifică, Bucureşti, 1995.

Adam Schaff, *Introducere în semantică,* Ed. Ştiinţifică, Bucureşti, 1966.

Luiza Seche, Mircea Seche, Irina Preda, *Dicţionar de sinonime,* Ed. Enciclopedică, Bucureşti, 1993.

S.Stati, *Probleme actuale ale semanticii lingvistice,* în vol. *Limbaj, logică, filozofie,* Ed. Ştiinţifică, Bucureşti, 1968, p. 5-47.

Lazăr Şăineanu, *Încercare asupra semasiologiei limbei române. Studii istorice despre tranziţiunea sensurilor,* Tipografia Academiei Române, Bucureşti, 1887; reeditare, Ed. De Vest, Timişoara, 1999.

Emanuel Vasiliu, *Introducere în teoria limbii,* Ed. Academiei Române, Bucureşti, 1992, p. 70-89.

A. Vraciu, *Lingvistică generală şi comparată,* Ed. Didactică şi Pedagogică, Bucureşti, 1980, p. 93-103.

Lucia Wald, Elena Slave (red. resp.), *Antologie de semantică,* Universitatea Bucureşti, 1976.

CHESTIONAR

1. Care este raportul sens-noțiune?
2. Ce se înțelege prin sens conotativ al cuvintelor? Exemplificați.
3. Dați câteva exemple de cuvinte ale căror schimbări de sens se datorează unor cauze lingvistice.
4. Ce factori extralingvistici stau la baza schimbărilor de sens?
5. Ce este analiza semică? Descompuneți două cuvinte în trăsăturile lor distinctive.
6. Ce este teoria „câmpurilor semantice”?
7. Ce sunt omonimele? Dați exemple de omonime în cele două limbi pe care le studiați.
8. Ce se înțelege prin omografe? Dar prin omofone? Exemplificați.
9. Explicați sensul următoarelor paronime şi formați propoziții cu ele: *deferent-diferend, patriotard-patriotic, anomal-anormal, secund-secundo, pasional-pasionat.*
10. Dați exemple de sinonime, antonime şi omonime în limbile pe care le studiați.
11. Ce sunt hiponimele? Exemplificați.

ABREVIERI

Abl.	ablativ	î. Hr.	înainte de Hristos
Ac.	acuzativ	japon.	japonez,-ă
adj.	adjectiv	lat.	latin(esc),-ă
adv.	adverb	lb.	limbă, -a
alb.	albanez, -ă	magh.	maghiar,-ă
ap.	*(apud)* la	masc.	masculin
arab.	arab, -ă	muz.	muzică,-al
bg.	bulgar, -ă	N.	nominativ
ceh.	ceh,-ă	neogr(ec.)	neogrec(esc),-ă
cf.	*(confer)* compară (cu...)	n.n.	nota noastră
		pers.	persoană
comp.	comparativ	pl.	plural
cuv.	cuvânt	pol.	polon,-ă
D.	dativ	pop.	popular,-ă
dacorom.	dacoromân(esc)	port.	portughez,-ă
dan.	danez,-ă	pron.	pronume
d. Hr.	după Hristos	protorom.	protoromân(esc)
ebr.	ebraic,-ă	rom.	român(esc),-ă
Ed.	Editură	rus.	rus(esc),-ă
engl.	englez(esc),-ă	sec.	secolul,-ele
etc.	*et caetera*	sg.	singular
ex.	exemplu,-e	sl., slav.	slav, - ă
fem .	feminin	sp., span.	spaniol,-ă
finl.	fin(land)ez,-ă	subl.n.	sublinierea noastră
fr.	francez, - ă;	subst.	substantiv
G.	genitiv	ş.a.	şi altele
germ.	german,-ă	turc.	turc(esc), - ă
grec.	grec(esc), -ească	v.	vechi, veche
interj.	interjecție, - a, - ile	V.	vocativ
ital.	italian,-ă	vs.	versus „către, înspre”

Redactor: Cosmin COMARNESCU
Tehnoredactor: Vasilichia IONESCU
Coperta: Marilena (BĂLAN) GURLUI

Bun de tipar: 14.02.2006; Coli tipar: 11,25
Format: 16/61 x 86

Editura şi Tipografia Fundaţiei *România de Mâine*
Splaiul Independenţei nr.313, Bucureşti, s. 6, O P. 83
Tel./Fax: 316.97.90; www.spiruharet.ro
e-mail: contact@edituraromaniademaine.ro